

**folklór
archívum**

5

1976

Folklór archívum

Folklór archívum

5.

Szerkesztő: HOPPÁL MIHÁLY

MTA NÉPRAJZI KUTATÓ CSOPORT

Budapest, 1976

FOLKLÓR ARCHÍVUM

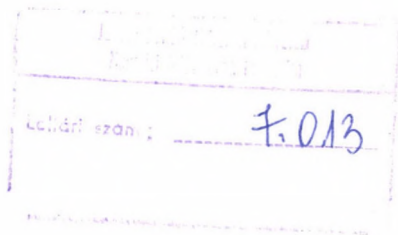
kézirat gyanánt

Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia
Néprajzi Kutatócsoportja

Rövidítése: F A

Szerkesztőség: HOPPÁL MIHÁLY
MTA Néprajzi Kutatócsoport
1250 BUDAPEST Pf. 29.

Készült az MTA KESZ Sokszorosító üzemében
500 példányban

A SZOKÁSOK VÁLTOZÁSA MÓNOSOKORON

— B. IRÁNYI LUJZA —

Bevezető

A paraszti műveltség változásában a szokás és hiedelemvilág mutatkozik a legkevésbé változónak, jóllehet a parasztság egységes világképe lényegében már a század elején bomlásnak indult. Ennek ellenére a maguk alakította életszabályokhoz továbbra is ragaszkodnak. Az egyén amíg benne él a közösségben, annak ítéleteit elfogadja, magára nézve kötelezőnek tartja. Életét a hagyományok szabályozzák: megkötik és egyben könnyítik, mert csak azt teheti, ami a „szokás”.

A szokásoknak és a hozzájuk fűződő hiedelmeknek nemcsak az ünnepnapok hagyományjaiban, az élet kiemelkedő eseményeiben, de a mindennapok egyhangúságában is fontos szerepe van. A mágikus gondolkodás legerősebb ott, ahol az ember létfenntartásával függ össze, ahol a haszon, a gyarapodás előidézését, a kár, a baj elhárítását jelenti.

A hagyományok átadásának, öröklődésének láncolatában 20–25 év rövid időszak, mégis szembetűnő változásokat tapasztalhatunk egy közösségen belül, sőt ugyanannál az egyénnél is. Az a zárt rendszer, ami egész életüket körülvette és a társadalmi élet teljességét biztosította számukra — előbb meglazult, majd a második világháború után robbanásszerűen megváltozott. Ezért a falu társadalmi átalakulása jelentősen befolyásolta, formálta és formálja értékítéletüket, gondolatvilágukat. Az emberek tudatát — a múlttól eltérően — sokirányú hatás éri. (1)

A gazdasági-politikai tényezők; az egyéni tulajdonban lévő föld és termelőeszközök közös tulajdonba való átmenete: a termelőszövetkezetek megalakulása, a megszaprodott és mindenkire eljutó sajtótermékek, a rádió és televízió teret és időt egybehozó, sőt egybemosó hatása, a fiatalok új életformája, — mindez felkavarja a régtől kialakult, sok esetben megkövesedett felfogást, szemléletet. Megváltoznak azok az ösztönzések, melyek az egyént a társadalomhoz, a közösséghez, de az önmagához való viszonyát, „beállítottságát” is meghatározzák, s ez egy családon belül is érezhető. A család különböző korú és nemű tagjainak gondolkodása és érzelmvilága különbözőképpen formálódik. Például már nem kizárólag a családfelelő irányítja az egész család gazdasági életét. Az egyes családtagok külön keresete önállóságukat növeli.

A minden társadalomban, életformában és minden korban meglévő generációs különbségek most talán a legerősebbek. A tisztelet az elődök iránt alig érezhető. A fiatalok az öregek multatidéző tevékenységét „babonának”, „mániának” tartják. A hagyomány ereje esetleg még megtartatja velük is a formákat, de a tartalmat már bírálják, megszürik: a kirívó vagy feltűnő, a hihetetlennek ítélt cselekmények, mozzanatok elmaradnak. A korábban még közismert népszokások megszűnése a harmadik nemzedékben válik tel-

jessé. Lehet, hogy önszántából hagyja el, de lehet meg sem tanulta, vagy sose látta, nem hallotta. (Megtörtént, hogy a néprajzkutatótól ismert meg olyan szokásokat, melyek két évtizeddel ezelőtt még a falu közösségében szigorúan tartott hagyományként élt.)

A hagyományok rögzíthetőségét számos tényező befolyásolja. Sok függ a helyi viszonyoktól, a megfelelő időponttól, környezettől, az egyéni diszpozíciótól és az adatközlő, – nemkülönben az adatgyűjtő – egyéniségétől. Megegyezik, hogy az adatközlő cáfolja önmagát, ugyanarra a kérdésre egy másik alkalommal ellenkező választ ad. Az igelévő vagy tagadó közlés függhet a pillanatnyi lelki beállítottságtól. Az idegen környezet, mások jelenléte lehet zavaró, gátló körülmény, ritkábban serkentő, amit szereplési vágy ösztönöz. De az ellentmondás alaptermészetének megfelelően is változhat. Ha az egyén belső világa azonos hullámhosszon találkozik a megfelelő alkalommal a külső világban, (2) akkor éli a ritust, válasza pozitív, de ha már nem törvényerejű nála a hagyományok megtartása, akkor el-elhagyja vagy újra kezdi, „ahogy eszébe jut”; válaszadása is lehet pozitív vagy negatív.

A hagyományos szokások ereje gyengülőben van. Összességükben a hagyományok regresszív volta fokozatosan követhető: lassú kopási, bomlási folyamatot mutat. A szokáselemek még huzamos ideig fennmaradnak, önálló életet élnek, majd közösségi igény híján egyéni szokássá sorvad, azután az is elveszti önállóságát, töredékes lesz, végül elfelejtődik, eltűnik.

A hagyományok megszűnhetnek egyszerre is valamilyen külső hatásra. Így maradt el nem egy népszokás a háború után. Az életforma megváltozása is oka lehet. Mónosokoron, ebben a kis közösségben szinte egyik napról a másikra hagytak el tucatnyi szokásaikból 1960-ban, a termelőszövetkezetbe való belépésükkor.

Ugyanakkor a gyakorolt szokásanyagban is találunk eltéréseket. Bár a falu 21 háza (1972-ben már csak 18-ban laktak) csupán félsor utcát képez, ahol mindenki nemcsak hogy ismeri egymást, – legtöbben rokonok is, – de minden lépését figyelik a másoknak, az lenne a természetes, hogy szokásaik, rítusaik, hiedelmeik azonosak vagy legalább egyformán ismertek legyenek. A tapasztalat mégis azt mutatta, hogy volt olyan szokás, amit többen egyáltalán nem ismertek. Az már érthetőbb, hogy csak töredékesen tudtak róla vagy variánsaiban terjedt el. Az is a népszokások velejárója, – mert hordozója alakíthatja, – hogy ok és okozat fölcserélődik, az elérendő cél, az időpont, az eszköz, a forma és tartalom variálódik, állandó ingadozásban van. Lényegében mindegyik szokás másképpen alakul, másképpen változik.

Egy családon belül, még a látszólag egységes szemléletű családtagok között is tapasztalunk eltéréseket, különösen ott, ahol több generáció él együtt. A maguk alakította tradíciók szoros összefüggésben vannak belső életük rendjével.

Egy szokás legerősebb, legcselekvőbb hordozójának halála a teljes elmaradást eredményezheti. Ha a cselekvő egyén valamilyen módon gátolva van akaratmegnyilvánulásában, például öregség miatti tehetetlenség, betegség vagy idegen „ellenséges” környezet (szociális otthon, városi lakás, ahol nincs rá lehetőség), akkor hordozójában a legerősebb hagyomány is elhal. Elhal akkor is, ha a megváltozott körülmények miatt nincs kinek továbbadni, nincs aki átvegye, mert sem egyéni, sem közösségi igény nincs már rá. Amíg ezek a tevékenységek a társas meghatározású cselekedeteknél az egész közösségben érvényben voltak, addig az egyént kényszerítették a cselekedetek végrehajtására. De a sok-

irányú hatások okozta lazulás, felbomlás után már nincs kényszerítő ereje a közösségnek. Az egyén előbb áthágja az íratlan törvényt, majd már lelki szükségét sem érzi.

Egy-egy rítust sokszor a játékosága tartja fenn azután is, hogy hitelét és célját veszítette. A felnőtt ember játékos ösztöneit éli ki benne, bár már nem hiszi.

Az átadás-átvétel szempontjából nézve (3): nem minden fiatal veszi át, sőt egyre kevesebb, csak szórványosan, végül egyik sem. A szokásokat legtovább az idős generáció őrzi. Van aki nem is akarja átadni a tudását, szokásait. Az egyik nagycsaládban az idős Szentiványi Sándorné egyedül kormányozta a családot, egyedül végezte hagyományos szokásait is. Mindig tudta, mikor mit kell tenni, de tudását senkivel se osztotta meg, nem adta át egyik családtagjának sem (megh. 1959). Menyei úgy folytatták, ahogy tőle látták, de szokásuknak értelmét sem tudták. Ennek ellenkezőjével is találkoztunk. Élt olyan erős egyéniségű asszony is itt, akinek hatására nem egy szokás terjedt el az egész közösségben, sőt túljutott a falu határán, mert az elköltözött fiatal házaspár saját szokásaként magával vitte.

Más esetben addig gyakorolja, míg környezete elnézi, eltűri. Ha korholják, gúnyolják vagy nevetségessé teszik, akkor még rejtve, titokban csinálja, esetleg nem a teljes összetett szokást, hanem egyiket-másikat elhagyja, más időpontban végzi, többnyire ugyanazon cél érdekében, — leegyszerűsíti, kihagy bizonyos szokáselemeket, míg végül hordozójával együtt kihal maga a szokás is (4).

A következőkben tárgyalt karácsonyi szokások jelenlegi állapota a hagyományok teljes elhalására engednek következtetni ebben a különben is rohamosan pusztuló, ősi ormánsági faluban (5).

Szokások ma is vannak. Egyidejűleg szűnnek meg és születnek újak, vagy átalakulva hordják magukban a hagyományozódás elemeit, formáit. Maga az átalakulás folyamata is kitermelhet új szokásokat, időhöz, eseményhez kötődően vagy egyéb okkal, céllal.

Jelen tanulmány keretében csak a hosszabb ideig változatlanoknak tűnő, éppen ezért egészségesebb képet mutató szokások néhányával, — számszerint 25 olyan szokással foglalkozunk, melyek egy kiválasztott falu közösségének sajátos, teljes szokásanyagában a legintenzívebben éltek és amelyekben a változás lemerésének feltételei biztosítva voltak. Ezek a feltételek szabták meg a kiemelt anyag milyenségét is, mellőzve az ismertebb tárgyalási módszereket. Így került egymás mellé a hiedelem, a szokás, a rítus, a játék, a táplálkozás; a megszabott és tiltott, a pozitív és negatív cselekvésekkel.

A falu és története

Vizsgálatunk helye a baranyamegyei Mónosokor. Etnikailag az Ormánsághoz tartozik, annak egyik legkisebb községe. Magán viseli az Ormánság minden tulajdonságát, jellegzetességét, amivel ez a népcsoport különbözik a környező vidékek népeitől. Legszembetűnőbb itt a sorvadási folyamat, mely rohamosabb mint általában a többi ormánsági falué. A csökkenő életerő, a fásult közömbösség, az alkoholizmus az egész településre rányomja bélyegét. S ezt az a néhány szaporodó, igyekvő és fölfelé törekvő család sem tudja már megváltoztatni, akik ugyan még ott élnek, de jövőjüket már kitekintve, máshol tervezik folytatni.

Ebben a községben volt módunk arra, hogy saját tapasztalatokra támaszkodva több

különböző időpontban beható vizsgálatokat végezzünk. Itt kínálkozott az a lehetőség, hogy egy korábbi néprajzi gyűjtés adatközlőinek zöme, nagyobb idő elteltével, mintegy két és fél évtized múltán is fellelhetők voltak. Izgalmas kísérletnek bizonyult az egy-egy emberben végbement „néprajzi-változást” nyomon követni. Szinte kézzel fogható volt az az átalakulás, amin például az akkori húszévesek keresztülmentek: mit hagytak el, mit hoztak magukkal, mit tartottak meg érett középkorukra, 45–50 évesen, és milyen új vonásokkal gazdagodtak. Vagy az akkor javakorabeliek öreg korukra mit őriztek meg, mihez ragaszkodnak legerősebben, megmaradtak-e a szokások gyakorlóinak, hordozóinak, átadóinak és milyen mértékben?

Környezetük meghatározó hatását kutatva, nem közömbös a falu történeti múltja, mely a középkorba nyúlik vissza. Tudja ezt a falu népe is, sőt még régebbről eredezteti, bár csak ködösen, foszlányokban merül föl bennük őseik története. A népi történeti monda az 1948-ban 81 éves Izsák Ferencné Kece Éva szerint:

„ez nagyon régi hely, még Noé mikó kierögette az emböröket, mán mingyá ide telepöttek. De ett olyan nagy erdő vót, hogy csak mikó idértek, akkó látták, hogy falu is van.”

A török időkből van még emléük. Itt gyülekeztek a török csapatok és kincseiket: aranyat, pénzt az erdőkben ásták el. Később visszajöttek és hosszú botokkal szúrkálták a földet, de az elrejtett kincset nem találták. Ezen fölbuzdulva, a helybeliek is nagy buzgalommal túrták a földet ki éjszaka titokban, ki nyíltan. Egyszer találtak is egy kőkecskét, de a lába, szarva letöredezett, hát göcsnek használták a boronára. Meglátta ezt egy török, kulcsával kinyitotta, kifordult a sok nehéz arany, de a megtalálók nem kaptak belőle. Máskor is találtak szántás, házépítés közben ezt, azt, rézpénzeket, gyűrűt, kis sárga (talán arany) szobrocskákat, de legtöbbször kövekre akadtak. Hatalmas faragott és faragatlan terméskövek kerültek napfényre, állítólag egy török temető halottainak koponyáival együtt. Sőt, mikor az egész falu lejjebb, Okorág felé települt, még pinceboltozatokat is ástak ki. – Úgy tudják, hogy Mónosokor nevét a régen itt lévő két vagy három malomtól kapta – az öregek egyre még emlékeznek (5a) tehát eredetileg Malmosokor volt, az Okor patak partján. De azt is mondják, hogy az egyik malom Mónos nevű molnáré lett volna, innen ered a neve. Délnyugaton, Kákics felől a Fekete-víz határolja. 1946-ban még élénken élt emlékezetükben az az idő, amikor a most lapályos füves területeket víz borította, tele volt mocsárral, náddal, sással és hangos volt a vízimadarak zajától. Halászatból, pákászatból és vadászatból éltek, ezzel is adóztak. Sok volt a nyest, fára kergetve szigonnyal szúrták ki odujából (6). A víz közvetlen a házak alá ért. Ma már keskeny mederbe szorították az Okort és csak nagy áradások idején jut el a kerítések tövéig. A Feketevíz még szerényebben fut át a legelőn és csak kanálisnak emlegetik. – Van aki a falu nevét olvasmányai alapján a régi oszko-mindszenti monostorról eredezteti, mely a mai Mónosokor helyén lehetett. (7), (8).

A hagyományozott történelem igazáról tanúskodnak az oklevelek is. A pannonhalmi szent Benedek-rend története szerint monasterium okoratiensis volt Besence és Mónosokor között 1183-ban. Okorág és Mónosokor helyén volt a monasterium omnium sanctorum de inxta Okur, és az itt lakókat mint nobiles de inxta Okur említi. Kiss Géza fejtegetése alapján Mon-malom, monos-malmos, Kun mona-Kun malmával lenne egyenlő (9). A pécsi káptalani iratokban a Siklósi család Oszró (Isztró, Iztró, Izró, Oszró) bir-

tokaiban osztozott (10). 1332-ben mint plébánia szerepel. 1475: Saffer Gergely lelkiüdvéért mondandó mise fejében Oszró is – így valószínűleg Mónosokor területén lakók is – küldtek a püspöknek vadat, gyümölcsöt, bort. 1647-ben Patai Sámuel tolnai ref. vikárius beszámol a sárospataki rektornak arról, hogy melyik község református és ezek között van Mónosokor is. 1696-ban a Neo aquistica comissio Preuner nevű embernek adta. 1720-ban három jobbágyról és egy zsellérről van tudomásunk. 1728-ban már egy vízi malom után is fizet adót. (1542-ben 8 portája volt, 1564-ben már csak kettő, tehát elnéptelenedett) 1796: földesura herceg Esterházy. Lakosai reformátusok, bodnár mesterseget űznek. Földjei soványak, szőlője nincs, erdeje sok (11). 1851: utolsó posta Szigetvár. Határa 769 hold, melyből úrbéri szántó 113, rét 54, közös legelőül a majorsági 600 hold erdő szolgál. Lapályos berkes vidék, földje vizenyős, lakja 150 ref., akik faeszközöket készítenek. Utcája előtt egy tó van, melyből sok halat és piócat fognak. Földesura herceg Esterházy. (12) 1896: az Okor vízsemlyékein épült. Határában egy régi zárda (Monostor) fundamentumai láthatók. (13) A huszadik század elején Draskovits gróf románokat telepít be, de ezek az első világháború után már kihaltak vagy elköltöztek.

Ilyen múlton épült fel a mai Mónosokor, benne pusztuló lakóival, akiket a környék szerény, tartózkodó és bizalmatlan embereknek ismer. „Tüsök alatt nyőtt” Mónosokornak csúfolták a szomszédok, mivel környéke tele volt tüskés bokrokkal, ők pedig „gémkergető” Okorág névvel vágtak vissza. Mondták „verebeknek” is, mert rostával fogták és meg is ették a verebeket. Az okorágiak ugyanígy tettek a szarkával, az ínséges időkben.

A falu mai képének kialakulása

Közeledve a jelenhez: 1930-ban 1555 katasztrális hold területe volt a falunak és a népszámlálási adatok szerint lakossága 320 fő, de akkor közigazgatásilag hozzátartozott Csoboka-pusztá és Legenci-tanya (puszta) is, ahol az idegen származású uradalmi cselédség lakott. Velük a mónosokoriak semmiféle együvé tartozást nem vállaltak. Így a falu tulajdonképpeni létszáma 68 fő volt. Ez a helyzet változatlan területileg 1941-ben és 1949-ben is – a népesség 286 illetve 297. A falu törzslakossága 1947-ben 89. 1950. június 1-i hatállyal újonnan alakított járás Okorág Községi Közös Tanáccsal, központja Sellye. 1956. március 20-i változás: „Mónosokor községtől Csobokapuszta és Mónosokor-tanya (Legenci-puszta) – külterületi lakott hely (1189 kat. hold, 11 ház 208 lélek) átcsatoltott Sumony községhez”. (14) 1968. dec. 31-én a közös tanács megszűnt, új Községi Közös Tanács Sellyén. (15) 1960: területe 366 kat. hold, lakossága 93 fő, 1965–68: a föld megoszlása: állami tulajdon 71, szövetkezeti 275, egyéni 20 kat. hold. Az összesen 366 kat. holdból művelt terület 325 hold, ebből szántó 230. Lakóinak száma már csak 67, közülük 19 termelőszövetkezeti tag. 1971. jan. 1-től, Baranya megye közigazgatásának területi átszervezésekor a sellyei és siklósi járást összevonták, s az egyesített járás székhelye Siklós lett.

Általános iskola Okorágon van (1 km), egy tanterem két tanerővel. Gimnázium és gépipari technikum Sellyén. – Iskolakötelesek 1968-ban öten voltak. –

Vasútállomás Okorágon (2 km), postahivatal, egyes bolt, kocsmá szintén. A távolsági autóbusz Sellyéről indul.

Körzeti orvos (havonta kétszer Okorágon rendel), szülőotthon, TBC gondozó,

mentőállomás, gyógyszerár, állatorvos, TSZ központ, tűzoltó, rendőrőrs, filmszínház, művelődési ház, piac, AFESZ, TŰZÉP mind Sellyén (9 km). 1950-ig az állatorvos, gyógyszerár Magyarmecskén (6 km), a rendőrőrs pedig Szentlőrincen (12 km) volt.

Törvényszék, telekkönyvi hivatal, pénzügyigazgatóság, szakorvosi rendelőintézet, kórház Pécsen (42 km). Gépjavitóvállalat Villányban (61 km), takarmánykeverőgép Vajszlón (22 km).

Nyilvános távbeszélő 1972-ig az egyik lakóházban volt, a házat akkor lebontották.

Ez a sok átszervezés, változtatás nem volt jó hatással a falu életére. Hovatartozásuk ingadozásában a vezetők nemtörődömségét látták. Az egyébként is laza közösségi életük kialakításához vagy erősítéséhez nem kaptak segítséget. A különben sem könnyű életüket megnehezítette a mindennapi, ügyes-bajos ügyeiknek decentralizált intézményei.

A második világháború nagyon lecsöndestette, korlátozta társaséletüket. A közösségi szokások részben megszűntek, részben megváltoztak vagy újakat vettek fel. A falunak saját bandája volt, lakodalomba el se mentek nélküle. A közös tánc, fonó, előadás amin ők is szerepeltek — elmaradt. A templom melletti kis épület, ami korábban iskolai célokat szolgált — míg volt saját tanítójuk és volt kiket tanítani, — a századforduló óta „gyülekező-ház” lett, 80–100 kötetnyi könyvtárral. Olvasókörük alapszabályait lelkiismeretesen betartották. Hetente kétszer gyűltek össze, olvastak (két újságot járattak), sakkoztak, beszélgettek. Kártyázni, borozni itt tilos volt, arra a kocsmára szolgált. A könyvtárat a háború alatt és után széthordták a jöttmentek. Ma néhány korhadt pad és egy TV készülék van a rozszant épületben. A kocsmáros 1948-ban elköltözött, azóta Okorágra járnak vagy otthon isznak. A mértéktelen italfogyasztás szinte változatlan az elmúlt 20 év alatt. A különbség csak az, hogy korábban sokkal több saját termelésű boruk volt, szinte kizárólag noha-fajtát termeltek (direkt termő), most több pálinka és sör fogy. Ijesztő méreteket ölt a nők italfogyasztása, gyermekeiket is itatták és itatják ma is. (16)

1946-ban rádió egy sem volt a faluban, 1968-ban csak három lakásban nincs. Televízió-készülék hat darab, 1970-ben már kilenc. Hat mosógép, két hűtőszekrény van. A villanyt 1958-ban vezették be két ház kivételével, ahol hiányzott a hozzájárulási összeg. Autója egy családnak van, motorkerékpár szintén egy.

A változások lemérésére szolgáló két időszak: 1946/47 és 1968/69.

A lakosság megoszlása ebben a két időpontban:

<i>Lélekszám:</i>	<i>1946-ban</i>	<i>1968-ban</i>
	89	67
ebből férfi	44	37
nő	45	30
 <i>Korszerinti megoszlás:</i>	 <i>1946-ban</i>	 <i>1968-ban</i>
0– 6 éves	2	6
7–14 éves	11	6
15–20 éves	5	4
21–40 éves	33 (7 hadifogoly)	10
41–60 éves	23	25
60 év fölött:	15	16

Vallás:	1946-ban	1968-ban
református	55	30
római katolikus	31	35
evangélikus	3	2

(A népesség fogyatkozása továbbra is feltűnő és rohamos:

1970: 66 fő
 1971: 61 fő
 1972: 56 fő
 1973: 55 fő)

A lakóházak száma 1946-ban 20, ebből egy a községé, melyben a mindenkori csordás és pásztor él. 1968-ban egy házzal több van ugyan, amit az időközben ideköltözött cigánycsalád épített, de kettő lakatlan. A 19 lakóházban 23 család él. — 150 évvel korábban, 1787-ben 21 családnak 142 tagja élt itt, de 1934-ben ugyanennyi családban már csak 69-en. Tehát mintegy másfél évszázad alatt több mint felével csökkent a lakosság száma, vagyis az egy család átlagos lélekszáma 6,8-ról 3,3 főre esett vissza. Az átmeneti emelkedés ellenére a népesség alakulására ezek a demográfiai adatok a jellemzők. —

Templomuk 1867-ben épült, a korábbi fatemplom helyett, melyhez különálló hangráláb szolgált. A templom mellett volt az egy tantermes iskolaépület, amiből később könyvtár lett, ma üres.

1946-ban mónosokori születésű a 89 főből 40 (44,8 %), más ormánsági faluból jött ide vőnek 6, menynek 5, a többiek távolabbi vidékekről származtak, főleg Somogy, Zala, Bács és Vas megyéből. A bevándorolt 5 család csak néhány évig, átmenetileg élt itt, 1968-ig mind elköltözött. Az őslakosságból ebben az évben már csak 28 a helyben született (29,8 %), ormánsági 13, a többi 26 pedig ugyancsak megoszlik. Az összeházasodás más vidékről jöttekkel, más nemzetiségűekkel és más vallásúakkal már a két világháború között megkezdődött, de ma már alig tulajdonítanak ennek jelentőséget. Ide jönnek idegenek egyenként vagy családotul, innen mennek más vidékre átmenetileg vagy végleg. Ez az egyre nagyobb arányú migráció sokféle hatást vált ki; világszemléletük, lelkiállapotuk változásának, módosulásának ez is egyik eredője. Elejtett megjegyzéseik ezt is jól példázzák: „ezt itt szoktuk meg”, „itt hallottam, de nem hiszem”, „otthon csináltuk, de itt elhagytuk”.

A bevándoroltak magatartásának vizsgálata, az etnikai összesimulás vagy keveredés, az átadás-átvétel milyensége és mennyisége a változások egyik okát bizonyítja.

A létszámát állandóan változtató cigánycsalád 1959-ben épített házat a falu szélén. Az egyik horvát család Szlavóniából költözött ide 3 taggal, a másik pásztornak jött ide 4 tagú családjával. 1957-ben egy újpesti özvegyasszony ide telepedett 3 lányával. A lányok helybeliekhez mentek feleségül, az asszony új férjével másik lakóhelyet választott. Zala-, Somogy-, Pest-, Vas-megyeiek a többiek, szlovák származásúak ketten. — A bennszülött őslakosságot a két legrégebbi család képviseli: a Berta és a Pörös család. 1949-ig Kovács nevűeket is mindig találunk. A múlt században és a századfordulón a legtekintélyesebb család a Kece (Ketzte), főleg Kece Dávidé, mellette a Szentiványi név szerepel legtöbbit. Ma már csak az utóbbinak élnek leszármazottai. Legnépesebb a Berta család. A bevándoroltakat kivéve minden házban van Berta atyafiság. Megkülönböztetésül házhelyük sze-

rinti melléknévvel illetik őket, melyek több esetben az anyakönyvi nyilvántartásba is bekerültek. A falut egyetlen házsor alkotja. A felső végén laktak Szélső-Bertáék, de mivel tovább terjeszkedtek, így belőlük Kis-Szélső-Bertáék lettek, míg a jelenleg is a felső végén lakó Bertáék a Nagy-Szélső-Berta megkülönböztető nevet kapták. A templom mellett lakók a T. (vagy templomi) Bertáék, de van Nyuszká-Berta is. Az öreg Berta Sándor anyai nagyanyja Drávacsepelyből származik, ezért az ő nevük Csepelyi, illetve Cséberta lett. 1946/47-ben 28-an viseltek Berta nevet a 89 lakosból (közülük is József: 5, János: 3, és Sándor: 2), 5 Pörös (a négy gyerek hamar elköltözött, akkor nem laktak itt) és 9 Szentiványi. 1968/69-ben a 67 főből 9 Berta, 2 Pörös, és 9 Szentiványi nevű van.

A fentiek azt bizonyítják, hogy majd az egész falu rokonságban van, vagy volt egymással, ami társadalmi és közösségi életükben sok egyöntetű jellemvonást feltételez, mégis azt mondhatnánk, hogy szinte nincs két egyforma eset, annyira egyéni életet él minden család. A közösség e legkisebb formájának vizsgálata során kapunk képet azokról a fenntartó erőkről, melyek a társadalmi élet megnyilvánulásait, a napi élet szokásait s a kettő komplex egymásban élését jelentik.

A hagyományosan őrzött nagycsalád-forma 1946-ban négy családnál volt meg. Három, sőt négy nemzedék élt együtt, de nem teljesen azonosan meghatározott formák szerint. A nagycsalád legklasszikusabb példája a Szentiványi családé. Az alapot a szülők jelentik, a család élete az ő kezükben van. 60, illetve 58 évesek. Mindkét fiúuk menyét hozott a faluból. A fiatalabb hadifogoly, ennek egyetlen lánya van, 10 éves. Az idősebb fiú szintén velük él feleségével és egyetlen, 13 éves fiúkkal. A családhoz tartozik még a nagyanya, jelenleg 93 éves. Közösen 20 hold földjük van, több tagban, amit közösen művelnek, közös haszonnal. Mindent a közre adnak. Régen az ingóság is közös volt, s magánvagyonra csak a menyecskének lehetett a testi ruhája, amit a szökrönyben tartott. Ha a lány máshova ment feleségül, kelengyéjén kívül egy tehenet, disznót, vagy ezzel egyenértékűt adtak csak vele. Földet nem kapott. Itthon is hagytak egy ágyhelyet számára, hogyha meghalna az ura, vagy otthagyná, hát visszajöhessen. (17) A beházasodó vőt fiúkul fogadják (genere in casa), ha máshova nőszül, akkor eladja a részét, vagy megváltja a testvére, ha van és bírja.

Ma már ez is gyökeresen megváltozott. – A házat, amiben laknak Szentiványiné öregapja építtette 1878-ban. Ketten voltak testvérek, nénye Csányoszróba ment, így a ház rámaradt, s kifizette belőle testvérét. Azelőtt a nagybátyjái is itt laktak, de eladósodtak, ezért cseréltek a templom melletti házzal, ahol férje lakott. A húsz hold föld a házaspár nevében volt, de közösen művelték.

„Együtt lakunk, együtt ögyünk” – mondták. Csak az eltűnt fiú felesége aludt külön a kislányával az udvarban épült nyárikonyhában és annak kamrájában az öreg szüle. A menyecskéknek volt egy-egy tehenük, amit jussba kaptak az apjuktól és 2–3 birkájuk. A földből 4 hold rét, amin eddig 15–16 kocsi széne termett, a háború utáni években csak 6–7. Két lovuk volt, összesen 15 birkájuk és 7 marhájuk. Ez volt az 1946–47-es állapot.

A nagycsalád feje (18) haláláig az apa, a gazda. Az asztalnál ő ült az első helyen. Az asszony a férfiaknak osztott először, utána kaptak a menyecskék, ezek adtak a gyerekeknek, s végül állva evett a gazdasszony maga. Utoljára került sor a tűzhely mellett gurnyasztó szülükére, akit éppen csak megtúrtek. Az apa osztotta a kenyeret. Reggel ő kelt fel legkorábban. Mindenki tartott tőle, ellene nem igen szóltak. Vásárlást és eladást,

hivatalos ügyeket néha rábízta a fiára, de többnyire maga intézte. Őrá még érvényes volt a mondás, hogy „az öreg hóttáig parancsol”, mert általában semmibe vették és veszik a dolgozni már nem tudó öregeket. Résztvett a közéletben is, a termelési bizottság gondnoka volt, szeretett politizálni és vadászni.

Felesége Kovács Mária mindenben méltó párja. Ő főzött az egész családnak, nevelte az unokákat, parancsolgatott, ő porgetett legtöbbet a rokkán és ő volt legtöbb szokás hordozója. Egy percre sem állt meg a keze, a ház pénze is nála volt. Régen még a dohányra valót is tőle kérték.

Igy élt ez a család 1947-ig. Két évtized múltán megváltozott a helyzet, megváltozott az életük, felbomlott lassan a családi egyensúly. Sz. Sándorné a nagycsalád összetartó kovása 1959-ben meghalt. Kisebbik fia nem tért haza a hadifogságból. A hajdani nagygazda az utóbbi években már nem tudta akarátát érvényesíteni erős érzelmeszedése miatt, meghalt 1969-ben. A termelőszövetkezet megalakulásakor összekülönbözött a két család, még a közös szép nagy tornácos házat is kettéválasztották, néhány oszlopot befalaztak. Sz. Irén férjhez ment egy Zalából idetelepedett család legidősebb fiához, aki géplakatos a termelőszövetkezetben, majd ipariskolai műhelyfőnök, párttag. Friss levegőt, duzzadó életerőt, más életfelfogást hozott a családba. Három gyermekük van, két fiú 13–14 évesek és egy 5 éves kislány. Szorgalmasak, igyekvők. (1973-ban Sellyére költöztek.) A másik fiú és felesége jelenleg 60 illetve 56 évesek. A ház kisebbik felében laknak szerényebb körülmények között. Egyetlen fiúuk traktoros, meghalt 1968-ban, 35 évesen. Felesége más községből való, két gyermeke maradt egy fiú 9 éves és egy 4 éves kislány.

A többi nagycsaládi kötelékben élő család már korábban szétesett. A fiatalok elköltöztek, az idősebbek közül többen meghaltak. Leszármazottjuk vagy nincs vagy máshol él.

Az még ma is tapasztalható, hogy 10–12 éves korukig tart a gyermekkor. Azontúl fokozatosan résztvesznek a nagyok munkájában, de szórakozásaiban is. A leánygyermeket túlzottan becézik, kényeztetik, „pilálják”. 14 éves koráig „südölány” majd eladó-lány lesz. Az asszony addig menyecske, míg gyermeke nem születik, vagy amíg az kicsi. Az öregeknek hajdan nagy hatalmuk volt, ma szemükre hányják, hogy még élnek. Elterjedt a szülők, nagyszülők tegezése. Már nem „szülém”-nek, „öregapám”-nak szólítják őket, hanem nagymamának, nagypapának, papának, tatának. A megöregedett férfiak sorsa talán nem annyira kegyetlen mint az öregasszonyoké, ha testileg épek, a tisztelet is jobban megmarad.

Jegyzetek a gyűjtőmunkáról

A fentiekből képet kaphattunk ennek a kisközségnek múltjáról és jelenéről, mely kutatásaink alapjául szolgált.

Az 1946/47-es monografikus célú általános adatgyűjtés során a téli ünnepkor bizonyult a leggazdagabbnak, ami természetes is, mert „minél jelentősebb az ünnep, annál több szokás tapadt rá”. (19) Önként kínálkozott tehát, hogy az összevetésre, a változások lemérésére itt kezdjük meg vizsgálódásunkat. Az 1968/69-es gyűjtés tematikájában igazodott a 22 év előttihez, de természetesen túl is nőtt rajta, szükségszerűen kiegészülve olyan szokáselemekkel, melyekre a korábbi gyűjtésben hiányos adataink vannak vagy pedig ma már nem analizálható, általános közléssel rendelkezünk. Mivel ezeknek a szokás-

elemeknek funkciójuk és önálló tartalmuk van és nemcsak egyéni, hanem közösségi előfordulásukkal is találkozunk – ezért beletartoznak az összevetésbe. (20)

A téli ünnepkör hagyományáiból 25 karácsonyi szokást emeltünk ki, amit nem a szakirodalomban használatos csoportosítás szerint rendszereztünk, tehát a néphagyományak nem utólag, kívülről, tudományosan kialakult, módszeresen keretbe foglalt rendszerébe építettük bele az itt talált szokás- és hiedelemanyagot, hanem az azokat őrzők és továbbhagyományozók hite és magatartása alapján. A különmű hagyományokat ezért dolgoztuk fel együtt, hogy mint egy fényképen rögzítse az adott időben élt „képet”. Szándékosan nem választjuk tehát szét a rítust, a hiedelmet, a szokást, a játékot stb.-t. A helyszínen talált „anyagot” a maga valóságában tárgyaljuk, sorrendjét az diktálja, hogy mit ismernek, mit gyakorolnak legtöbbször a két vizsgált időszakban. Tehát rögzítve viselkedésüket és korlátozva december 24. és január 1. közötti idő 9 napjára, melyhez esetleg az adatközlőnek személyes köze nem is volt, de mégis hatott rá, emlékezetében megőrizte, véleményt alkotott róla. Természetesen nem szerepel az egész téli ünnepkör, nem a karácsonyi szokások összessége, sőt egy-egy motívum helyi jellegzetességeivel vagy más vidékek szokásaival való egybevetésével sem foglalkozunk. Jelen esetben nem célunk összehasonlítást tenni és a vonatkozó gazdag szakirodalom alapján következtetéseket levonni.

A hűs azonos adatközlő meghatározza a változások vizsgálatát képező közléseket. Fontos volt az ösztönösség, rákérdezés, „kérdvekifejtés” nélkül. A képzettársítás révén sok mindenre lehet következtetni. Milyen indulatokat, érzelmeket, emlékeket vált ki egy-egy kérdés, mi jut róla eszébe közvetlenül? Ezért hagytuk meg, – ahol indokolt volt – azokat a szövegeket is, melyek más témával, látszólag oda nem valóval folytatódtak. Ez is egyik bizonyossága annak, hogy milyen rohamos a már korábban megindult elszegényedési folyamat az ünnepi szokások terén.

Vizsgálódásunk célját a 22 év alatt bekövetkezett változás folyamatát azon a 20 adatközlőn próbáltuk lemérni, akiket 1946/47-ben és 1968/69-ben azonos kérdésekben, viszonylag azonos körülmények között meg tudtunk szólaltatni. Amennyiben szükséges volt, a törzsadatközlőkön kívül, néhány mai azóta bevándorolt család szokásait is közöljük, főleg ott, ahol az, a tárgyalt szokás továbbélését bizonyítja. A tárgyhoz szorosan nem tartozó közléseket itt sem hagyjuk el, mert annak folyamatossága sokat megmagyaráz, esetleg indokolja a változást magát. A tartalmilag azonos szövegek közül a bővebb, teljesebb, több elemet magában foglaló anyagot szerepeltetjük a két időpont gyűjtéséből.

Nyelvhasználatuk ingadozó. Ugyanannál a személynél is változó. A korábbi időszakban még több, általánosabb volt a tájszavak, a nyelvi sajátosságok használata. Ma már lényegesen kevesebben beszélnek az őslakosok közül is. Szinte teljesen eltűnt nyelvük dalamossága, kifejezéseik gazdagsága, árnyaltsága. (21)

Sokszor egy mondaton belül is kétféleképpen mondja ugyanazt a szót. Önmagát „helyesbíti”, igyekszik „városiasan” beszélni. Tért hódít a rétegnyelv, a zsargon nyelvgyilkoló stílusa is. Tehát itt is változási folyamatot tapasztalunk.

A tanulmányozott karácsonyi népszokások életében bekövetkezett változást legszembetűnőbben a mellékelt táblázat mutatja. Módszertani kísérlet a rohamosan eltűnő hagyományok rögzítésére, gyors áttekintésére. A csoportosítást gyakoriságuk alakította ki. Először azok a szokások szerepelnek, melyeket mind a 20 adatközlő ismert mind a

két gyűjtési időszakban. Majd fokozatosan csökken a szokásokat ismerők száma szerint. A csökkenő számok mutatják, hogy az idesorolt szokások nem általánosan ismertek vagy ha ismerték is régebben, már elfelejtették, nem volt komoly jelentősége, hatása az életükben. A táblázat vízszintes beosztása szerint a II. oszlop az illető szokás nemismertőinek a számát mutatja. A III. oszlopban azok a szokást gyakorlók szerepelnek, akik a megkérdezés két időpontjában tartották a hagyományt. A IV. helyre kerültek azok, akik mint mondták; soha nem gyakorolták, bár többségükben ismerték, tudtak róla, környezetükben mások cselekedtek is. Az V. csoportba tartozók saját bevallásuk szerint régen vagy régebben még aktív hordozói voltak ezeknek a szokásoknak.

A következő 25 szokás változását kísértük figyelemmel:

1. December 24-én, karácsony este sült tököt fogyasztanak egészségük védelmére.
2. A karácsonyi vacsora ételei közé tartozik a dió is.
3. A karácsonyesti asztaltól a gazdasszony nem áll föl, hogy jól üljenek a tyúkjai.
4. Karácsony szombatján az asztal alá szénát, veteményt és különböző szerszámokat, használati eszközöket tesznek.
5. Mindent, ami bőrből van, lószerszám, tarisznya le kell venni a falról a jószág megóvása érdekében.
6. Szemetet karácsony szombatján naplemente után nem visznek ki.
7. Karácsony két napján a jószágot nem vakarják, nem kefélik, a trágyát nem hordják ki.
8. Karácsony este az esti órákban karácsonyfát állítanak.
9. Bethlehemezés.
10. Karácsony és újév között nem jó szemesterményt főzni.
11. Karácsonykor talált legyet nem jó agyonütni.
12. Karácsony és újév között nem sütnek.
13. A karácsony reggeli szemetet napkelte előtt öntik ki.
14. Karácsony este megkenik az ajtót fokhagymával, hogy a jószágot meg ne rontsák.
15. Karácsony és újév között nem jó mosni és ruhát szárítani, mert akkor ártnak a rosszak.
16. Karácsony és új év között nem jó fonni és áspáni.
17. Karácsony este a vacsora befejezése után leterítik az asztalt egy második abrosszal, alágyújtik a morzsát, amit utóbb a baromfiaknak szórnak.
18. Karácsony este az alacsonyán ülő tyúkok tojóját megpiszkálják, hogy jobban tojjanak.
19. Patkányűzés céljából a gazdának karácsony este körül kell futnia a házát – meztelenül.
20. Karácsony hetében kötélkarikából vagy hordóabroncsból etetik a tyúkokat, hogy ne menjenek el máshová tojni.
21. Karácsony éjszakáján emberi nyelven beszélnek vagy megszólalnak az istállóban az állatok.

22. Karácsony este nem szabad az asztalra könyökölni, mert kelésesek lesznek.
23. Karácsony este a termő gyümölcsfákat megrázzák, a diófákat megütögetik, hogy jobban teremjenek.
24. Karácsony hetében a tyúkok etetésekor gügyögni, beszélni kell hozzájuk, akkor hamarabb tojnak.
25. Piros almát vízbe dobnak, arról isznak vagy mosakodnak, hogy pirosak legyenek.

A SZOKÁSOK VIZSGÁLATA

1. *Karácsony este vacsora után a család minden tagja eszik sült tököt, hogy a következő év folyamán ne dagadjon be a torka.*

1946/47-ben ez a szokás nemcsak közismert, de általános érvényű is volt. Kivétel nélkül mindenki fogyasztotta, öregek és gyerekek egyaránt. Saját termésű, fehérhajú tök az úritök (Cucurbita pepo), mely más néven is ismeretes: dinka-, budala-, olasz-, patyola-, cukortök. Bajelhárító volta miatt ették. Elfogyasztójának egészségét védi, tehát egészségvarázsló képzetekkel társul. Ez esetben a torokfájás ellen. (22)

1947 „Uri tököt süttek, aki abbul nem eszik, bedagad a torka”.

„Karácsony estéjén fehérhajú tök, dinka- mög olasz töknek is mongyák, önni kő belüle, hacsak egy falatot, hogy né lögyenek kelésösek.”

Ebben az időben még minden adatközlő szerint torokfájás ellen, csak ez az asszony tudja a kelés megelőzésére. Ő viszont Hódmezővásárhelyről származik.

1969

1968/69-ben még mindig általánosan ismert és gyakorolt szokás, de már az egyik adatközlő úgy mondta, hogy sose evett és nem is hisz a hatásában.

„Sült tököt ösznek, hogy a torkuk né fájjon. Annyit ér mint a falrahánt borsó!”

Ugyanez az asszony 20 évvel korábbi közlése tanúsága szerint rendszeresen, helyesebben minden karácsony este fogyasztotta:

„Dinkatököt süttünk régi szokás szerint, abbul eszünk minnyá. Öszünk elébb is, de akko biztosan.”

Az eddigi egységes indoklás viszont már változást mutat. Többségükben még mindig torokfájás elleni szernek tartják:

„Karácsony este még tököt sütünk, olasz tököt, mindenki eszik egy falatot, annak nem dagad be a torka. Most is. Megesszük.”

– de akad más megokolás is:

„Süttem én is fehértököt, ettem hát, az idén nem t'om lösz-e? tavaly vót hát. Né lögyön kelésös hát.”

„Dinka tököt szoktunk, ha sikerül. Neköm egy vót rajta, de jó vót! Mögsüt-ni a renbe. Karikó formája van, fehérszürke héja van, az a legjobb. Karácsony-ra nem vágtam föl, de löhet. Né lögyön kelés.”

„Dinka tököt is szoktunk karácsony este önni, ha van! hogy né rühesödjének mög. Má nincs.” (Ti nekik nem termett.)

A szokáshoz fűződő hiedelem, a vélt ok, tehát a tartalmi elemek élete kiszélesedettnek látszik. Már nemcsak torokfájás, hanem kelés és rühesedés ellen is véd a sült tök karácsonyesti fogyasztása. (28) (29)

Valójában azonban a módosulást a feledékenység alakította, olyan hatást is tulajdonítanak neki, amit eddig ezen a vidéken nem ismertek. Keveredett, összemosódott egyéb megelőző jellegű szokásokkal, hiedelmekkel. Az utolsó közlés arról is tudósít, hogyha saját termése nincs, akkor nem eszik. A következő évben ha lesz, megint fogyasztanak de már csak megszokásból, mert szeretik, ízlik, nem pedig bajelhárítási céllal. „...szoktunk önni” – mondja többes számban, de az ok megnevezésekor már többes szám harmadik személyt használ, magukat nem sorolva azok közé, akik egészségvédelmi szempontból eszik.

1968–69-ben a 19 gyakorló adatközlő közül nyolcan olyan hangsúllyal és határozottsággal mondták, ami a hiedelem élő, teljes érvényű voltára enged következtetni, annak ellenére, hogy rajtuk kívül hárman csak abban az évben esznek, ha saját kertjükben megterem.

Minden szokásnál, rítusnál – mint azt a későbbiekben is látni fogjuk –, egyre több változatot, eltérést, keveredést figyelhetünk meg. Ennek több oka van. Az eltelt húsz év alatt betelepedettek magukkal hozták más közösségek tradícióit, s egyéniségükön átszűrve továbbadták funkciójukban élően vagy fokozatosan elhalványult bennük, mert az itteni közösség nem vette át. A szokások mindegyikének külön élete van egy közösségben. Egyedekre, minden egyes adatközlőre le lehet bontani olyan formán, hogy az adott szokást mennyire tartja, hiszi, ápolja, továbbadja, megszokásból csinálja még, de már nem mutatja meg másnak, vagy csak titokban, de nem tanítja meg rá a fiatalokat. Elhagyja, mert már nem hiszi, elhagyja esetleg a többiek befolyására, mert más se gyakorolja, hiedelmével, szokásával egyedül marad, szégyenli. Az idő múlásával már csak az emlékezetében él, majd ott is elhalványul, elmosódik sőt összemosódik egyéb szokásokkal, töredékeiben emlékszik rá. Leghamarabb a szokás célját felejtik el és legtovább magára a szokásra emlékeznek; a szokásnak arra a részére, elemére vagy elemeire, amit az egyén tudatosan vagy öntudatlanul a leglényegesebbnek tartott, mert saját vagy környezete életében valamikor jelentősége volt, konkrét céllal asszociálódott. (30)

Az elmaradás folyamata igen sokféle, bonyolult egy ember életében is, a család mint kisebb közösség és a falu mint nagyobb közösség életében is.

2. *Karácsony esti vacsora ételei közé tartozik a dió.*

Tekintettel arra, hogy a vizsgált szokások sorrendjét gyakoriságuk döntötte el, így került a második helyre a karácsonyi ünnepi étkezéshez tartozó dió, noha hiedelem nem fűződik hozzá.

Nyersen, többnyire mézzel fogyasztják. A főtt ételek után következik. Mindenki eszik belőle, az udvarban vagy a kertben minden háznál megterem. De semmi fontossága nem volt, tulajdonságot nem jelentett.

A 20 megkérdezett közül 18-an, s azoknak családtagjai is – fogyasztottak 1968. karácsony estéjén is diót. Ketten mondták, hogy nem esznek, aminek gyakorlati oka van: az egyiknél kipusztult a diófa, a szomszédoktól pedig nem kér, a másik fogavesztetten nem tudja megrágni, amit röstell, inkább tagadja, hogy valaha is szcrette.

1947 „Diót, mogyorót esznek karácsony este. Mink is. Nincs mézünk, a koma nagyon uzsorás, neköm nem köll az ü méze.”

Vidékükön ismeretlen volt a hibás diónak betegséggel, bajjal, halállal való párhuzama. (31)

1969 „Diót akkor eszünk, ha megkívánjuk. Karácsony este is. A karácsonyfáról is leszedjük. Lehet, hogy beszéltek olyat, hogy betegséget jelent, – én nem halottam.”

„Karácsony este diót törünk, mogyorót is, ha van, akad benne hibás. Beteg lösz? – nem tudok hozzá.”

Tizenkét adatközlőben a dió fogalma rögtön a régi játékkal asszociálódott.

„Diót, mogyorót eszünk vacsora után karácsony este. Szoktak párosozni: nem gyüössz? Kettőt összefog a markába, a másikat kérdözi: páros, páratlan? vagy a másik kérdözi: csucs-e vagy berta? A csúcsos a högyös fele, a berta a gömbölyű. Ha eltanáta, ad neki. De ha férges adió? – nem tudom, eldobjuk.”

„Karácsonykor játék vót a dióval. Pározni: csucs-e vagy becs-e? A másiknak ki köll tanáni. Melik van fölül? Ahogy a markunkba fogtuk. Ha kitanáta, ő ötte mög. Most már nem ám! – Azt nem tudom, hogy akie hibás, az beteg lösz. Vót év, hogy majd minná hibás vót.”

„Dió vót régen is, az sok vót, ettünk azt is karácsony este, asztán mogyoróval páros-páratlant játszottunk. A markunkba fogjuk, a másiktól kérdezni, ha eltanáta, annak kell adni. Mogyoróval játszottuk inkább, mogyoró kevés van.”

Ezt a másik fél dióinak elnyerése céljából játszott ügyességi játékot mindenki ismeri. A karácsonyi dió említésével az idősebbeknek mindjárt a dióval való játék jutott az eszükbe. A fiatalok már nem játszanak, de ismerik. A diót az ünnepek alatt napközben is ették, nemcsak vacsora után.

„A diót napközben is ettük, mást is. Aki szeretett inni, az sokat evett, úgy jobban csúszott.”

Az 1946–47-es gyűjtés során teljesen egybehangzó volt az adatközlés. Mindenki fogyasztott diót a karácsony esti vacsorához, utolsó fogásként, almával, aszalt szilvával együtt, hozzá fűződő hiedelem nélkül. Meghatározott szokás volt, az ünnepi vacsora étrendjének tartozéka.

3. A karácsonyesti asztaltól a gazdasszony nem áll föl, hogy jól üljenek a tyúkjai.

A gazdasszony miután megterített, minden enivalót, bármennyi fogás is, – rátesz az asztalra, egyszerre, még a vizet is, azután az asztalhoz ül és az egész étkezés alatt nem kel föl, még ha el is húzódik az asztalbontás. Amikor már mindnyájan megvacsoráztak, utolsónak áll föl az asztaltól, hogy a tyúkjai egész évben jól üljenek. Jó kotlósai legyenek. (37), (38), (39), (40), (41), (42)

A korábbi adatgyűjtés során egyértelműen minden asszony tartotta. Általában az átvett „örökölt” szokást tovább vitte, anélkül, hogy gondolkodott volna rajta vagy önmagának megfogalmazta volna cselekedetét. Az ünnep alkalmával természetes funkciói

közé tartozott. Elképzelték, hogy nem mindegyik asszony hitt benne tudatosan, de a környezet hatására, mert a többiek is csinálták, nem hagyhatta el. Lehet, hogy érzelmi szálak fűzték a megszokotthoz és a vele járó célhoz. Ez ma is így van, de ahogy fogy a „hívők” száma, úgy lazul az érzelmi kötelék is, hogy átadja helyét a közömbösségnek, majd a hitetlenségnek, azután a tagadásnak végül a feledésnek.

Ma is általánosan ismert szokás. Kivétel nélkül mindenki tudja s a megkérdezett 20 adatközlő közül mind a 13 nő inkább tartja mint nem. Tartja megszokásból, bár már előfordul, hogy megfélekedezik róla, de „nem báni”, azaz nem bánja, nem törődik vele. Öten azonban hisznek a hatásában, tartják ma is, fontossága van az életükben.

1947 „Nem szabad fölkelni az asztaltul, úgy ám! hogy el né mönyjenek a tikok.
Abba az évbe nincs kotyos. Én se szoktam fölállni. Még a vizet is odatöszöm.”

A következő adat jellemzően bizonyítja, hogy befolyásolhatja egy váratlan, kényszerítő körülmény a szokást, amit hordozója saját elhatározásából nem hagyott volna el.

1968 „Karácsonyi vacsorán fő nem állok, míg végit nem érök, legutoljára én állok föl, hogy jó kotyos lögyön a tyúk.”

mondta az egyik 68 éves asszony. Mikor a következő évben ez ismét szóba került, közlése így hangzott:

„Az asztaltul együnk nem áll föl (együtt laknak a sógoraékkal) egy asszony mindönt odahord, ami van.”

Tehát a közös háztartásban élő két családon belül csak egyik nőtagnak kell ülve maradnia.

„De most nem ám, mert kórházba vótam két hónapig! Mögtaposott a tehén. Összetört a lábam. Ott ért a karácsony.”

Sógornője, aki más vidékre való, közbeszólt:

„Én mán nem csinátam, mer megértem a sok munkát végezni.”

Szokásának fontosságát, érvényét az is mutatta, hogy húsz évvel korábban szinte ugyanezekkel a szavakkal mondta el.

Érdemes megjegyezni két azóta bevándorolt és egy menynek jött asszony közlését, akik ugyanattól az asszonytól hallották és vették át ezt a szokást.

1968 „Nem szabad fölkelni vacsora közbe, mer a kotyos nem ül, abbaggya. Lehet benne valami, mert igaz is. A mama sose állt föl. A Tóth néni monta is, hogy biztosan föl táim, mer nem ültek a tyúkjaim. Lehet, hogy a Pista szó't közbe, oszt elfelejtettem.”

A másik bevándorolt asszony közlése:

„Tóth Józsefné mondta nekem, hogy karácsony estéjén vacsora időn min-dent rakjak az asztalra, egyszerre, addig ne keljek föl míg meg nem esszük, akkor lesz kotlósom. Ha eszembe jut, akkor majd megcsinálom.”
„Odakészítettem a levest, mindent, ahogy monták, de a kalács'ho' csak fölálltam, mert kinn hagytam.”

Ez utóbbi fiatalasszony szintén Tóthnéől tudja, tartja is, de nem fél annyira a következményektől, hogy ne feledkezne meg róla. Az átadó ugyanaz a személy. Olyanok vették át tőle, akik korábban nem gyakorolták vagy nem is ismerték. Hatása lemérhető. (43), (44)

1969 „A.gazdasszonynak kell utoljára fölkelni. Mindent odateszünk az asztalra, ne kelljen felállni. Hogy összetarcson a jószág, jó kótyos legyön. Legutoljára én kelök föl.”

A következő évi közlése már a megindult kopási folyamatot tükrözi:

„Asztaltul nem állunk föl karácsony este. De most már csak ahogy eszömbé jut.”

Sógorasszonya a másik meny így mondja:

„Asztaltul nem álltak fel míg ettek. A napam se, míg élt rávigyázott, de én sose vigyáztam rá.”

Húsz évvel korábban még élt az anyósa, ki az egész nagy család sorsát igazgatta, addig ő volt aki ülve maradt. A felszolgálat, a családtagok kiszolgálását menyei végezték. Egy másik közlés kényszerű elhagyás eredményezte elhalási folyamatot mutat:

„Ugy vót, hogy az asszony nem állt föl az asztaltul. Hátazé fölálltam én, mer magam vótam, – hogy kotyoljon a tyúk. De mán nem ügyelünk, most mán mi is babonának tarcsuk, de nem így vót ám! Most mán nem csinálom.”

Tehát korábban nem, de ma már nem hisz benne, babonának, elvetendőnek tartja, nem gyakorolja, nem is adja át másnak. 1947-ben még nem fűzött hozzá semmi magyarázatot, teljes érvényét élte nála ez a szokás.

Az előbbieik közlésével megegyezik az egyik 1942-ben ide telepedett férfi tájékoztatása:

1969 „A karácsonyi asztaltól nem álltak fel az asszonyok, – mán nem –, de itt Baranyában szokásban volt, nálunk Vas megyében nem. Még tán csinálja itt is egyik – másik, a Mező szülike, Tóthné meg a szélső Mári biztos.”

A fentiek bizonyítják, hogy még a köztudatban élő szokással van dolgunk, de már eltűnőben. Még egyeseknél az elérendő cél, a hit élteti ugyan a ritust, de egyre kevésbé hordoz közösségi szemléletet. Közösségi igényről pedig már nem beszélhetünk, annak ellenére, hogy van aki itt és most vette át ezt a szokást.

4. Karácsony szombatján az asztal alá szénát, veteményt és különböző szerszámokat, tárgyakat tesznek.

Általánosan ismert szokás. Az adatközlők mindegyike tudja, – elbeszélésük egyéniségük vetülete. Ki szűkszavúan, ki részletesen közli, aszerint, hogy milyen érzelem fűzi ehhez a szokáshoz, vagy hogy milyen elbeszélő, hogyan tudja magát kifejezni, (45) de özvegyasszony is tehetett és tette, sőt menyecske is, majd korlátozás nélkül bárki, aki szükségét érezte. (46)

A karácsonyi vacsora megkezdése előtt, ünnep szombatján délután vagy koraeste egy kiskosárba, szakajtóba tesznek egy marék szénát, kukoricát, ennek a tetejére néhány olyan szerszámot, amivel dolgoznak (lővakaró, ostor, balta, sarló stb.) és az egészet beteszik az asztal alá, az asztal keresztfájára, ritkábban az ágy alá. Az ünnepek után viszik ki, vagy újévig ott hagyják és minden nap abból etetik a jószágot, a tyúkokat. De ha keveset tartottak bent, akkor újév napján adják oda az állatoknak. Ugyanakkor a szerszámok is visszakerülnek a helyükre.

Cselekedetüknek kettős célja van. Az egyik: szerencsevarázslás, hogy a következő évben jó termésük legyen, szerencsések legyenek az állatokkal.

„Megtetvesedik a jószág, azér kell a vakarót, mit az asztal alá tenni. Anyám mondta.”

A másik ok egyházi hatást hordoz: emlékezés Krisztus születésére:

„Azé tették oda, hogy a kis Jézus odafekütt”

„A kis Jézus azon születött, azé”

„Jézus is azon fekütt. Betlehembe is az vót.” (47)

Húsz adatközlő ismerte mindkét gyűjtési időszakban. Ebből tíz, tehát a fele gyakorolta akkor, most viszont ugyanebből a tízből öten már elhagyták. Tízen azt mondták 1947-ben, hogy sose tartották, 1968-ban viszont önmaguknak ellentmondva csak ketten állították ezt, a többiek régebben maguk is gyakorolták.

A közlések nem mindig őszinték. A kezdeti bizalmatlanság, csak többszöri beszélgetés, bizonyos kapcsolat kialakulása után oszlik el, megtörténhet, hogy ugyanaz a személy amit korábban kereken tagadott, később az ellenkezőjét állítja – a valóságot mondja. Ezt mutatja az alábbi két közlés.

1968 *„Karácsonykor mi nem szoktunk szénát tönni az asztal alá. Összetarcsón a jószág, baromfi, azé’. De mi sose szoktuk.”*

1969 *„Kosárba, szakajtókosárba egy csomó szénát, kukoricát egy kicsit, ha van, árpával összekeverjük. Most nem úgy van, hogy mindön van. Be az asztal alá. Vakarót mán nem teszek, amióta nincs ló. Újévkor adom a jószág elébe.”*

Természetesen fordítva is lehetséges, hogy egy korábbi közlést később kedvetlenség miatt megtagad az adatközlő. A következőket az mondta, aki legtöbb szokás hordozója, megtartója, és átadója és teljes érvénnyel hisz cselekedeteinek hatásában.

1969 *„Kosárba kukoricát annyit, hogy újévig elég lögyön a baromfinak. Karácsony után kiviszöm a pajtába, félre tőszöm, újév napján, – nem is szoktam elfelejteni, – odaadom. Egy marék szénát, kis csomolékot, összekötöm spárgával, rátőszöm a kukoricára az asztal alá, asztán újévkor szétszödöm, ahány marha van, mindnek adok pár szálat mingyár elsőnek.”*

„Régi szokás szerint szénát, kukoricát, szerszámot az asztal alá tőtünk, kosárba, szakasztóba, vagy csak úgy összefogtunk egy keveset, arra tettük rá a vakarót, kefét, szerszámot. Ünnep után a tikoknak adni. – Az idén már nem pógarkodtam. A fejszét még oda löhetne, de má szerszámom sincs.”

G. Gy. közlése arról tanúskodik, hogy addig tartotta ezt a szokást, míg értelmét, célját látta. Se lova, se marhája nincs, nincs minek védelmet biztosítani. Fáradt, törődött öreg ember lett belőle, szerszámai is mind elhagyták, mint az ereje, már csak a fejszét használja fa aprításra. Az utolsó karácsonyon már nem csinálta, „nem pógárkodott”, mint az itteni polgárok (parasztok) szokták. Az udvarában kapirgáló baromfiak is már a fiatalabb családtagokat illetik.

1947 „*Karácsonykor összekötünk egy csomó szénát spárgával, behozzuk a lovak és tehén alul a vakarót és kezét a tetejére tesszük és egy szakasztóba kukoricát zabbal keverve a baromfiak részére. A széna azé' van, hogy a jószág ne legyen abba az évbe beteg. Az ágy alá tesszük, másnapján vigyük ki.*”

1968 „*Az asztal keresztlába alá tettük a szénát. A szakajtóba mög kukoricát. Anynyit, hogy karácsonytól újévig elég lögyön a tyúkoknak. – Az öregök is töttek, hát mink is, de mire jó? – Ki tutta? sénkise tutta tökéletesen mirül jó. – Mán vagy tíz éve nem tőszünk, vagy több is. –*

„*Karácsony estéjén szénát, kukoricát, vakarót, kezét kosárba az asztal alá tesznek, karácsony után adják oda a jószágnak. De mér? már nem tudom milyen szempontból.*”

1969 „*Nincs marhám négy esztendeje, mán nem is tőszök szénát az asztal alá. Kis kukoricát is a szénához, a tikoknak. Nem tartottuk mög újévig, de lehet. Karácsony után adtuk a baromfiaknak. Kukoricát még töttem most is, mer az van.*”

Amikor a cél megszűnik, a szokás is elmarad. Az utóbbi adatközlő cselekményeit céllal végzi, hisz hatásában. Szénát már nem tesz az asztal alá, mert nincs mit óvjon, kukoricát, a baromfiak fő táplálékát viszont még igen, mert tyúkjai egészségét védi vele, szaporaságukat igyekszik elősegíteni. Gondolkodása, tevékenységének magyarázata logikus.

Amikor a család fiatalabb tagjai nem veszik át a szokást, akkor már csak az emlékezetben él.

1968 „*Elébb szénát, kukoricát tettünk az asztal alá, kosárba, csak még az anyósom élt. Mindig ő csinálta. Mi elhattuk, ő tutta mikor mit kell csinálni, tartotta mind, amit szoktak az eleink, mink nem is tuttunk hozzá.*”

„*Karácsonykor kaszaküvet, mög fésüt tősznek kosárba, az asztal alá mög szénát, kukoricát. Újév után kiteszik a szalmát a tyúkólba. A szénát mögötetik a marhákkal. Anyikám szokott így, arra emlékszöm.*”

Valószínűnek látszik, hogy a fésű csak utóbb került a többi közé, – hasonlóval helyettesít – mert míg lovuk volt, a lóvakaró kezét tették oda, az édesanyja közlése szerint.

Szalmát egyedül ő mondott. A többi adatközlő szerint a szénát és kukoricát sem újév után használják föl, hanem újév napján, vagy a karácsony utáni napokban újévig. Mivel ő nem gyakorolta, a feledékenység összekeveri a szokás mozzanatait, tartalmát, okát, célját pedig sose tudta. A szokás elmaradásának egyik oka lehet a családon belüli egyetértés hiánya.

1969 „Az asztal alá szénát tesznek, a baromfinak szakajtó kukoricát és ünnep után mögötetik velük. De ez már mögbukott. Énrajtam még állt vóna, de a menyecske nem akarta.”

Ez a férfi tehát már fiatal házas korában elhagyta felesége hatására, akitől ugyan később elvált, de a szokást változtatás nélkül mondta el, mintegy igazolván, hogy akkor még funkciója volt tevékenységei között, nem könnyen hagyta el.

„Tettek az asztal alá szénát, kukoricát, a kis Jézus születésére. De mi nem!”

Ugyanő a következő évben ezt mondta:

„Szénát töttünk az asztal alá, mög kukoricát. Más terményt nem. Csak le-szórtuk. Ünnep után az asszony kidobta. Nem vót már tulajdonsága.”

1947-ben hasonlóan mondta, de az asszony akkor nem „kidobta”, hanem „a tikoknak szórta”, „mindegy vót ki tette, de az asszony szokott a tikokkal bajmóldni”. A közlések nem fedik egymást. Bizonyítja, hogy az elmondás mennyire függvénye az egyén hangulati beállítottságának.

„Régön kukoricát, szénát hoztak be, mióta asszony vagyok én nem csinálom. Amit behoztak két karácsony közti kukoricát, avva etetik a tikokat. A fiatalok már nem tuggyák. Mára már ilyen nincs.”

Nevelőanyja, akivel együtt lakik, még néhány éve is gyakorolta, de sem ő, sem az ura nem hisznek a hagyományokban. Gyermeük nincs, amióta pedig társadalmi tiszt-séget vállalt, mások előtt még beszélni is szégyell róla. 1947-ben még élt az apja, akkor ő végezte el.

A vizsgált két időpont között bevándorolt családok vagy családtagnak jöttek kö-zül többen gyakorolják, magukkal hozták, vagy itt vették át. A Szlavóniából jött horvátok a helybeliek hatására hagyták el.

1969 „...az embör odatöszí az asztal alá, ebbül is abbul is, olyan szokás, hogy a jövő évben legyen.”

„Karácsonyfát az asztalnak a közepibe, alatta kukorica, fejsze, balta, fúró, kalapács, vetőmagfélék, egy porció széna, abrakot, ezt csinálom én is, jobban kosárba szoktam tönni, ugye nem szemetöl az embör. A kis Jézusnak, hogy tuggyon dógozni. Karácsony negyednapján viszöm ki a jószágnak adom, szá-raztakarmányt vagy szemest, ki melyiket öszí, hogy egészségösek lögyenek. Ezt csinálom most is.”

1968 „Kosárba kukoricát, szénát és az asztal alá vagy az ágy alá tenni. Az én em-böröm szokta, két napig. Legutóbb a bácsika ágya alá tettük. Itt tanultam.” „Vacsora előtt összeszedik a borsót, magfélék, minden annyi, hogy karácsony után egy hétig elég legyen a baromfinak. Almát, diót is, hogy termés legyen. Szakajtóba teszik, szénát az abrosz alá (48) – úgy jó – a kenderes abroszt, hogy nagy legyen a kender, nem a pamutosat. Otthon mindig tette a papa, mióta itt vagyunk (1959) nem teszünk, a Pista szerszámot, vakarót, ostort mit tett, a tavaly már semmit se csinátunk. Má ezek se csinájják (ti. a szomi-szédok)

Míg a szokás teljes érvényében volt, akkor sem vette át gépiesen a fiatalabb nemzedék.

„Én nem szokok szénát tönni az asztal alá, de azok a mieink (anyja családja) is csináták. Mög tarisznyát, szórszitát töttek az asztal alá, oszt másnap föl-vötték. Az anyósom tartotta. Fialat menyecske vótam, vissza akartam akasztani, hát az anyósom rámszót, hogy hagyjam ott.”

Marandandó élménye lehetett ez az esemény, mert hasonlóan mondta el 1946-ban is.

Az asztal vagy ágy alá helyezett tárgyak nem minden családnál azonosak. Gazdasági helyzetük lemérhető belőle. Amilyen jószáguk volt, annak ápolásához, eltartásához szükséges tárgyakat találunk a kosárban. Volt ahol minden terményből tettek, ami abban az évben termett. Ezenkívül a gyakran használt szerszámokat is. Olyan arányban maradt el az asztal alá helyezett tárgyak száma, amilyen arányban szűnt meg az ahhoz kapcsolódó tulajdon, a jószágállomány. Amíg lovuk volt, a lóvakarót, kantárt, zablát vagy más lószerszámot a marhákhöz használt kefe, ostor a legáltalánosabb a széna mellett. De a szénát még olyan is az asztal alá tette, akinek nem volt marhája. 1968-ban a pásztor felesége a karácsonyi szénát a szomszédja tehene és lova között osztotta meg. Baromfi minden háznál van, kukoricát tehát mindenütt tettek a szakajtóba, ahol tartották a szokást. Elvéve más terményt is. A szerszámok közül a fejsze, balta, faragókés volt mindenki szerszáma, különösen míg megvoltak az erdők. De ásót, kapát, kaszát sosem találunk a karácsonyi asztal alatt, holott ezeket a szerszámokat mindig és mindenki használta és használja jelenleg is.

Eltérés mutatkozik a felhasználás idejét illetően. Ünnepe után, – két nap múlva – két ünnep közt, – újévkor, – újév után viszik ki. Ha kevés, csak egyszer adnak a jószágnak, baromfinak. Gyakoribb, hogy karácsony másodnapja utáni naptól január másodikáig abból etetnek. Van aki gondosan ügyel rá, hogy addig elég legyen.

5. Mindent, ami bőrből van, lószerszám, tarisznya, le kell venni a falról, a jószág megóvása érdekében.

Általánosan ismert és a legerősebben tartott szokások közé tartozik. Az Ormánsággal kapcsolatos irodalom mind ismeri. (46), (47), (48), (49), (50)

Mind a hús adatközlő elmondta 1947-ben és 1968/69-ben is. 12-en gyakorolták 22 éve és 6 személy „rávigyáz” ma is, bár elhagyó tendenciával.

A szokás addig volt eleven, míg többségüknek volt lova és marhája vagyis míg a cselekménynek célja volt. De az egyéni kételkedés már korábban megmutatkozott. Dög-vész volt a környéken. Az egyik gazdasszony így adta elő:

1947 „Karácsony előtt minden bőrt lé köll akasztani, hogy né lögyön dög. Mink is léakasztottuk, oszt a birka csak mögdöglött. Nincs értelme az ilyen szokásnak!”

Ugyanakkor a férje bizakodóbban ítélte meg a helyzetet:

„Azé köll leszödni mindönt a falról, hogy né lögyön sok dög. Mindönt le-akasztottunk, oszt mégis nagy vész vót az idén. De minket nem ért úgy, csak egy birkánk hullott el.”

A férfi azóta meghalt, özvegye ellentmondva önmagának, 1968-ban tagadta, hogy valaha is csinálta volna.

1968-69-ben hárman nyilatkoztak úgy, hogy sose tartották és tizenegyen hogy régen vagy még pár éve is csinálták. Addig gyakorolták, míg ennek értelmét, célját látták. A szokás elhagyásának indoklásából egyértelműen kiviláglik, hogy ha megszűnt az ok, nincs saját tulajdonú lovuk, – megszűnik a szokás is. 1960-ban, – a termelészövetkezetbe lépés idején, – szinte egy csapásra hagyták el. Mindenkinnek be kellett adnia lovát, marháját a közösbe. A közös jószág védelmét egyikőjük se tartotta magára nézve kötelezőnek. Nem utolsó sorban hozzájárult az is, hogy a más vidékről, városból idehelyezett, a paraszti életformát alig ismerő vezetők nem egyszer szándékosan nevetségessé tették, kigúnyolták a hagyományok, szokások, hiedelmek őrzőit.

1968 „*Én má nem csinálom tíz éve se. Ló sincs, akkó minek?*”

„*Ami szögön lóg, azt le köll szödni, de mink nem. Nincs lovunk.*”

„*E'vötték a lovat, nem tögyünk le a szerszámot.*”

„*Nincs lovam, se borjam, minek. Ott hatták a hámot a kamarába (ti. a tsz. megalakulásakor), el is felejtöttük.*”

„*Tarisznya, lószerszám, szij, ami bőr, úgy szokták az innepekben né lógon, pihenjön az is. Tsz-tag egy se teszi, megszűnt az egyéni, minek.*”

„*Lóvakarót lészödni a szögürül, mindönt ami lóg lé szokták szödni akkó este, hogy ne lögyön a szögön amikó harangoznak. – Ló nincs! akkó nem köll szerszám, azóta nem köll csinálni. Egészeürül hát. Most mán idehallgasson, semmit se csinának. Nem törödnek semmive.*” – *A fiam tarisznját mán nem hordiz, nájljon szatyorja van, a mán nem bőr, nem köll lészödni. A kaszaküet, ostort is lészöttük, de mán nem, mer nem is hasznájjuk.*”

Az utóbbi közlésből az is kiviláglik, hogy nemcsak a célnélküliség szüntette meg a szokást, amit saját logikájuk szerint meg is magyaráznak, de a hasonló forma, a műanyag-szatyor sem vette át a bőrtarisznya, vagy a bőrszíjjas vászontarisznya szerepét, tartalmát.

A szokás céljának mindenki a bajelhárítást határozta meg. Többféle megfogalmazásban. „Rosszat hoz a másik évre.” „...mer abba az esztendőbe (a következő évben) kár van a jószágba” – „mer lesoványodik a ló”, „mer elhull a jószág” – „hogy a ló bőre ne kerüjjön rúdra, ne döggjön”, – „Szögön szíjjat né hagygy, néhogy karóra bőrt aggy!” (51) „pihenjön az is”, – „szögön ne lögyön az ünnep alatt, csak azé.” (Ő már nem tudja cselekedetének okát.) Egyetlen másféle indoklás: „...hogy férög, patkán né gyüjjön a házhó, istállóhó.”

Itt már csak áttételesen szerepel a ló védelme, de az ember s jószág érdekében.

„*Szj a falon nem maradhatott, hogy a családból ne akassa föl magát senki.*”

Egyedül van ezzel az indoklással, Zalából, katolikus vidékről származik. Mindkét gyűjtési időszakban azonos szavakkal mondta el.

A szokásokat nem minden esetben vették át szolgálai módon, hanem gondolkozva csinálták vagy hagyták el. Erre utalnak a következő megjegyzések.

1947 „Karácsonykor régön mindön szerszámot leszödtek a falrú, a nadrágszíjat is, rátötték a szénára az asztal alá. Jó. Van benne valami, mer akkó nem töttek vóna, de mink nem csinájjuk, mer nem tuggyuk mire jó.”
 „Szitát is, szörszita, valamikó olyan vót, lószörszita, azt elfeledöm mondani.”

Közlésének első fele 21 év után is ugyanígy hangzott. Csak még a szitát tette hozzá, ami akkor úgy látszik nem jutott eszébe. Egy évvel később közlése változatlan maradt, de mintegy önmagát látszott igazolni, mikor még utána tette: „aki maga nem csináta, okát se tudja.”

„Az anyósom, a napam, – mi úgy mondtuk, – rávigyázott, nehogy szögön maradjon egy világer se! De hogy mijé? azt mög nem mondom.”

Mindkét gyűjtési időszakban így mondta, de érdekes módon ő maga folytatója lett, célját nem ismerve is teszi, ragaszkodik az anyósától átvett szokáshoz. Szomszédasszonya se tudja okát, de ő már értelmét se látja:

„Én nem tudom mijér, akkó minek csinájjam? hogy nem jó a falon lönni. Előbb töttem én is, mer más is tötte.”
 „Én nem próbátam, mert nem is hittem.”

Anyósa tartotta helyette is, míg élt.

A szokás szorosan kapcsolódik hordozójának életéhez, így elmaradásának az aktívabb családtag halála is oka lehet. „Az én uramnak is szokásába vót, az sose hatta a szögön a lószerszámot, de hogy möghat, 1963-ban mi már elhattuk.”

1969 „Csak az öreg papa csináta. Amint elvégezte a dógát, ahogy sötétödött, leszödte a szerszámot, tarisznyát, ami, bőrbül van, csináta. Behozta a házba a kukoricára tötte az asztal alá. De hogy beteg vót most, má beszéni sé tudott, elhatta. (Megh. 1969.) Mi má nem. A Feri mög (férje) nem idevalósi, sose csináta.”

„Tarisznyát, bocskort, csizmát, nadrágszíjjat, ami bőrből van, apám léakasztotta, hogy a jószág mögmaraggyon, férög, patkán né gyűjön a házhoz. Ez firól fira maratt. Az én lányom már nem csinájja. Igaz várososon nem is löhet. (Pécsett lakik.)”

„Sándor, vót eset, hogy levette a bőrt, szerszámot, csizmát, bőrostort a falrúl, de semmi haszna ner: vót. – Nem tapasztaltam, hogy hasznát vóna” – mondta elgondolkozva. „Nem tudom miér? Tán még a régiek maguk se tüták, csak levették.”

„Már a tsz előtt egyszer mind a ketten betegek vótunk karácsonykor (gyerekük nincs, a házban csak ketten élnek) nem töttünk sömmit, oszt nem lött semmi baj a jószággal, pedig tartottunk tüle, – hát elhattuk.”

Ha nem látják hasznát, ha nem él bennük kritika nélkül a megtanult, átvett szokás és okát se tudják, akkor a meglazult hitalap elindítja a bomlási folyamatot; racionális gondolkodásuk a szokás elhagyását eredményezi.

Más közösségek szokását hozta magával az 1959-ben ide települt horvát család férfi tagja, amit a szomszédok mondtak el. „Pávics tavaly karácsony estéjén magára vötte a

lószerszámot (saját lovai vannak) oszt szaladt körül az udvaron. Háromszor körülszaladta. A Dezső gyűtt a vécérül, szót, hogy nézzem már, mit futkos.” Az elmondottakat a következő évben saját felesége is megerősítette. Szokásával elszigetelten maradt, inkább megmosolyogják, de előtte nem teszük szavá.

A szögről, falról lekasztott holmikat legtöbbször újévkor tették vissza. De volt olyan is, aki az ünnepek elmúltával mindjárt a helyére tette. Az egyik, Zala megyéből menek jött katolikus asszony gyermekkori emléket idézett avval, hogy mikor a nagymisének vége volt ünnep első napján, akkor tette vissza az édesapja. (1947). 1968-ban az éjfél misét jelölte meg időhatárnak. Itt Mónosokoron a két ünnepnap utáni reggel tette vissza a férje.

Ezt a szokást napjainkban is gyakorló hat férfi közül négyen a szövetkezet lovait gondozzák illetve annak fuvarozásait bonyolították le 1968-ban és egyikőjük a rábízott lovakat saját istállójában tartotta. A következő évben más munkakörbe osztották be őket, csak 2 ló maradt a faluban, a hajdani közös bikaistállóban. A lovakkal együtt elmaradóban van a szokás is.

Ebben a közösségben ez már nem nevezhető „szokás”-nak, hiszen nem végzik tömegesen, nincs rá közösségi igény, bár mindenki, minden részletében ismeri. A cselekvők évről évre kevesebben vannak, egyre szűkebb körre szorul az aktív hagyományőrzők száma. Így a szokás funkcionálásáról már alig beszélhetünk, holott egyike a legismertebb, legerősebben és legtovább őrzött, meghatározó jellegű szokás volt az egész karácsonyi szokáskörben.

6. A szemetet karácsony szombatján, naplemente után nem viszik ki.

Asszonyi feladatkörbe tartozik, de szükség esetén a férfiak is elvégzik. Mindenki ismeri, ismerte régen is. Karácsony este az összesöpört szemetet az ajtó mögé húzták, vagy kis kosárba, rossz lábosba, edénybe esetleg a kamra sarkába gyűjtve, csak ünnepek múltával öntötték ki. (49), (50), (52)

1946/47-ben mind a húsz adatközlő vigyázott rá, nehogy áthágja az íratlan törvényt. Ma is teszük még 15-en, a férfiakat is beleértve. Egy asszony mondta, hogy sose szokta, bár 22 év előtt ugyanő még természetes feladatai közé sorolta.

Négy asszony már évek óta nem figyel rá.

Indoklásul a következőket sorolták föl mindkét időszakban: „a rossz tetemények végett”, – „mert odamönnnek a férgek”, – „hogy né lögyön csótány”, – „hogy né gyűjjenek ide a patkányok”. – Van aki okát sem tudja, de tartja: „ördög tuggya mié, de nem szokták.”

Az itt összegyűjtött szemet eltávolításának időpontjául különböző napokat jelöltek meg: – karácsony után, – ünnep után kedden, – ünnepek után két napig, – három napig, – két ünnep közt, – „féhétbe”, – két ünnep után, – aprószentekkor. Van aki napkelte előtt viszi ki a szemetet, de olyan is van, aki – „napfelkőte” után (!) – vagy csak egyszerűen: – „amikor hátramögyök” – meghatározott idő nélkül, semmihez se kapcsolva.

Az egy helyen tartott szemetet: – a ganéra, – amerre kel a nap, arra önteni, – az utcára, – a szilvás közepibe, egy fa tövibe, – gyümölcsfák alá, – trágyadombra szórják. Többségük megszokásból csinálja, de az alábbi legteljesebb közlés még élő hiedelemről tanúskodik.

1969 „Karácsony szombatjától az ünnepek alatt nem vesszük ki a szemetet, összekotorjuk kosárba, két ünnep után egy alma, vagy szilvafa tövibe öntjük, a morzsát is rákotorjuk reggel, még napkelte előtt.”

„Söpörték össze a szemetet karácsony este, meg az ünnepbe, de csak ünnep utáni másnap viszöm ki, hogy né gyűjjenek ide a patkának. Ki az útra, keletre a berekbe, amerre kel a nap arra öntöm, oszt mondani: tücsök, bogarak! minnyá/-jan/ arra mönjetök!”

A szokás ismertetését először személytelenül, önmagától függetlenül akarta elmondani, de a cselekvés élménye, a kapcsolódó érzelem belső kényszere a mondat második felét már első személyes én-kiözléssé alakította.

„Akko angyalom a szemetet, a szemetet három nap söpörgette össze édösanyám, aprószentekkor a gyümölcsfák alá szórta. Tutta mit csinál.”

Ő már nem tudja, nem vette át anyjától, célját, értelmét nem látja, szükségét nem érzi. A fakuló hiedelmet a már csak megszokásból való gyakorlást mutatják ezek a megjegyzések: „este kisöprődik”, „elfér a sarokba, napfelkőte után vetöm ki” – „má úgy szoktam”. – „Nem ám hogy használ, csak csinájuk.” – „anyámtul láttam, hát úgy töszök én is” – „többet nem tudok hozzá, de így szoktuk” – „honnan tunnám mire jó, csak csinálom”.

Aki már elhagyta, megerősíti a többiek szavát; harminc éves koromig csináltam. De nem vót ám itt egy se, aki né csináta vóna! Így van, így van!”

A szokáshoz fűződő hiedelem torzulását mutatja: „mán nem söpörgetöm... én mán délután kisöprök, azt ki is viszöm, este má nem söprök mégegyszer”. Úgy tűnik, még tart a „rossz tetemények”-től, ezért végzi el ezt a munkát, de a megszabott idő előtt, mert a fáradság az öregség, törődöttség lassúbb ütemre, kevesebb munkára kényszeríti.

Összegezve: ezt a szokást – nem annyira a meggyőződés mint inkább a gyakorlat, a megszokás tartja ébren. Ami természetes is, hiszen jelen esetben nem csupán egy öntörvényű hiedelemről van szó, hanem a mindennapi élet természetes funkciói közé tartozó tisztasági követelményről.

7. Karácsony két napján a jószágot nem vakarják, nem kefélik, a trágyát nem hordják ki.

A vizsgált két időpontban közismert volt ez a szokás. Mind a húszan ismerték akkor is, most is. 1946/47-ben föl se merült, hogy valaki ne tartaná, a tizenhat rögzített adatközlő egybehangzóan arról tanúskodik, hogy ezt mindenki betartja. Hárman – szintén gyakorolták, illetve betartották ezt a tilalmat, s tartanák ma is, ha lenne jószáguk.

1968/69-ben 14-en tartják változatlanul. A közlések meghatározott gyakorlatra, eleven hiedelemre mutatnak. Az öt adatközlőnek, aki régen szintén nem hordta ki a trágyát és nem ápolta lovát, – ma se lova, se marhája, – nincs mitől tartózkodnia.

Egyetlen adatunk van arra, hogy „sose tartotta”.

1947 „Monták, hogy ünnepkor nem vakarnak. Nincs abból semmi se! De bizony vakartam én! Béreslegény vótam, hát köllött. A pógárok nem vakarnak.”

Ezt mondta húsz év múltán is az öreg G. Gy., aki a két háború között jött a faluba és világeletében nagyon nehéz sora volt. Mint mondja: „sajátom nem vót, mindig más keze-lába vótam.”

1968 *„Karácsonykor jószágot nem kefélünk, a trágyát nem szoktuk kihordani. Ezt most is.”*

„Szombatján még igen, másod,- harmadnapján nem vakarunk. Húsvét napján se. Trágyát se. Csak mögöteti az embör aztán jó van.”

„Karácsonykor jószágot nem vakarunk. Erre rávigyázunk mi magunk is. Mögtarcsuk.”

„Karácsony ünnepén nem szokunk vakarni, se trágyázni, nem pucolok lovat.”

„Karácsonykor, jelös ünnepbe nem vakarok. Szombatján rőndbe töszöm, Mikó vakarja őket az embör, mintha mondanák: rossz a gazdánk, rossz a koszt, — ez az oldal jól van most — Nem igaz ám, csak úgy mondom.”

„Nem vakarnak ünnepökbe. A jószágot nem szabad mögvakarni. Hát tartják. Akinek jószága van, tarti.”

„Öregapa se vakart ünnepnap sose. Húsz éve nincs lovunk, hogy ez a világ bejött, hát elmaratt ez is.”

A szokás célját nem fogalmazták meg határozottan: — az állat is pihenjen, — csak az ünnep miatt, — ez olyan szokás, amit mindig tartottak is, — „nem szoktam de egy szömet se tudom mire jó”. Ketten vallanak hiedelemről: akkor ártnak a rosszak, — kár esne a jószágba.

A termelőszövetkezet megalakulásakor (1960) beszolgáltatták a lovakat, marhákat, ezzel megszűnt a tiltó cselekvés betartása is. Csak nagyon keveseknek maradt jószág a kezén. Pár év óta ismét több jószágot tarthatnak, következésképpen erre a negatív szokásra ismét többen „rávigyáznak”.

8. December 24-én este karácsonyfát állítanak.

A karácsony családi ünnep jellege újkeletű. Ezen a vidéken csak a két háború között kezdett elterjedni, ezért Mónosokor szokáshagyományában etnikai vonásokkal nem rendelkezik. A karácsonyfa-állítás, ajándékozás a második világháború után, az utolsó 15–20 évben vált általánossá. Ezelőtt ismeretlen volt, csak hallomásból, újságból tudtak róla, esetleg a más vidékről jöttektől. Ma fordított a helyzet. Alig van olyan család, aki ne készítené karácsonyfát. (53) 1968-ban csak egy házban nem volt, de ott nem is szokott lenni. Huszonkét évvel ezelőtt egy családnál se volt a faluban, de a környéken is ritkaságszámba ment a fenyőfák földiszítése. Nem is szerepel számszerűen akkori gyűjtésünkben. Csak elvétve szóltak róla, annyira nem ismerték. „Söllén én is láttam” — „Magda Andráséknál is vót a gyerökök végett.” Ez a család Vas megyéből menekült ide a háború alatt, de csak néhány évig laktak itt.

Most már nem csak a kisgyermekes családoknál látható, hanem az idősebb generációnál is, akiknél 15–20 évvel ezelőtt még merőben idegen volt. Náluk inkább jelkép maradt, csak egy-két ágat használnak erre a célra, mint mondják: „figyelmez az ünnepek-re” — „csak a falon vót egy ág, arrul tuggyunk, lögyön valami”, — „Éppen most nem vót

a télön fám, csak két kis ág vót, arra töttem karácsonyi cukrot” – Természetesen belejátszik a környezet hatása is. Ha a szomszédjának van, akkor neki is lehet. A tömegkommunikációs eszközök pedig szinte társadalmi kötelezettséggé teszik, hiszen – a rádió, TV, sajtó, nemkülönben a kereskedelem mindig ösztönzőleg foglalkozik vele. A két ünnepnap elmúltával átmennek a szomszédokhoz, megnézni egymás fáját. A fenyőágot falra akasztják, pohárba vagy földdel töltött boros-, befőttesüvegbe teszik, vagy marharépaába szűrják és úgy állítják az asztal közepére. A nagyobb fának talpat ácsolnak és számmolyra, székre vagy asztalra teszik. Az államosítás előtt a fát az erdőről hozták, most a sellyei piacon veszik. A falu legidősebb házaspárja az utolsó tíz évben szokott rá a fadíszítésre, aminek egyéni módját választották: szép nagy házuk előtt az ablakok alatti kertbe kis fenyőpalántát ültettek.

1968 „Az ablak alatt vót a karácsonyfánk. Mögraktam cukorpapírral, ami benne vót cukor, aszt mögettem. De csak az ürespapírt, mer cigány annak még a nyoma is! (Ti. a tözsomszédóságában cigány család lakik) – Gyertyát nem. Az itt nem vót. A katolikusok keszték, asztán mán sokan csinájják. Szoktunk az unokáknak is anni – Ha valaki nézi hát van ám nekünk is – de kívü! Egy hétiig vót rajta „Vót, vót, rajta vót” – mán monták is”.

Másfajta fát nem használnak, mint más vidéken például a fagyöngyöt. (54)

Egyetlen egy asszony van, aki a környezet sokirányú hatására sem szokott rá a karácsonyfa készítésére. Aggregény fiával él együtt. Fájuk sose volt, de nem is lesz sose, hangsúlyozva, fölösleges hívságnak tartja, hiszen a kis Jézus is szegénynek született.

1969 „Nálunk nem szokott lönni sose, régön se. Minálunk nem vót szokás se a névnap, se a karácsonyi ajándékozás. Csak köszöntöttük egymást. Ott keszték elébb, ahun gyerök van. Ott van karácsonyfa. – Baranyai Maris is csinál, pedig nincs gyeröke, az onokái ha gyönnek meghaggyák. Tele van már vele az újság, TV, mindön.”

Pedig más vonatkozásban nem tér ki a hatások elől, mert a gyakorlati élet racionális újításait átveszi. Neki volt először mosógépe a faluban és nagy hűtőszekrénye élesen elüt konyhája régi, egyszerű, egy korábbi életformát tükröző berendezésétől.

A fenyőágot vagy fát „földdíszítik, aggatják, mögrakják, csinájják, fölöltöztetik, elkészítik, kötözik, ráakasztják”. A díszítés szintén változott az idők folyamán. A puritán egyszerűségből egyre gazdagabb, színesebb vásári csecsebecse lett, jó talajra lelt a giccs. Korábban csak alma, dió, saját készítésű keksz, mézeskoszorú volt a dísz. Bábkészítő mézeskalácsos járta a falukat december hónapban, tőle már jó előre beszerezték a mézesfigurákat, Karácsony tájt akkor is vásároltak ilyen, amikor még karácsonyfájukat nem evvel díszítették, illetve még nem is ismerték a karácsonyfát. A szaloncukor később, a felszabadulás után pár évvel jelent csak meg. 1946/47-ben még nem volt. Ezt is eleinte maguk készítették, ma már vásárolják. – „Gömbölyű, kerek süteményt készítettek az asszonyok, szaloncukrot csak újban.” – „Valamikor csinátuk itthon a cukrot, de most vesszük, nincs türelmünk hozzá.” – „Csokoládés dísz a bábostúl vöttük régön, most csak ami a boltban van.” A boltban pedig tenyészik az ízléstelenség. Így a mónosokoriak hajdani dísztelen fenyőfája most tele van tarka üvegdíszel, „mindönféle cukorral”, „lényes valamivel”, „csillagszóróval”, narancs, alma, papírcsík, vatta-hó, „angyalhaj”, szalagok, árvalányhaj, – amiket fölsoroltak.

A gyertya mint dísz még ma sem terjedt el.

(Tizenhat éve itt élő család, – hazulról, Somogyból hozott szokásként, – mindig tett a fenyőfára gyertyákat. Fiaik a faluból nőültek, vitték magukkal a szokást, most már saját gyerekeik illetve az unokák megörvendeztetésére. A technika terjedésével az utóbbi két évben fölváltotta az imbolygó gyertyalángot a zseblámpaelemmel működő apró, színes gyertyaéő.)

A szülők vagy felnőtt családtagok este díszítették föl a fát, amikor a gyerekek már lefeküdtek. Csak reggel nézhették meg. Ez több éven át így volt, míg az egyik család egyszer elkezdte s a többiek is átvették, hogy már este megmutatták a díszes fát, több helyen maguk a gyerekek is segítenek a szaloncukor kötözésében. Ahol televíziókészülék van, ott a gyerekek is végignézik az éjszakai műsort. „Mikor vége a TV-nek, éjfél felé, akkor gyújtjuk meg.” Csak egy családnál „csönget a Jézuska”, s akkor erre a jelre egyszerre tódlanak be az addig zárva tartott ajtón. Az egyik nagyszülő – szintén egyedi szokás – fehér lepedőbe tekerőzve hozta be a kamrában előre földíszített fát az unokáknak. De a meglepetés, a karácsonyfa személytelenítése ez alkalommal nem sikerült, mert csizmájáról a gyerekek ráismertek. (1969)

Az ajándékozás nem volt szokásban. Az utolsó 10–12 évben kapnak csak a gyerekek játékot. Vagy a szülők vagy a nagyszülők veszik, esetleg maguk készítik, a tehetősebbek mind a ketten. A komaasszonyok ruhaneművel kedveskednek, de nem mindig. A felnőttek sem szokták egymást megajándékozni. „Csak a gyerekek adjunk, a szülők nem kapnak.” (1968) De már ez alól is van kivétel. „Szoktunk nekünk is ajándékot. Mindönkinek ami fontos. Előbb nem ám! Csak ahogy a Tündi möglött.” „Előbb”, tehát régebben ebben a családban sem volt szokás, csak amióta a kislány unoka, a most öt esztendő Tünde megszületett. A kislánynál öt évvel idősebb fiú kicsi korában még nem kapott semmit.

A karácsonyfa lebontása nincs időhöz kötve. „Egy hétig vót rajta”, ünnepek után, két ünnep közt, újévkor, Vízkeresztkor, háromkirályok napján dobják ki.

Mindegyik adatközlő Krisztus születésére való utalással indokolta az örökzöld fenyő díszítését. Nyilvánvalóan egyházi hatásra támaszkodik, hiszen a karácsony a legnépszerűbb keresztény ünnep. – „A kis Jázus születésére” – „Mögemplékezés, Krisztus születésén örvendözzünk” – Emlékére lögyön a Kisjézusnak” – „Karácsonyfánk otthon mindég vót, nem emléksöm, hogy né lött volna. Mögemplékezésül. Az nem föcsölés (herdálás) az szép.” Ez utóbbi adatközlő német ajkú vidékről származik és bár az 1946/47-es gyűjtésnél számos szokás elmondójaként szerepelt, karácsonyfáról akkor nem ejtett szót.

1968-ban az egyik menyecske fölöslegesnek tartotta, hogy karácsonyfájuk legyen. „Minek? de a Dezső akarta, hogy anélkül nincs karácsony, mi jut eszembe!” A férj huszonkét éve kicsi gyerek volt, felesége 1956-ban gyereklányként került a faluba Pestről.

Az egyik adatközlő részletesen elmondta, hogy kinél mi a szokás, hogy csinálták régebben, hogyan mostanában, majd rátért a legutóbbi saját karácsonyukra: „Nekünk most semmilyen nem vót. Nem hozott a Jézus. Betegök vótunk mind a ketten.” – „Betegök ám! a bortul! Egyik a fehérét szereti, a másik a pirosat” a szomszédok egybehangzó véleménye szerint.

A karácsonyfa állítás esetében erősödő, népszerűsödő szokásról van szó, amit a városiasodás terjeszt és tesz általánossá. Kifejeződik benne a játékoság, az utánzás, a díszítő ösztön, a gyermekszeretet, a családtagok egymás iránti érzelve, de hiedelem nem fűződik hozzá.

9. Betlehemezés

A karácsony egyházi ünneplésének ez a sajátos kifejezése napjainkban is megfigyelhető és érzékelhető változásokat mutat. (53)

Míg országszerte a legismertebb és legkedveltebb szokások közé tartozik (55) a karácsony idején házról, házra, sőt másik faluba is átjáró gyerekek betlehemezése, addig Mónosokoron ez teljesen idegen volt. Annak ellenére, hogy az Ormánságban nem volt ismeretlen. (46)

Ez kitűnik mindkét időszak gyűjtési eredményéből. 1946/47-ben 12-en csak hálomásból ismerték, 8 adatközlőtől nincs adatunk. Az újabb adatgyűjtések annyira egybehangzóak, hogy ez kizárja a kételkedést, vagy bizonytalanságot. A tömegkommunikációs eszközök hatására ma már mindenki ismeri ugyan, de nem gyakorolják. Egyetlen férfi járt betlehembe gyerekkorában, de nem Mónosokoron, hanem Vas megyében. Átmene tileg beszélhetünk csak élő szokásról. Az ötvenes években betelepedett és a falu végén házat épített cigánycsalád gyermekei, a szülők más vidékről, más közösségekből hozott emlékei alapján kéregetési céllal sorba járták a házakat.

„Kis házat csináltak deszkából, papírból a cigányék gyerekek, de mán nem. Régön se vót.” A cigányok lányik mikó kicsik vótak csináltak kis házat, jászolt bele, szénát oszt úgy köszöntöttek. De mán nem, mög azelőtt sé.” „A cigánygyerökök szoktak jönni. Csak úgy rendes ruhába, énekelnek ilyen katolikus énekeket. Pénzt, bort, süteményt aggyunk.” „A Kolompár Jancsi gyött a harmonikáva, oszt betlehemi énekeket muzsikált. Szoktunk neki pénzt adni. Vót, hogy hosszú piros kalapot csináltak, szalagot, botokkal. Ez vót a dísz evve izégettek.” „Itt nem vót betlehem, csak cigányok betlehemeztek, de mán elhatták.”

Kosarat hoztak magukkal, abba gyűjtötték a kapott élelmet. Nem volt kialakult rendje, meghatározott formája még náluk sem. Ötletszerűen, ami eszükbe jutott, úgy öltözködtek, úgy viselkedtek. Öltözetükbe belejátszott a farsangi maskara színésége is. A szövegmondás pedig egymondatos jókívánsággá zsugorodott. A pénzkereset, adománygyűjtés volt a cél, (56) nem sok gondot fordítottak a játékra, külsőségekre, a szokás meghatározott rendjére, de legkevesebbet az eredeti tartalomra. (57), (58) Mintegy 6–8 évig csinálták, de ahogy kinőttek a gyerekkorból elhagyták.

Mivel a szokás hordozói kizárólag cigányok voltak, azok is csak átmenetileg, közeleikből értékítéletük is visszacseng.

Eleinte a feltett kérdéssel értetlenül álltak szemben. Mert míg a rádióban, televízióban, újságokban látottakat, hallottakat híven visszaadják, saját élmény hiányában válaszaik töredékesek. „Itt nem vót” – „Úgy nem, hogy vittek vóna betlehemet, vagy mit.” „Aszt a kisházat, tuggya anyikám, jászol is van benne mög baba” – segíti ki a lánya. „Aszt nem mi nem. A cigányok csak.” – „Á nem! Nem karácsonykor, újévkor jönnek a gyerökök együtt is, egyesivel is. Karácsonykor nem.” A lényegét a jókívánságban, köszöntőben érzékeli, a szerencsekívánás pedig az újév napjához kötődik. „Három királyok vótak, háború előtt. De löhet, hogy akkó gyüttek. Nem innen. Innen nem ám! Birkáva, botokka, vers is vót ám, elfeledtem. Pedig tuttam ám versöket én is, de nem eztet.” Csak az eseményre mint maradandó élményre emlékszik, alkalom, hely, idő összemosódik emlékezetében a valamikor látott, hallott élmény visszaidézésekor az egyik 82 éves öslakosban.

Tíz éve itt lakó horvát asszony is csak hazai élményről tud. „Éjféli mise után első

nap jönnek köszönteni. Boldogságot kívánnak. De csak horvátul tudom. Itt nem ám!” – Gyerekek nincs. Tőlük a szokást nem vette át senki. Alig érintkeznek a falubeliekkel, a szülőföldről emlékként magukkal hozott szokás el is hal velük.

A betlehemezés Mónosokoron tehát sohasem volt népszokás. Nem volt közösségi igény, sem mint játék, sem mint rítus nem tudott elterjedni. A fokozatosan szaporodó katolikus lakosság sem tudta meghonosítani. Magatartásuktól, lelki beállítottságuktól ez teljesen idegen, úgy reagálnak rá, mint a tőlük független emberek által létrehozott színesi produkcióra.

10. *Karácsony és új év között nem jó szemesterményt főzni;*

Ezt a tiltó szokást 1947-ben mind a huszan ismerték és őszinte meggyőződéssel tartották is. 22 évvel később a megkérdezettek mindegyike tudott róla, 15-en most is megtartják, öten régen „rávigyáztak”, ma már azt főznek, ami éppen jön.

A ma is leginkább hagyományőrző asszony korábbi közlése szerint: „nem jó babot, lencsét főzni, mert keléses lesz a házban, (59) de ha már megkapta a nyavalyát, tegyen fejszét az ágya elé, arról lépjen föl, akkor az elvágja a kelést.” Most is tartja, de már szűkszavúbban mondta el: „Két ünnep közt sömmit se szoktunk borsót (bab), lencsét se főzünk, mert az kelésös lösz csak jószágot ötötünk.” (60)

Indoklásul a következőket mondták: „mert kelésös lösz aki nem tartja” – „mert sok lesz a balha” – „mer odamönnnek a bogarak” – „sok csótány lösz”, – „csak mer nem jó.” A szemesétel-tilalom bajelhárító tiltó cselekvés, de a bekövetkezendő rossz már több féle lehet. Eredetileg talán csak egy féle baj ellen védekeztek, de az idők folyamán összerosódott, összekveredett más szokások tilalmának okával. Van ki okát se tudja, de átvette, tartja, mert fél a következményektől. Más esetben a pusztá megszokás konzerválódott. (61)

Azok között, akik ma is vigyáznak és betartják ezt a tiltó „rendelkezést”, több árnyalat mutatkozik. Határozott kijelentés:

1968 „nem szoktam én se”, – „babot, lencsét nem főzök most se”.

Van aki már nem hisz a hatásában, de óvakodik mégis:

„nem jó babot főzni, mert csótány bogarak lösznek. De nem attól ám! Azé mi se főzünk.”

„Valamikor tartották, most már mindönt lehet. Annyit tudok, hogy mink nem szoktunk babot főzni akkor.”

Azután még tovább halványodik a szokás ereje:

„nem jó babot önni, de úgyse kerül rá a sor, mert disznóhús van.”

A férfi már lenézi a babonaságot, de inkább fásultságból, nemtörődömségből nem gyakorolja a még 22 év előtt élő szokásait. További lazulást mutatnak azok a közlések, akik régen tartották, ma már nem:

„Már nem vigyázunk rá” – „Én nem adok már az ilyesmire”, – „Tudom, hallottam én, tartottam én, de nem adok rá.”

Dehogy még ez az asszony sem megy el mellette közömbösen, mutatja, hogy számon tartja az elmúlt évben „rávigyázókat”. Aki még tartja, hozzáteszi:

„Nincs abbú semmi se, azé tarcsuk, mer így szoktuk mög.”

Végső soron még eleven szokással állunk szemben.

Szemesétel tilalom a baj megelőzésére. (62)

Nem főznek hüvelyest karácsony és újév között. A belső tartalom már elhalványult, elfelejtődött, vagy éppen tűnőben van, míg a megszokott, ha formálisan is, de tovább él.

(63)

11. Karácsonykor talált legyet nem jó agyonütni.

1947-ben általánosan ismerték. Tizenöten maguk nem, de a sógor, a testvér vagy valaki más a családból megpróbált legyet fogni.

1947 *„Karácsonykor a sógor fogdosta a legyeket, oszt beletötte a tárcájába, hogy sok pénze lögyön.”*

„Karácsonyi legyet a bukszába köll tönni, hogy mindig lögyön benne pénz.

Itt is van aki fogdossa!”

1968-ban ellentétben a korábbi 15 adattal, csak heten mondták azt, hogy sose próbálták. Ebből viszont az következik, hogy vagy azóta csinálták, vagy akkor a saját esetüket elhallgatták. A többiek mindnyájan szerencsét próbáltak, ha nem is minden évben.

1969 *„Aki karácsony este legyet fog, tegye a zsebjebe, akko méheket fog találni a következő évben. Én is lestem ám!”* *„A karácsonyi légyre már nem vigyázok mer nem igön van. Kevesebb van mint régön vót.”*

„Aszt monták azé, hogy mindig lögyön a bukszába pénz. Azám! Vót benne a légy, nem a pénz!” *„Az uram is próbáta”. „Lösz ám, a rosseb! Én is próbátam!”*

A megfogott legyet pénztárcájukba zárják, hogy pénzük is olyan szapora legyen mint a légy (59) vagy gyufásdobozba teszik, hogy sok méhet fogjanak a következő esztendőben (64).

Az adatközlésekben csak ez a két indoklás szerepel:

1969 *„Karácsonykor nem sok légy van, de nem ütik agyon. Csak véletlenül találni. Aszt monták, nem jó agyonütni.”*

„Karácsony este a légy is elbújik. Ha fogsz legyet fogsz méhet is.”

„Nem talál legyet akkor, nincs abba semmi, jába töszí a bukszába. Nem lösz attúl pénze. Nem ám! csak tanájjunk! Hát mér, ki tuggya?”

Nem beszélhetünk ez esetben élő és ma is ható cselekményről. Amíg gyakorolták is, inkább játékos próbálkozás volt, hátha előmozdíthatják vele anyagi gyarapodásukat. Nem vették komolyan. Ismeretségi körükben senki se volt, aki ezen a módon, illetve ezzel indokolva meggazdagodott vagy bármilyen anyagi előnyhöz jutott volna, nem látták igazoltnak, nem vált személyes élményükké, könnyen elhagyták. A hiedelemhez fűzött magyarázat tehát még látszólag vagy hallomásbelileg sem volt bebizonyított, aminek pe-

dig a rítusok megtartásában komoly szerepük van. Két három méhészkedő ember van a faluban, azok inkább megpróbálták ily módon befolyásolni a szerencsét.

12. Karácsony és újév között nem jó sütni.

Ez a tilalom főleg a kenyérsütésre vonatkozik, de tésztát, tortát, süteményt se sütnek (59).

1947-ben mind a 20 adatközlő ismerte. 9 asszony be is tartotta, teljes érvénnyel hitték, hogy evvel elhárítják a bajt. Akkor még mindenki otthon sütötte a kenyeret az udvaron lévő kis kemencében, vagy a házban, konyhában fűtötték be a kemencét. Négy asszony, akik a nemleges választ adták, csak a maguk személyében nem tartották, mert anyjuk illetve anyósuk házában élve, nem sok szavuk volt a családi, közös háztartási „ügyvitel”-ben. A szokást a férfiak is mind ismerik.

1947 „Nem szabad sütni, mert elég a jószág is.”

„Nem süttünk, mer kipattogzik annak a bőre, aki süti.”

Dologtító szokásukat evvel a két analógiás jóslattal indokolták.

Két évtized alatt gyökeresen megváltozott a helyzet. Gazdasági-társadalmi életük átalakult. Amit korábbi életformájuk alakított, formált ki bennük, azok változásával szoros összefüggésben, – úgy változtak, szűntek meg a hozzá tapadó képzetek, cselekmények. A termelőszövetkezetbe lépésük után egyszerre abbahagyták a házi kenyérsütést. A kemencéket elhanyagolták, lebontották, szétverték. Helyüket vaslábú tűzhelyek foglalták el, majd ezeket is kezdi kiszorítani a gáz- és villanytűzhely. A szomszéd községben hetente kétszer van „kenyérosztás”, kenyérszükségletüket ott szerzik be. (Nem is kenyér ez! – mondták.) Egyikük annyira megfélemedezett róla, hogy már a tilalom ismeretét is tagadta. Tésztát csak karácsonyra készít, újévre már nem, kenyeret pedig már hosszú évek óta nem sütött. A többiek ma is tartják, de már kevésbé élő hittel, inkább megszokásból.

1968 „Két karácsony közt nem sütnünk, mi végből, nem tudom. Pestről idekerült menyecske közbeszólt: „Most se, én se.”

„Két ünnep közt nem jó sütni. Ugy mondták. Könyeret se sütnek, egy sé, tán a Nagyszélsőék, mert aszt nem lássuk, hogy hoznák a könyeret.”

„Az lehet, hogy nem jó sütni féléb, de a téesz óta mán nem érvényös, mi se tartjuk.”

„Valamikó mindön jelös ünnepen kenyeret se szoktak sütni, most igen.

Nem baj, akárni van is.” „Már nem érvényös sömmi, ami azelőtt vót.”

Ugyanaz a négy asszony megerősítette korábbi mondását, hogy ők maguk nem tartották ezt a tilalmat. Most pedig már ők is készen vásárolják a kenyeret. Hatan régen figyeltek rá, ma már nem törődnek vele.

A gyakorlati élet kényszerítő volta így szünteti meg ehhez a negatív szokáshoz, – tiltó cselekményhez – fűződő hiedelmeket. A gazdasági-társadalmi szerkezettel összefüggő képzetek annak velejárójaként átalakulnak vagy eltűnnek.

13. *A karácsonyreggeli szemetet napkelte előtt öntik ki.*

Tulajdonképpen szorosan összefügg a 6. pontban tárgyalt szokással (65), de mivel a kérdéseket a második időpont gyakorisága szerint állítottuk össze, ezért itt kerül sorra. Mindenki ismerte és tartotta is a korábbi adatgyűjtés időpontjában.

1947 „*Karácsony reggelre kelve a háziasszony korán fölkel, kisöpri a szobát, hogy bolha né lögyön.*”

„*A karácsonyreggeli szemetet hátra kell vinni, oda szoktam (az udvar végébe mutatott), né lögyön bolha, de van ám, ahon kutya, macska van.*”

Ez a szokás kizárólag karácsony első napjának reggelére vonatkozik. Van aki a karácsony esti szemetet már másnap kiönti, de többségükben összegyűjtik és az ünnepek elmúltával viszik ki. A továbbiakban, napközben, ünnep másnapján összegyűlt szemetet, morzsát egy helyen gyűjtik, mint ahogy erről az előzőekben már szó volt. Természetesen nem különíthető el tisztán minden adatközlőnél. Az idő is változó, a határvonalak is öszszemosódnak, a cselekvések csak részben kivitelezettek, a feledékenység torzít, nem következetes. A hajnali söprés egyértelműen bajelhárító szokás, a bolhák ellen.

1968/69-ben 18-an ismerték, ketten bár nem vállalták, de inkább nemtörődömségből válaszoltak nemmel. Öten most is tartják megszokásból, hagyományörzésből vagy „ha nem használ, nem is árt” megjegyzéssel. Tizenhárman régen tartották, ma már megfeledkeznek róla.

1969 „*...ez a régiség is elmaradhat, mert kevesebb a jószág a házak körül, kevesebb a bolha is mint régen volt.*”

A szokás céljavesztetten már nem életképes.

14. *Karácsony este megkenik az ajtót fokhagymával, hogy a jószágot meg ne rontsák.*

Bajelhárító szokás, hogy a jószág, a háziállatok betegek ne legyenek (37). Egyike a leggazdagabb hiedelemnagnak, ami a boszorkányhit köré csoportosul. 1946-ban még éltek „boszorkányok” a faluban. Három öregasszonyt tartottak annak. Mindhárman betegesek voltak, szinte ki se mozdultak a házból és mind a háromnak cudar élete volt a lánya illetve menyé mellett. Csak nagy titokban célozhattak tudásukra, nehogy baj származzék arra, aki elárulta. Mindenki ugyanezeket a boszorkánytörténeteket ismerte és mondta el, némi változtatással, ami azt mutatja, hogy valóban közös élményük lehetett, fantáziájuk nem színezte tovább, nem tettek hozzá, csak beszédkészségük, egyéni stílusuk, emlékezetük szerint volt teljesebb vagy töredékesebb. Jelen esetben csak mint a karácsonyi szokásanyaghoz tartozóval foglalkozunk.

„Az istálló ajtaját karácsony éjszakáján háromszor fokhajmáva mögkerétötték, közepébe keresztet húztak, a maradék fokhajmát egy szelet kenyérből 3 csipet sóval, 3 csipet paprikával tehenükkel másnap megetették rontás ellen.” (67) „Rontás ellen karácsony éjszakáján egy gerezd fokhagymával kente meg istállója ajtaját körül, háromszor, a közepébe keresztet húzott.”

Ilyen teljességgel egyik adatközlőnk se mondta el, egyik gyűjtési időpontban sem. Az ajtó fogalma is tágult „szabadba nyíló ajtó”, tehát bármelyik lehet, lakásé, vagy istállóé. Egyébként csak ajtót emlegettek, rákérdezésre: istálló vagy ház vagy akár minden ajtót, de legtöbbször a bejárati konyhaajtóra gondoltak.

1946-ból összevont adataink vannak. A húsz megkérdezett közül tízen beszéltek kifejezetten erről a tevékenységről, miszerint karácsonykor, este be kell kenni a szabadba nyíló ajtót fokhagymával, akkor nem tud bemenni a boszorkány, mert a szagát nem állhatja. 1968-ban ketten nem hallottak róla, hárman még előző évben is megtették, illetve egyikőjük a kulcslyukba tett egy gerezd fokhagymát. Tízen bár nagyon is jól ismerték, de ők maguk sose csinálták. Öten pedig régen óvatosságból megtették, de ma már megmosolyogják saját magukat. Az egyik asszony ugyan már nem csinálja, legalább is ezt mondja, de a rontásban hisz, „rosszak mindig vannak”. Mióta jószáguk nincs, az istállót nem használják, még bekente egy darabig, a konyha és a szoba közötti ajtót, sőt a bejáratit is, a védekezést ezzel átvitte saját egészségük óvására, majd azt is elhagyta.

1969 *„Karácsony estéjén valakit mög akartak rontani, a kapufát mögfaragták. Aki tudott hozzá. Sénkisé látta mikó. A jószág. – Akkó möntek a javasho. Lá-bodra mög Szalontára – Monták, hogy be köll kenni fokhajmával. – Attúl nem tud rontani.”*

„Karácsonykor inkább Ádám-Éva napján a kulcslyukba fokhagymát teszünk a rosszak mög a boszorkányok ellen. Tettem hát. Én is Öregapa is szokta.”

„Szent György napján szokták az ajtót bekenni fokhajmáva, – karácsonykor nem tudok rulla. Ki hogy akarja. Az öregök elpusztuljunk, a fiatalok mán nem csinájják – egy se! – Nem is tuggyák, mög nem is tunnák!”

Az első balladás tömörségű elbeszélés mély élményt takar. Meggyőződése, hogy a múltban minden megtörténhetett, mert akkor más volt az egész világ.

A következő szokás közlője katolikus vidékről származik, egyszeri hosszabb megszakítással 1949 óta él itt. Ma is teljes érvénnyel hisz óvó és bajelhárító cselekedeteiben. Legtöbb hiedelem őrzője és hordozója sőt közvetlen környezetének is igyekszik továbbadni.

Az utóbbi közlésben a boszorkányok létezésével kapcsolatban föl se merült benne a kételkedés. Ezek a lények a múlt világához, az ő letűnő életéhez tartoznak. A megváltozott körülmények gyökeresen, alapjaiban alakították át a fiatalok gondolkodásmódját, életszemléletüket és hiedelmeiket.

15. *Karácsony és újév között nem jó mosni és ruhát szárítani, mert akkor ártnanak a rosszak.*

Mind a húsz adatközlő ismerte 1947-ben. Kilenc asszony be is tartotta a tilalmat. Négyen nem figyeltek rá, mert kis gyermekük volt, kellett a tiszta ruha. A többi férfi, akik magukról nem, csak feleségükről beszélhettek.

1946 *„Két ünnep köszt nem szoktak varrni, mosni, én szoktam, mer nagy a család.”*
„Varrni, mosni aszt szoktak, kivált ha gyerök van. Nem vagyunk egyformák, nem egyformán tarcsuk.”

Alig két évtized múltán ugyanabból a húsz adatközlőből ketten már azt mondták, hogy nem ismerik, nem hallották. Négyen viszont ma is gyakorolják, köztük olyan is, akinek sose volt gyermeke.

1968 *„Nem szabad mosni, mer sebös lösz a gyerök az évben. Tartjuk hát. Neköm nincs, de hogy azoké se lögyön beteg” – mutatott a harmadik szomszédba, ahol csecsemő van.*

Három asszony eddig se tartotta, most se. Hatan mondták azt, hogy régen vigyáztak nehogy elvétsék, már jó előre kimostak minden szennyest. A hét férfi megerősítette, amit az asszonyok mondtak.

A mosás tilalom azért van, mert akkor rúdra teregetik az állatok bőrét is, – jószágvész lesz – „mert kimosni a ruhával a gyerök bőrit, oszt kelésös lösz.” – „mert aki mos sebös lösz, de kivált ahun gyerök van.” A vizsgált időszak egyikében sem ismerték azt az okot, hogy ha kötélén, padláson száradni marad a vizes ruha, akkor még abban az évben meghal valaki a házban. Az időhatárt pedig karácsony szombatjától újév éjfélig vonták meg, nemcsak karácsony ünnepéig mint általában az Ormánságban. (60)

1969 *„...mínek nem jó, azt nem tudom. Mi nem is mosunk két ünnep közt. – Mámá nem vigyáznak rá.”*
„Lucakor mög két ünnep közt nem varrnak, nem mosnak. Mi mostunk, varrunk, de löhet hogy van benne valami.”
„Nem jó varrni, mosni akko. Monták, de nem tartom. Kevés vót (ti. ruhane-mű), hát köllött. De löhet, hogy jobb lött vóna. Idefigyejjen, most mán sömmit se köll tartani. Beszéni sé köll rulla. – Elmut. – Vége a régi velágnak. –”

Ez a vallomásszerű megnyilatkozás nagyon őszinte. Rávilágít nemcsak az ő, de az egész falu mint közösség, lelkivilágára is és részben indokolja a szokások elmaradását, megszűnését. A már egyébként is fellazult tradícióból a megrendült hit kihullatja a korábbi hiedelem funkcionális motívumait.

1969 *„Ünnepre nem hagy mosott ruhát az embör ügyse, de ha mégis, lé köll szödni, né maradjon a kötélön.”*

Ahol mégis mostak, kisgyermekes házaknál, az ünnepekre ott is lekapkodták a száradó pelenkákat, ruhaneműt. A második világháborúig a házak alatt folyó patakban, a Feketevízben vagy ahogy ők mondták a kanálisban mostak télen is. Erre utal a következő közlés:

„Két ünnep közt nem süttek, nem mostak, nem fontak. Mit hasznát? ! – Nem is engedném bele a családomat a pocsolába! – Nem tősz az sömmit! – Ünnepeko ügyse mos senki.”

Bár ez a szokás is sorvadóban van, de kis körben mégis hat. A már említett fővárosi származású menyecskék alkalmazkodva környezetükhöz, beleilleszkedtek a közösségbe, átvették férjük családjának szokásait. A legidősebb 28 éves. Jellemző a szokás megtartásának indoklása: „Két karácsony közt nem szoktam babot főzni, sütni, mosni, varrni. Én csak utánzom ezeket, de nem tudom minek.”

16. Karácsony és újév között nem jó fonní és áspáni.

A két ünnep közé eső tilalmak ez utolsó csoportjába általános érvényű volt, szigorúan betartották, majd pedig egycsapásra hagyták abba a megváltozott körülmények miatt.

1946-ban mindenki ismerte. Kizárólag asszonyi foglalatosság volt, de a férfiak is mind tudták, tíz asszony gyakorolta. A három nemleges választ azok adták, akiknek se kenderük, se birkájuk nem volt korábban sem, tehát lehetőségük, alkalmuk sem lehetett, bár valószínűleg hallottak róla.

1968-ban tizennyolcan ismerték, ketten azt mondták nem hallották ezt a tilalmat, ugyanakkor fölsorolták a többi tiltott cselekményt. Hárman sose tartották, de ők fonni sem tudtak (ugyanaz a három személy mint korábban). Tízen betartották, a férjek feleségeik nevében nyilatkoztak, illetve megerősítették azok mondását.

Tíz év óta nem vetnek kendert sem, lent sem. A szövethazai mezőgazdaság bevezetésével ez egyszerre szűnt meg. Birkája csak négy családnak van, a gyapjút leadják vagy az élő állatot adják el.

A fonás és áspálás tilalom a következők miatt volt szükséges: „Nem szabad fonni, mert ahogy forog a kerék, pörgőbe esik a jószág”, (39), (69), (70) „forgóba esik a baromfi, birka, disznó”, – „ne pörögjön a pörgő, mert a jószág is pörög”, – „bajt hoz a házhoz”, „mögrentják a rosszak, aki fon.” – Mindkét időszakban ugyanezeket mondták.

1946 „Két karácsony közt nem áspátak, de ha muszáj vót a macskát leborították rostáva, afölött áspátak, hogy az essön forgóba.”

1947 „Két karácsony közt, naplemente után már szabad fonni, ha ilyenkö áspának, leborítják a macskát, hogy né a jószág essön forgóba.”

„...azé nem szoktuk a macskát leborétani. Pedig jobb mögtartani, néhogy baj essön az állatokba.”

„Nem jó fonni. Az csakugyan tapasztalt dolog, áspáni se szabad. Eszt édesanyám csináta, oszt csakugyan mindön esztendőbe vót egy, aki forgólódott. Többet asztán nem áspát, bevárta míg Vizkörösz emút.”

„Nem szabad fonni, én mög is tartom, mög a Zsófi is, de a Márka csak font az idén, oszt fét azé, hogy mögveri az Isten.”

1968 „Féhétbe nem fontunk, nem áspátunk, de ha igen, rostáva vagy teknőve lé köll borétani (?), ráállni, oszt úgy áspáni vagy az áspáva mögverni, – hát a macskát.”

„Nem szoktak áspáni, amennyi orsó vót, oszt minnyát teli fonták, hogy ne maraggyon újévre.”

Aki a hiedelmét igazoltnak vélte, természetesen, hogy ragaszkodott hozzá. De a hiedelmek rendszerében a lazulás folyamata már közvetlenül a háború után is megmutatkozott. A változás hirtelen jött. Az objektív anyagi feltételek rendeletre szűntek meg (csak kijelölt községek vethettek kendert, lent) következőképpen minden kapcsolódó, ehhez tartozó rítus megszűnt. „...mástán nem fonunk máskor se. Nincs mit.” – „...a fonásra mántan nem áll, mer mántan nem köll fonni.” – „...mántan nem érvényös! A sömmit nem löhet fonni.” – „Amíg fontunk, mögtartottuk, hogy nem fontunk, nem mostunk, nem varrunk, nem szoktunk, – nem jó. De nem érdeklődtem mér nem jó. Mántan nem fonunk, nem áspálunk, hát nem is tarcsuk.” – „Kendert törni is mi kénlódás vót! hogy mennyit köllött avva dógozni! – Száz vót a szökrönybe, csak hogy lögyön. Tartogatták, oszt mire? A fiatalok elpredálták. Jobbat vösznek készen, ha nem is tart addig, oszt nem dógoznak vele.” (1969)

Világosan látható, hogy mennyire megváltozott a gondolkodásmódja. Ez az asszony 22 évvel korábban elképzelhetetlennek tartotta, hogy gyári terméket vásároljon. A birka gyapjútát még meg-megfonta egyik-másik asszony az elmúlt években is, de már ők sem foglalkoznak vele.

Míg az őslakoságnál már csak tűnő nyomait találjuk a korábban oly eleven hiedelemnek, addig funkciójában élően mutatkozik a bevándorolt cigány családnál.

1969 „*Azt tudom, de itt is hallottam, hogy nem szabad fonni, varrni nagy ünnepbe. Az a tapasztalásom, hogy nem szabad fát vágni. Mikor karácsony szombatján fát vágtunk a nagybátyámmal, egy ág ráesett, négyfele tört a jobb karja! – Azóta semmi ilyet nem csinálunk.*”

Ámbár ők sohasem fontak, nem is szőttek, de a két ünnep közére kimondott tiltott cselekvések közé hozzávették azt a nehéz testi munkát is, ami egy alkalommal bal esetet okozott a családban. Személyes tapasztalat alapján okát vélte igazoltnak.

17. *December 24-én a vacsora befejezése után leterítik az asztalt egy második abrosszal, alágyújtik az ünnepi morzsát, amit utóbb a baromfiaknak szórnak.*

1946-ban tízen mondták el mint élő szokást. Arra nincsen adatunk, hogy hányan gyakorolták állandó jelleggel, de ismerve a szereplő személyek személyiségét, feltételezésünk szerint: mind. A másik meghatározott tíz adatközlőtől erre vonatkozólag nincs válaszunk, mivel akkori vizsgálódásunk elsődleges célja más volt.

1946 „*Két karácsony közt nem szabad a morzsát kiszórni, másik abrosszal leborítják, de evéskor a másodikat leveszik és újévkor a baromfinak szórják. Nem tudom miért?*”

23 évvel később szinte ugyanezekkel a szavakkal mondta el, de azzal kezdte, hogy „mi már nem csináljuk”. Viszont 1946–47-ben még élő szokás volt, arra mutat a háború alatt (1942) Vas megyéből bevándorolt férfi megjegyzése: „ezt itt szoktuk meg”.

Úgyelnek arra, hogy az asztal fölött egyenek. Minden ételmaradékot, morzsát, alma-, dió-, kenyérhéjat, csontdarabot megőriznek. Tenyerük élével összehúzzák középre. Ráterítenek egy másik fehér-piros szőttes abrosszal a következő étkezésig. (A szőttes terítőt az utóbbi időben már több helyen fölváltotta a műanyag plasztik, vagy nylon abrossz.)

1968/69-ben tizennyolcan tudnak erről a szokásról. Kettőn elfelejtették, már nem ismerik. Négyen ragaszkodtak hozzá még az elmúlt karácsonykor is.

1968 „*A kenyérmorzsát se visszük ki a házból. Leterítjük egy másikkal (ti. abrosszal) ünnep után azt is a szemétre kotorjuk rá, egy gyümölcsfa alá.*”
 „*Az abrosszra még egyet terítők, ami összegyűtt zsurma az ünnep alatt, az ott marad, asztán neki aggyunk a baromfinak – jobban tojjanak.*”

Beszéd közben rámutatott a mellette álló menyecskére, mondván: „ez is csinálja”. Itt tanulta meg, vette át ezt a szaporodást előidéző szokást.

1969 „*Az asztalt leterítöm másikkal. Elműlik az ünnep, elpusztítom, a tyúkoknak adom ami zsurma van. Mindig ráterítöm. Né széleggyenek el, egy csomóba járjanak. De azé nem járnak ám egy csomóba. Az ünnepek után negyednapra aggyuk elébük.*”

„Összekotrik a zsurmát, ahány zsurmát olvasnak, annyi tojást tojnak majd a tikok. Margit hun szokta, hun nem. Nem takari le az asztalt, mert nincs mivel.”

Az előbbi közlés arról tanúskodik, hogy már kételkedik, sőt nem is hisz cselekedete hatásában, de a szokás hatalma, hagyományörző természete, a múlt iránti tisztelete arra készíti, hogy változatlanul vagy némi módosítással de tovább folytassa.

Az adatközlő felesége katolikus vidékről származik, a morzsa megszámlálását és analógiáját a tojáshozammal, rajta kívül senki se mondta (47).

Három asszony sose gondolt rá, hogy ily módon befolyásolja tyúkjait. Fiatalabb korukban az anyjuk vagy anyósuk feladata volt, ők nem vették át, nem folytatták.

Tizenhárom adatközlő korábban tartotta ezt a szokást, vagy ő maga, vagy a családjában élő nőtagok. A baromfi gondozás asszonyi kötelesség, a férfiak csak arra vigyáztak, hogy evés közben a morzsa és minden ételmaradék az asztalon maradjon. Lassan elhagyták. Idejét nem tudják. Van aki célját nem látva hagyta el.

1968 „Aki aszta nem érti, jába csinálja! Fehér abrosszal terítök karácsonykor, de a morzsát a tikoknak vetöm. Ne m takaritom mög.”

„Az idén mán nem csinátam. Böved esten (71) letürütem a morzsát, az asztalt, a morzsát a kukorica közé dobtam.”

Az utóbbi már nem gyűjti össze az ünnepek ételhulladékát, de az asztal alá teszi a szénát, kukoricát, s erre szórja rá a morzsát. Szokásait a fáradékony, kényelemvágy leegyszerűsítő, koptatja, bizonyos elemek kimaradnak. A szokás, hordozója életéhez szorosan kapcsolódik, függvényeként funkcionál vagy elhal (72).

A cselekményt mindig a szaporodás, a termékenység növelése érdekében tették „szaporodás végett” – „hogy a tikok jobban tojjanak” – „több termésre gondol az embör avégből: tojásbul, baromfibil” – „hogy a baromfiak egy csomóba járjanak, a tikok jól tojjanak” – „hogy legyen kotyos”.

A karácsonyi abrosszból való vetést itt nem ismerik (37), (73). A morzsát nem mindenki ugyanazon a meghatározott napon adta a baromfiaknak; másnap, ünnep másnapján, az ünnepek utáni napon, újévkor vagy János-napon. Az egyik, csak átmenetileg itt lakott férfi szerint háttal kifelé rázzák le, hogy a tyúkok ne menjenek a szomszédba tojni. Rajta kívül más ezt nem ismeri, nem is vették át tőle.

Bár az adottságok változatlanul megvannak, a baromfitartásban időközben sem voltak akadályoztatva, tehát a szokás tovább élhetne a háztáji gazdaságban, mégis fokozatos sorvadást, elhalást tapasztalunk. A szokásanyag egységének megbomlása magával vonja a még indokoltnak látszó szokások elhagyását is, nyilvánvalóan gondolkodásmódjuk, szemléletük megváltozásának eredményeként.

Jelenleg Mónosokoron azok a családok tartják a legtöbb régi szokást és legerősebben ragaszkodnak az itteni hagyományokhoz, akik az elmúlt 25 év alatt telepedtek ide, katolikusok és katolikus vidékről jöttek. Különösen két családnál teljes érvényű a szokásanyagokhoz fűződő hiedelemvilág: a négy, korábban hat, illetve tíztagú cigánycsaládnál és a falu végén lakó pásztorék, ahol az asszony előző házasságából származó analfabéta fia oláh cigánylányt vett el feleségül. A pásztor ötven éves felesége átvesz minden szokást. A gyermek- és fiatalkorban tanultakat és amit élete folyamán más-más környe-

zetbe kerülve vett át, azt mind tartja, éli, gyakorolja. Ez a hit szabja meg cselekedeteit, teljes szinkronban a katolikus egyház előírásaival. Jelen esetben ő már másnap odaadta a megtakarított morzsát a tyúkoknak, illetve egy részét a disznók moslékjába keverte, hozzáadva még minden ételféleségből, amit fogyasztottak az ünnepi vacsorán. Egy kiskanállal még a töltött káposztából is. Az asztalon maradt só is a moslékba öntötte, ahogy azt annak idején öreganyjától látta. Anyós és meny a hiedelmek teljes szövevényében él ma is, a hitetlen, fásúlt és közömbös szomszédság ellenére. Ezek a más közösségekből hozott tradíciók a falubeliekénél nem honosodtak meg.

18. *Karácsony este az alacsonyán ülő tyúkok tojóját megpiszkálják, hogy jobban tojjanak.*

Erre a termékenységet előidéző szokásra 1946–47-ből húsz igenlő válaszunk van. Saját bevallásuk szerint tízen még tartják, ám többek közléséből az derül ki, hogy akik régen tartották, most még mindig megteszik, de már röstelkedve, nem merik bevallani. Általánosságban beszélnek vagy a másik asszonyról.

Három asszony sose tartotta, az egybevetés egyik időszakában sem. 1968–69-ben tízenheten ismerték el, hogy régen tartották.

1947 „A kuruglyával (szénvonó) mögkurkáták a tikok alfelit, hogy jobban tojjanak, Sámódi köröstyányamtul tudom.”

1969 „A tyúkok fenekét megböködik pizskafáva, hogy sokat tojjanak.”
„Én nem kurkálom, nem fogdosom őket, nem hálnak ólba. Van aki szokta, ha akari. Tóthné szokta.”

A szabadban éjszakázó tyúkokat kevésbé piszkálták, mint a tyúkólban alvókat. Nyilvánvaló, mer örültek, ha egyhelyre szoktak éjjelre.

A cél egyértelmű: a termékenység fokozása. Már nem hisznek benne, sőt szégyenkezéssel, lenézéssel beszélnek róla. „Csinátuk, de más nem, – tyúkokat kurkálni – azelőtt, míg egyéni gazdaság vót, minnyá csináta. Most má nincs rá szükség. Addig hittek benne, most má babonáság.” Ez világos, józan és logikus megfogalmazás magyarázatot ad minden tevékenységük, régi szokásaik elhagyására. A szocialista gazdálkodás más műveltségi szintje életük minden területére kihatott akarva-akaratlanul, különböző mértékben, de megváltoztatta gondolkodásukat. Addig külön kis világ volt a saját gazdasága, háza tája. A „közös”-sel lazult, vagy megszűnt az egyéni sajátságos érzelmi kapcsolat. A távolit, a tömeget nem tudja befolyásolni, nem az ő egyéni akarata, elképzelése érvényesül.

Amíg maga alakította – még oly szűk lehetőségek között is, – gazdasága képét, formáját, addig hitt benne, addig igaz volt.

19. *Patkányüzés céljából a gazdának karácsony este körül kell futnia a házat – meztelenül.*

Ez a bajelhárító cselekmény tulajdonképpen egyetlen esemény története. Az 1946/47-es gyűjtés során 11-en mondták el mint hathatós szert patkányüzésre, de egyik sem úgy, mint aki maga is megpróbálta. A közlések általánosságban hangzottak el,

csupán annyi derült ki, hogy a faluban is volt, aki megpróbálta. Kilenc fő nem beszélt róla, ezért a „nem ismeri” rovatban szerepel, de minden valószínűség szerint tudták, ismerték a cselekvő személyt. Rákérdezésre igenlő választ adtak volna.

Huszonkét évvel később tizenheten emlékeztek rá, csak hárman adtak nemleges választ, de egyikük sem próbálta. A közlések alaposabb feldolgozása után bebizonyosodott, hogy tulajdonképpen mindenki ugyanarról az egy esetről beszél és tud, ami közöttük történt. Maradandó élményt jelentett mindannyiuk számára, bár csak egy átmenetileg átvett cselekményről van szó, – szokásnak nem nevezhetjük – nem honos ezen a vidéken. (37), (74)

Korábban még nevét se mondták ki az illetőnek, csak körülírták és rokonsági fokkal jelölték meg, hiszen még köztük élt.

1947 „A feleségöm unokatestférének a férjének valaki bolondságból mondta, hogy karácsony este járja körül az épületöt mesztelenül és elmönnék a patkánok. De nem möntek el. Pedig többször is csináta.”

„Borzi szülének vót egy vője, azt ajánlották neki, hogy mesztelenü kerüjje mög az épületöt, nagy bottal, oszt emönnék a patkánok. De nem möntek e.”

1968 „Zsófi testférének az ura: Berta Józsi bácsi – pár éve halt mög szegényházba, Rigópusztán, – ez a Józsi bácsi szalatta körül a házat meztelenül, mert sok patkányuk vót. Ajánlották neki, egy idegön embör, hogy akko nem lösz. De ahun piszok van, ott ügyis van. Az asszony hibás lábú vót.”

„Annyi vót ett a patkán! megértük mögfogdosni, csapdát csinátunk, vót kutyá is aki mögfogta. Csöngöt rázni hát, mög is csináták valamikó. El is möntek onnan. Ahon bolygati, aszt nem szeretik. Mán yannak mérgök.”

„...vót éccő, aki mesztelenül körüszalatta a házat, de nem tudom ki tötte. Elfeledtem.”

„Nem is halottam, hogy a patkán végett meztelenül futkos, jába is mondanám.”

Két évtized múltán ugyanazt az esetet mondták el, ugyanarról a személyről. A történet kerekességét csak az időbeli távolság koptatta meg. Viszont már megnevezték a cselekvő személyét. Volt aki már csak az eseményre emlékezett, de a szokást végzőre nem és olyan is, akinek ideköltözése előtt történt, neki nem vált személyes élményévé, ha halotta is akkoriban, azóta elfelejtette. Nem is beszélhetünk szokásról, csak egyetlen ember többszöri próbálkozásáról, alkalomszerű ténykedéséről, amit egy ismeretlen, idegenből jött ember tanácsára végzett el.

A falu közösségére nem jellemző, nem vált általánossá. Bár a háború utáni években mindnyájan küzdöttek az elszaporodott kártevők ellen, ennek ellenére senki se követte példáját, nem vették komolyan, eredményében sem hittek.

20. Karácsony hetében kötélkarikából vagy hordóabroncsból etetik a tyúkokat, hogy ne menjenek el máshová tojni.

Közismert szokás, élő hiedelem. 1946/47-ben mindenki tudta, sőt gyakorolta. A baromfitartás létszükséglet, természetes, hogy itt a legszorosabb a kapcsolat. Azok megtartásával, szaporításával mindnyájan foglalkoznak. Jóllehet az asszonyok munka-

köréhez sorolható, de szükség esetén a férfiak is elvégzik a vele kapcsolatos munkákat, és éppen úgy ismerik, sőt gyakorolják illetve gyakorolták a hozzá fűződő jelképes kopulatív szokásokat.

1968/69-ben tizenheten ismerik ezt a szokást, hárman úgy mondják: „nem tudnak hozzá”, vagyis ma már nem vállalják. Huszonkét évvel korábban a hét férfi válaszából az derül ki, hogy családjukban feleségük csinálta: „nem én szoktam adni nekik” – „az az asszony dolga” – „ő csinálja”. Most ketten tagadják és tizenegy asszony tartotta régen, ma már nem, míg korábban csak ketten mondták, hogy lánykorukban ők is így etették a tyúkokat. Tehát a két vizsgált időpont között heten hagyták el, legtöbbszörük 8–10 éve.

Az 1946/47-es tizenegy „gyakorló” közül négyen maradtak, akik nem hagyták el ma sem.

A szokás célja, hogy összefogják a tyúkokat, ne széledjenek szerte-szét, ne járjanak a más portájára. Ehhez kapcsolják a másik kívánságukat, hogy jól tojjanak és a ház körül rakják le a tojásokat, ne szokjanak idegen helyekre. (50)

Az eredeti szokás szerint kötélre van szükség, azt kör formára hajlítják, leteszik a földre az udvar közepére vagy ahol etetni szoktak, abba szórják bele a kukoricát, vagy egyéb baromfieledelet. Ha nem volt kötél a háznál, vagy éppen nem akadt a keze ügyébe, de a szokás még kényszerítő hatású volt, akkor hordó-abroncs is megteszi. A művelet és hatása ugyanaz. Kiknek se kötélük, se abroncsuk, azok mogyorófavesszővel kört húztak az udvar porában, majd a mogyorópálca is lemaradt és a sarkukkal vagy a kezükkel vonták meg a kört. Ha fagyott volt a föld, a körnek nem maradt nyoma, de azért meghúzták. A cél maradt, a forma módosult.

1947 „Karikába tött kötélből köll ötetni a tikokat. Nem mőnnek szét.”

1969 „Karácsony első napján kötélkarikából ötettem, meghúztam a porba, – nincs kötelem –, de nem arra mőntek!, hogy együtt maraggyanak. Ahun összeálltak, ott gyorsan mögyontam amíg pepeltek. Nem is sok van ugyan neköm, de nem mőnnek szét.”

„...de e' mőnnek ám, ha nincs kakas, mer a másik kakas e' csajja. – Mindön elműlik. Nem is csinátam mán én se.”

„Monták, hogy abrincsból jobban tojnak a tikok, a rosseb-nyavalya! Nem löhet arra anni, ha kap önni, akkó tojik.”

A művelet a karácsonyi ünnepkörön belül több időpontban is elvégezhető. A karácsonyt megelőző vasárnaptól az ünnepekig, az ünnep első napján, karácsonykor, azaz a két ünneprapon, karácsonytól újévig, vagy ami a leghosszabb időszak Luca napjától karácsony estig. Ez utóbbira egy adatunk van. Egy olyan esetről is tudnak, amikor az egyik pusztai asszony (egy ideig Csoboka-puszta is mőnosokorhoz tartozott) olyan határozatosan csinálta, hogy egész évben ott álltak a tyúkjai az ajtó előtt. El is átkozta azt, aki kitalálta. Volt akit a kudarc szoktatott le. „Nem kötélből, abrincsból ötettem. – Nem adok én arra! azé elmőnnek. Próbátam.”

„Láttam némelynél, hogy kötelet tősz karikó-formára vagy abrincs közt ötette a tikokat, – én nem ám, soha!”

„Karácsony hetibe abroncsból, kötél közt is, az is jó, – köll ötetni a tikokat, én mán nem csinálom, elébb csinátam, fiatal koromba kíváltképp. Ugyse mennek ki az udvarbul!”

A mindenkori hangulat, hajlam – mint tudjuk – formálja, változtatja a közléseket. Az utóbbi két adatot ugyanaz az asszony mondta el, egy év különbséggel.

Kihalóban van ez a szokás is, egyéni és közösségi igényt nélkülözve elmarad, feledésbe megy. A ma még gyakorlók, rítushordozók között alig akad olyan, aki átadja a fiatalabb nemzedéknek, mert alig van olyan, aki szükségét érezné az átvételnek, a tradíció tovább-élésének.

21. *Karácsony éjszakáján emberi nyelven beszélnek, vagy megszólalnak az istállóban az állatok.*

„Etesd meg a lovat jól, nehogy karácsony éjjel kérje!” Mindnyájan ismerik ezt a mondást. A lovak jóltartása, gondozása és szeretete mindennapi életük tartozéka. Nem is tartják rendes embernek azt, aki elhanyagolja a lovakat vagy akár a marhákat is. De bármennyire közel áll hozzájuk a jószág szeretete, józan eszük fölülkerekedik azon a hiedelmen, miszerint az állatok valóban megszólalának. Ám eseteket tudnak még, ha nem is hiszik.

1946/47-ben mind a húsz adatközlő ismerte, 1968/69-ben tizenheten. Hárman már nem emlékeztek rá. A vizsgálódás egyik időszakában sem volt olyan adatközlő, aki karácsony éjjelén az istállóban aludt volna azért, hogy kihallgassa az állatok beszédét, de olyan sem, aki valaha is megpróbálta volna. Így az elmondottak más vidékek szokásanyagára támaszkodnak.

Az állatok karácsony éjszakáján, éjfél tájt, vagy éppen éjfélkor szólalnak meg. Emberi nyelven beszélnek, egész évi fáradalmaikról, de többnyire gazdájukról mondanak véleményt vagy annak halálát jósolják meg. Részleteiben, hogy kicsoda és mi módon hallhatja meg az állatok szavát, erre vonatkozólag nem tudtak semmit se mondani.

1947 *„Emongyák, hogy jó-e vagy rossz a gazdájuk. Aszt ki is löhet hallgatni, csak aszt nem tudom hogy? Gyerökkoromba se hittem, hogy vénülök, hát még annyit se.”*

Két évtized múlva a pásztor Somogy-megyei származású felesége tudott erre választ adni, de ő csak 12 éve lakik itt. Apjától hallotta: „Ha egy szolgagyerek Lucanapkor csinát egy boronát, karácsonykor éjféli misekor aláfeküdt és hallotta, hogy valóságosan beszélnek az állatok.” – A továbbiakból kiderül, hogy a gazda meg fog halni a kanálában lévő mérges póktól. A szolga kiüti a kanalat a gazda kezéből, következőképpen megmenekül a haláltól. – Ismeretével egyedül áll, rajta kívül senki se hallotta ezt a történetet, az őslakók közül.

1968 *„Dehogy szólalnak! Viccre jön ez ki. Amit hallottam Katádfán az újévi cseledfogadáskor, egy gyerek monta. Ű meghallgatta aszt mongya. Elkezd az ökor: de nagy éhség lösz! Kapargál a ló: de nagy háború lösz! – Odaszól a számár: de nagy járvány lösz! Igaz vóna? – így az embörök. – Hát igaz, hát! A kecske: ha kinyalod a s...t, ü elintézi, hogy sömmi se lögyön. – Hát ez gyütt ki belüle. Becsapta. Aki elhiszi.”*

Mint az elmondottakból kitűnik, nem itt történt, s valószínűleg az elszegődni akaró mesélő sem ormánsági ember. Egymást ugratták vele. A többiek közlése leszűkül egyet-

len mondatra: „megszólalnak az állatok”. De csak hallottak róla, s utána fűzik meggyőződésüket: „Má hogy beszéne nek? Gyerökök csinálhatták olyan formán, hogy az istállóba a csizmaszárba belekiabáltak.” — „Nem hiszöm, hogy igaz lönne. Csak álmodta aki halotta.”

Az ötvenes években költözött ide Zala megyéből egy gépészkovács családjával együtt. Ő is a gazda halálát megjósoló állatokról hallott. (47) Egy kovácsmester inasa kihallgatta az állatok beszédét karácsony éjféلكor. A ló azt mondta, hogy legközelebbi útja a temetőbe lesz, mert neki kell majd a gazdáját kivinni. Az inasgyerek úgy megijedt, hogy nem mert senkinek se szólni. Az ünnepi vacsorán aztán csakugyan meghalt a gazda, mert megfulladt egy csontdarabtól. Ezt a közlő hiszi is, mert régen megtörténhetett ilyesmi.

A való helyzetnek megfelelő volt az egyik őslakó asszony magyarázata: „Egyszer karácsonykor bőgött a marha, azt hallottam. Fölébrettem, de nem ám hogy beszét! — Néztam az órát, hát éjféل vót. Így találják ki az ilyenöket.”

22. *Karácsony este nem szabad az asztalra könyökölni, mert kelésesek lesznek.*

Korábban mind a hús megkérdezett ismerte ezt a szokást, közülük tizenhatan tartották is. Az asszonyok figyelmeztették a férfiakat, hogy vigyázzanak, meg ne feledkezzenek róla.

Újabb gyűjtésünkkor tizenhatan ismerték, négyen már „nem emlékeztek rá”, elhárították, nem válaszoltak. Öten, mind az öt asszony, túl az ötven éven, — ma is tartja. „Asztalra nem könyöklünk most se, — el nem felejtöm, erre rávigyázok, — nálunk nem is szabadott soha rákönyökölni az asztalra, — mögszoktam, nehogy lögyön rajtam kelés, — nem szoktam sose rákönyökölni, mert az lösz kelésös.”

Ugyanaz a három adatközlő — három férfi, huszonkét év különbséggel is egybehangzóan mondta, hogy sose gondolt rá. Egy fiatalasszony életében egyszer — 1946-ban — ráfigyelt, de azóta se, most se. Nem látta káros következményét, hát nem gondolt vele többet. „Rászoktam én, pedig sose vótam kelésös.” Ezt mondta mindkét alkalommal. Nyolcan hagyták el az elmúlt tíz-tizenöt év alatt. A Budapestről jött fiatalasszony szerint: „beszélük még mast is, de hogy minek nem tudom. Én is rávigyáztam régön, mikö idegyüttem (1958), mast ahogy eszömbe jut.”

1946 „Azt mán csak tuggyuk, hogy nem szabad könyökölni, mer kelésös lösz.”

1968 „Arra rávigyázok, hogy rá né könyököjje, de vót, hogy elfeledtem, asztán lékaptam gyorsan. De mindönkivel nem esik ám mög!”

Azok közé tartozik, akik ma is tartják, hiszik is amit csinálnak, sőt azt is hiszi, biztosan tudja, hogy nem mindenkire hat, az ilyen tiltó szokások be nem tartása.

A mai fiataloknál már minden másképpen van. Sokszor föl sem fogják, nem értik amit a régi dolgokról beszélnek az idősebbek. Így van ez nála is. Családjában nincs is megfelelő befogadó alany, aki átvenné, akinek ő tovább adhatná hiedelmeit, szokásait. Agglegény fia hitetlen, iszákos lánya lenézi, egyetlen unokája másik faluba ment férjhez.

Van aki szerint az ilyen szokás semmit se számít: „Neköm vót tizenkettő is (ti.: kelés), de én nem adok rá! Valamiko' tüzes embör is vót, én nem láttam! Nem igaz az! Az a bolond aki mindönt bevösz, oszt még csinálja is.” (1968) Ennek a férfinak a szavára

ugyan nem sokat adnak, de a hiedelmek kopási, elhalási folyamatához több más külső és egyéb hatásokkal együtt ez is hozzájárul. Hogy a többiek nem tekintik maguk közé valóznak, azt részben rossz természetének és gyöngé, beteges voltának köszönheti, másrészt származása indokolja.

Szolgalegény volt, amikor vőnek idehozták (valóban hozták, a szó legszorosabb értelmében) és helyzete a családban első perctől kezdve alárendelt volt. (75)

Igazi neve is csak sokára derült ki. Felesége vezeték neve után emlegetik.

23. Karácsony este a termő gyümölcsfákat megrázzák, a diófákat megütögetik, hogy jobban teremjenek.

A gyümölcs- és diófákra vonatkozó termésvarázslás közül (37), (38), (50), aki az egyik szokást megteszi, a másikat se hagyja el, ezért együtt tárgyaljuk a kettőt, bár az első gyűjtés során még határozott különbséget tettek a cselekmények között, a gyűjtés második időszakában viszont ezek már összemosódtak.

Karácsony szombatján a gazdasszony kiáll az ajtóba és hangosan azt mondja: „kivágom azt a fát, amelyik nem terem!” Aztán kilépve az udvarra, vagy kertbe, a közeleső fákat kis söprűvel, pemettel, bottal vagy vesszővel megütögeti. Utána odamegy a diófákhoz és megrázza. De ezt már szóltanul, mert ha közben beszél, a dió férges lesz. Mindezt a jobb termés érdekében. Egyértelműen mondták el, ugyanolyan mozzanatokkal, eszközökkel mutatták, húsz adatközlő mindegyike gyakorolta is. Későbbi vizsgálódásunkkor négyen nem emlékeztek, vagy nem szerettek rá emlékezni. Öten ma is megteszik. Egy férfi nem tudott róla, de még a szomszédjánál se látta. Tízen korábban tartották, van aki már régebben elhagyta.

1947 „Verik a fákat, hogy sokat teremjön, van akit ráznak, valamiké vertem, hasznát-é, nem-é? nem tudom.”

1969 „Én az idén nem ráztam mög a gyümölcsfákat. Tavaly még igen, de má nem mindet. Fáj a lábam, nem is bírtam.”

Míg az előző gyűjtési időszakban a gyümölcs- és diófákhoz fűződő cselekmény jól elkülöníthető volt, addig a huszonekét év utáni elbeszélések során már összemosódást tapasztaltunk. Az elmondások is töredékessé, szűkszavúvá zsugorodtak. Egyik időszakban sem tettek különbséget férfi vagy női tevékenység között. Elmaradt teljesen az ajtóból hangosan mondandó fenyegetés. Aki még gyakorolja, magában mondja, miközben ütögeti a fát.

1968 „Termőfa ha nem terem fejszével kell megkocogtatni őket: ha nem teremsz, kiváglak! Az embör mögcsinálja.”

„Azért köll mögrázni, hogy jó termők lögyenek.”

„Mögrázzuk, hogy sok legyön rajta.”

Idővel összekeveredett az ütögetés és a rázás, a szövegmondás is elmaradt. Vagy rázzák is, verik is mind a kettőt. Nincs már külön-külön jelentősége. „Mögrázzák a diófákat, mögütögetik.” „A diófákat megütögetik, hogy lögyön rajta sok. Vesszővel, pemettel is jó.” Aki öregsége miatt hagyta el, avval vígasztalta magát, hogy a jófajta úgysis terem, ha jó ideje van. A másik öreg hitevesztetten sóhajtott fel: „Én mán nem csinálom,

mer nem hiszök benne.” „Nem érti most má senki, mégis sok dió van az idén.” Van aki nem gyakorolja, de nem tartja hihetetlennek sem:

1969 „*Nem szoktam diófát rázni, fákat ütögetni, annyi teröm, amennyi neköm kell. Öregségi ízé, jobban azok csináják, de löhet benne valami.*”

Ő még megkülönbözteti a rázást és az ütögetést, valószínűleg így vette át, így rögzítette és amíg gyakorolta, ehhez is tartotta magát.

A szokás minden mozzanata a termékenység előidézését, a jó, bőséges gyümölcs-termés érdekét szolgálja. A falu méhészkedő gazdája analógiás tevékenységgel a méhes körüli alacsony fákat rázza meg, hogy a méhek ne röpköljenek magosra, a megrázott fánál magosabbra. Az egyik asszony megfogadta a más falubeliektől hallott tanácsot és egyszer, még a negyvenes évek legelején, karácsony este megrázott minden kisebb fát, de „nem vált be”.

Az öt gyakorló őslakón kívül a falu két végén élő bevándoroltak: a cigány- és a pásztorcsalád, magukkal hozott szokásként gyakorolják ma is teljes érvénnyel hisznek cselekményük mágikus erejében. A cigányházaspár a kétféle cselekvést fölcseréli: „Pemettel ütögessük a diófákat, jobban fakad, megrázzuk a gyümölcsfákat, hogy jó termők legyenek.”

24. *Karácsony hetében a tyúkok etetésekor gügyögni, beszélni kell hozzájuk, akkor hamarabb tojnak.*

Mindnyájan ismerik, jobbára asszonyok tartják. Négy asszony ma is, húsz évvel ezelőtt még hatan gügyögtek a gyukokhoz. A férfiak mindkét alkalommal ismerték, de asszonyi tevékenységnek tekintették. A második gyűjtési időszak adatai szerint két asszony sose tartotta, kettő pedig és kettőnek a felesége korábban igen, ma nem. Feltehetően az az öt adatközlő, aki már elveti, sőt szégyenli korábbi hiedelemvilágát, azért tagadja meg a beismerést – szintén megtette és hitt is tevékenységének erejében.

1947 „*Gügyögve kell ilyenkor etetni, lekuporodni, hogy hamarabb kotyoljanak, szoktam én is.*”

1968 „*Gügyögve ötették a tikokat. Annyira betartották, vótak olyanok. Pécsváradí nagymamánk mán nem. Nem is hitte el, akkó mög mér tötte vóna? Nem is beszét rula sose, pedig 90 éves vót mikó möghat.*”

Az említett nagymama erős egyéniség lehetett, sok szokás tudója, többször emlegetik mint aki „tudott hozzá” és akitől sok mindent tanultak.

Van aki karácsony hetében minden nap így etette a tyúkjait, de van aki csak az ünnepnapok alatt, s ezt az ünnepek alatt összegyűlt morzsával kezdte:

1969 „*A morzsát reggel adtam elébük, – legugyolni, maga köré a tikokat, azoknak szórni: hijjad, hijjad, hijjad, hogy jobban kotyoljanak. Ezt se csinátam mán rég, oszt mindig van kotyosom.*”

A gügyögés, becézés, beszélgetés a tyúkokkal sokszor értelem nélküli hangok csupán, de a mindennapi etetésnél használatos „hijjad-hijjad” karácsonykor is hozzátartozik a gügyögéshez.

Az egyik asszony, aki ma is eképpen eteti tyúkjait, avval indokolta, hogy az állat is szereti, ha beszélnek hozzá, amit a férfiak is megerősítettek. A gazdasszonynak azért kell etetés közben leguggolnia, tyúkjai közé, mintegy példát mutatva, hogy azok is úgy üljenek a fészükön, jó kotlósok legyenek.

A falu négy legöregebb asszonya még a legutóbbi karácsonykor is guggolva és gügyögve – mintha gyerekekhez beszélne – etette a baromfiakat. Nyilvánvaló, hogy bennük él legtovább a beidegződött szokás, annak ellenére, hogy környezetük már hitetlen, gyakorlatias gondolkodású, a legjobb esetben elnézik bolondságukat, de inkább csúfolódnak velük. A közösség előtt nevetségessé váltak. Ezért élményfűtötte adatközléseik akkor hangzottak el, mikor sem a családtagok közül, sem a szomszédok közül nem volt fültanú.

25. Piros almát vízbe dobnak, arról isznak, vagy mosakodnak, hogy pirosak legyenek.

1946–47-ből csak tizenkét adattal rendelkezünk, ebből nyolcan gyakorolják. Mindnyájan „elébb” azaz fiatal korukban is megtették minden évben, hogy olyan piros legyen az arcuk is, mint az erre kiválasztott legszebb almáé. Cél az egészségvarázslás. (76) Bizonyosra vehető, hogy az akkor nem kérdezett többi adatközlő közül is többen aktív cselekvők voltak, mert a későbbi rendszeres gyűjtés azt bizonyítja.

Az asszonyok közül lánykorukban heten mosdottak vagy ittak piros almáról. Nyilvánvaló, hogy fiatal korukban a hiúság is közrejátszott a szokás tartásában, hogy egész évben „sörények”, „firisek” legyenek, a legényeknek jobban tetszedjenek. (48)

Ketten bár ismerik és részletesen el is mondják, most mégis hozzáteszik, hogy ők „sose tartották”. Röstellik bevallani, mert már nem hiszik. Tízen már nem emlékeznek rá.

1947 „Almát tesznek pohárba, hogy torokfájások ne legyenek, asztán kútba hányják és arról isznak. Eszt hallottam mi nem szoktuk.”

1968 „Piros almát karácsonykor kútba dobta édösapám, arról ittunk aprószentekig, akkor vette ki, mindenki evett belőle, hogy egészségesek, pirosak legyünk.”

„Aprószentekkor kizavart bennünket az ágybu édösapám, suprikát: kelésősek né lögyetők, frissek lögyetők! Fonták fűzfavesszőből, vót még talán tíz szálás is! Aztán zavart ki: most kihúzzuk az almát, gyertök (ti.: a kútból). Az almáról ittunk, hogy egészségösek lögyünk.”

„Piros almáról mosdóztunk mikó kislán vótam, hogy pirosak lögyünk. Piros ómát tettünk abba az edénybe, amibe mosdózni szoktunk, arról mosdóztunk. Mán elhagyom. Egészség végett.”

„Karácsonykor is löhet, de újévkor piros ómába mosdóznak a kanálisba, akkó pirosak lösznek. Én úgyis mindig piros vagyok, akkó minek csinájjam?”

1969 „Mosdóvízbe tettük az almát, amit a vederből mertünk szóttalan-kezetlen elébb tekenőbe, de mán lavorba, szép pirosat, hogy pirosak egészségösek, firisek legyünk. Nem ám hogy ércsünk hozzá, de szoktuk, a Tünde is (unokája), de nem a kútba. Monták, van ahun úgy szokják. Jobban Újévkor szoktuk, de szoktuk Pünkösdkor is, ha még van almánk.”

Egyetlen adat van arra, hogy torokfájás ellen használják a kútvizet, amibe előzőleg almát dobtak. De hogy miért kell előbb pohárba tenni és hogy a pohárban lévő almáról is lehet-e inni, erre nem tudott magyarázatot adni. Mivel csak hallott róla, nem emlékszik rá pontosan.

Különbséget kell tennünk az almáról való ivás és mosakodás között. Az őslakó mőnosokoriak közül senki se tud róla, hogy az almát kútba dobták volna, hogy arról igyanak.

Az ilyen tartalmú közlések kivétel nélkül olyanoktól származnak, akik katolikus vidékről jöttek ide. Menyecske korukban ugyanezek az asszonyok átvéve az itteni gyakorlatot, már nem ittak, hanem mosdottak a piros almáról, majd ahogy idősödtek elhagyták. Ez még a többi, nagyobb arányú bomlási folyamat előtt, attól függetlenül történt.

Régen nemcsak a házban, de még a folyóban is mosakodtak, miután az egészség szimbólumát egy piros almát beledobták. Analógiás cselekményüket saját maguk határozták meg. Az egyik családban annyira meghonosodott szokás ez még ma is, hogy a hat éves kislányunoka is tudja és mosdik is a vízbe tett legszebb piros almáról, anyja és nagyanyja után.

Az időpont többnyire újév napja, de lehet máskor is, többször is, karácsony és újév között. Sőt ha eláll az alma, pünkösdkor még megismétlik. Csak a cselekmény időtartamára van az alma a vízben, míg ahol nem mosdanak, hanem isznak az almáról, ott már karácsony szombatján beledobják a kútba és aprószentekig (dec. 28.) arról merik a vizet. A vízből kihúzott almát fölszeletelik és a család minden tagja eszik belőle. (77)

Ezt a más vidékről idekerült szokást itt Mőnosokoron sohasem csinálták. Akik magukkal hozták, – valaha hordozói voltak e szokásnak – azok sem adták itt tovább, csak az emlékezet őrizte meg. Mőnosokoron az alma levének vízbekeverését sem ismerik, ami pedig egyéb ormánsági falvakban ismert volt. (50), (60) Más vonatkozásban sem használták (78), (79), (80).

Összefoglalás

A táblázat számadataiból a következőket állapíthatjuk meg:

A 10-es és 13-as sorszámú szokás az (nem főznek szemesterményt, szemétkiöntés), melyet minden adatközlő mindkét időpontban tartott, vagy azóta hagyott el. Egy személy válaszolta azt, hogy sohasem tartotta (ami tulajdonképpen nemcsak az állandó adatközlőkre, hanem az egész falu lakosságára vetítve is érvényes) az alábbiakat: sült tök fogyasztás – dióézés – szemétkihordás – jószágvakarás – karácsonyfaállítás – gyümölcsfarázás. Ketten sohasem tartották: az asztal alá való szénatétel, a tyúketetés, a baromfiakhoz való beszéd, az almáról való ivás szokását. Hárman pedig a bőrholmi leakasztását, a sütéstilalmat, a morsagyűjtést, a tyúkok megpiszkálását, és az asztalra való könyöklés tilalmát. Az „asszonyi szokások” közül az asztaltól való felállást, a mosás és fónás tilalmát a tizenhárom asszony negyedrésze tagadta. A harmadik szokás alaposabb ismeretéhez tartozik azonban, hogy ha közös háztartásban több asszony él együtt és közösen étkeznek, akkor csak a legidősebb és legtevékenyebb asszony nem áll az asztaltól. Cselekedetének célja az udvaron lévő tyúkok mindegyikére vonatkozik. A lakosság többsége a többi szokást vagy most is teszi, vagy régebben tartotta. Érdekes megfigyelni azt is, hogy még a negatív válaszok között is a többség mind 1946-ban, mind

**TÁBLÁZAT 25 KARÁCSONYI NÉPSZOKÁS
VÁLTOZÁSVIZSGÁLATÁHOZ**

	I		II		III		IV		V	
	Ismeri		Nem ismeri		Gyakorolja		Sose tartotta		Régen tartotta	
	1946	1969	1946	1969	1946	1969	1946	1969	1946	1969
1.	20	20	-	-	20	19	-	1	-	-
2.	20	20	-	-	20	18	-	1	-	1
3.	20	20	-	-	13	5	7f	7f	-	8
4.	20	20	-	-	10	5	10	2	-	13
5.	20	20	-	-	12	6	-	3	8	11
6.	20	20	-	-	20	15	-	1	-	4
7.	20	20	-	-	16	14	1	1	3	5
8.	-	20	-	-	-	19	-	1	-	-
9.	-	20	12*	-	-	-	-	19	-	1
10.	20	20	-	-	20	15	-	-	-	5
11.	20	19	-	1	5	-	15	7	-	12
12.	20	19	-	1	9	3	4	4	-	6
13.	20	18	-	2	20	5	-	-	-	13
14.	10	18	-	2	10	3	-	10	-	5
15.	20	18	-	2	9	4	4	3	-	4
16.	20	18	-	2	10	-	3	3	-	8
17.	10	18	-	2	10	4	-	3	-	11
18.	20	17	-	3	10	-	-	3	10	14
19.	11	17	9	3	-	-	11	17	-	-
20.	20	17	-	3	11	4	-	2	2	4
21.	20	17	-	3	-	-	20	17	-	-
22.	20	16	-	4	16	5	3	3	1	8
23.	20	16	-	4	20	5	-	1	-	10
24.	20	15	-	5	6	4	-	2	7	4
25.	12.	10.	-	10	8	1	2	2	2	7

Megjegyzés:

*Nyolc adatközlőtől nincs adat.

A 12., 15., 16., 20. és 24-es számú szokás férfiakra nem vonatkozatható.

1969-ben ismerte a kérdéses szokást. Más a helyzet az almáról való mosdással kapcsolatban, melyet a közlők fele nem ismeri.

Ha a vizsgált szokásokat az 1968-69-ben is megmaradt gyakorlás számaránya szerint próbáljuk csoportosítani, akkor azt tapasztaljuk, hogy huszonkét év elteltével több mint fele gyakorolja a sülttök fogyasztást, a karácsonyfaállítás, a dióevést, a szemétbenn-tartás szokását, a jószágvakarás és szemestermény főzésének tilalmát. Mint már említettük, az 1946-ban szinte még ismeretlen karácsonyfa azóta általánosan elterjedt. Nem vert viszont gyökeret a betlehemezés, melyet 1969-ben sem egyetlen közlő, sem családtag nem gyakorolt. Már nem általánosan gyakorolt, de jelentős mértékben fennmaradt a bőrholmi leakasztása, a gazdasszony ülvemaradása, az asztal alatti széna, a szemétkiöntés, óvakodás az asztalrakonyökléstől és a gyümölcsfarázás. Hús százaléknál többen tartják a mosástilalmat, a morzsagyűjtést, a kötélkarikából való tyúketetést, és a hozzájuk való beszédet. Szórványosan ugyan, de gyakorolják az ajtók fokhagymával történő megkenését és betartják a sütés tilalmát. Az 1946/47-ben még élő tevékenységek gyakorlása már teljesen eltűnt a karácsonyi légy megóvása, a fonástilalom, a tyúkok piszkálása, a patkányűzés meztelenül, és a beszélni tudó állatok hiedelme esetében. Igaz ugyan, hogy ezek közül a patkányűzést csak egyetlen ember cselekedte meg, amiről a többiek tudtak, az emberi nyelven megszólaló állatokról pedig csak hallottak. Azok a szokások, melyeknél az egyéni gazdálkodás, illetve állattartás megszűnése döntő szerepet játszott, az a termények asztal alá tétele, a bőrből készült holmik leakasztása a falról és a jószágok vakarásának tilalma. Az életforma megváltozása befolyásolta a sütéstilalmat, mert kenyeret otthon már egyáltalán nem sütnek és a fonástilalmat, mivel megszűnt a len és a kendertermesztés.

A fenti szám adatok mérlegelése azt mutatja, hogy a mintegy negyedszáz szokás – kevés kivétellel – meghatározó erejű, jellemző szokása volt és maradt a tanulmányozott község szokásanyagának. A meggyőződés szempontjából a felsoroltakban nincs különbség férfiak és nők között, egyformán tartják és egyformán hiszik, illetve hitetlenek az eredményt illetően. Csak a kifejezetten asszonyi tevékenységet nem csinálják a férfiak (főzés, mosás), de például a morzsa összegyűjtésére épp úgy vigyáznak, ha a terítőt az asszony veszi is le. A magánosan élő férfi minden asszonynak való munkát elvégez, a fonás kivételével.

A hagyományozódó szokásoktól a fiatalok már távol tartják magukat. Ha ismerik is hallomásból, félfüllel figyelve, inkább elfelejtve, rákérdezésre régebbi emlékfoszlányok bukkannak csak föl bennük. Itt is kivételt képeznek a cigányfiatalok. A felszabadulás után még gyerekek, ma javakorbéliek ismerik a régi szokásokat, de már elhagyogatják. A nagybudapesti származású három fiatalasszony viszont beleilleszkedve férjük családjába, igyekeznek mindent eltanulni, csinálni, amit látnak. Az így átvett szokások azonban hézagosak, töredezettebbek, okát, célját elvéve ha tudják. Az egyik menyecske meg is mondta, hogy addig csinálja csak míg a napa él, vagy míg együtt laknak, mert nem akar ellene tenni.

A horvát házaspár külön világban él. Gyermeük nincs (40–50 évesek), az öregmamával laknak együtt. Nem illeszkedtek bele a falu közösségébe, pedig már több mint tíz éve vannak itt. Saját magukkal hozott szokásaikat tartják, amelyek nincsenek másokkal, idegenekkel kapcsolatban. A falu két végére telepedett a két bevándorolt család: az egyik cigány, a másik félig cigány – félig horvát család. Mindnyájan átvesznek és tartanak

minden szokást, amit látnak, hallanak. A falu közössége nem veszi be őket, egyedül a pásztor felesége bejáratos a többiek házába. Már korábban is lakott itt néhány évig.

Számukra maga a tevékenység és a kitűzött cél elérése, a kár, a rossz távoltartása a fontos. Éppen ezért nem kötik sem naptári, sem egyházi vagy társadalmi ünnephez, sem egyéb alkalomhoz, hanem amikor jónak, hasznosnak látják, akkor csinálják, élük. Így az eredetileg naphoz, eseményhez rögzített szokások náluk teljes hullámozást, eltolódásokat mutatnak.

Végeredményben a fentiekben tárgyalt szokások pusztulóban vannak, de hatásuk hordozójukra mégis még mindig erős, mert nemcsak a hagyományozódás, hanem az ösztönösség is hajtja. A beidegződött cselekmények a mindennapi munkához megfelelő biztonságérzetet, energiát adnak, amit egyéni fantáziával is irányítanak. A régi hagyományok jelenlegi állapota az ismertetett szokások teljes elhalására engednek következtetni. A hiedelmekbe vetett hitük őszintesége is ingadozó. Rendszerint ott határolódik el, hogy ami vele történt, „bevált”, azt hiszi, de ami a másikkal, abban inkább kételkedik. A halványuló szokásanyagban mindinkább elvész a cél: a védekezés, a szerencse, a szaporodás biztosítása. A forma megmarad, a tartalom megváltozik vagy értelmét veszve eltűnik, s ha formát nem tölti meg új tartalom, az is elcsökevényesedik, hogy egyszer végleg elmaradjon vagy helyet engedjen valami egészen másnak, újnak, ami majd szintén szokássá válik.

Az a hivatalos törekvés, mely a településeket összevontabbá, a falusi építkezéseket koncentráltabbá, megkötötté, egysíkúvá és uniformizálttá kívánja tenni, jelen esetben Mónosokor teljes fölszámolását (építési tilalom) jelenti. Az utat a község kihagyásával vezetik, ami megnehezíti kiváltképp télen a közlekedésüket. Közműfejlesztés nincs. Sokféle, máshol érvényes kedvezményt nélkülöznek. A fiatalok, aki teheti elmenekül az idősebbek beletörődve siralmas állapotukba várják a halált, amit az alkoholizmussal siettetnek. Természetes, hogy ez a lelkiállapot is befolyásolja a szokások alakulását. Bár az ipar, a környező mezőgazdasági nagyüzemek elszívó hatása is érezhető, mégis leginkább a hagyományos keretek, a műveltségi szerkezet felbomlása, a régi paraszti erkölcsi normák, az ünnepnapok hosszú időn át kiépült rendjének szétfoszlása, aminek a helyét náluk még nem töltötte be egy másfajta új rend, ez az ami megváltoztatja, nagyobb részt megszünteti a hajdani szokások összességét. A közösség belső kohéziója sem fogja már össze. A földtől és az egyéni gazdálkodástól való eltávolodás, a családtagok elköltözése, a családok széthullása pedig felszámolja a kötött kapcsolatokat, a régi függőségeket. Mindazt, ami végső soron egyfajta gazdasági–társadalmi felépítésnek volt a függvénye. Ezért érthető, hogy annak változásával vagy megszűnésével a vizsgált téli ünnepkörön belül a karácsonyi ünnepekhez fűződő szokások, képzetek, hiedelmek is megváltoznak vagy megszűnnek ebben a pusztulásra ítélt ormánsági faluban.

Adatközlők

1946/47-ben és 1968/69-ben

Baranyai Jánosné Csősz Mária	1892–1972
Blaskó Jánosné Martin Julis	1921–
Cs. Berta Sándor	1888–
Cs. Berta Sándorné Szabó Juli	1898–
Egréder Mária rk	1898–
Gáspár György	1893–
Mező Jánosné Berta Juli	1907–
Mező Sándor ev.	1898–
N. Berta Lajosné Sztankai Annus rk	1913–
N. Berta Sándor	1898–1972
N. Berta Sándorné Maza Mária	1900–
Pörös Sámuelné Putnoki Juli	1902–
Szentiványi Józsefné Berta Zsófi	1916–
Szentiványi Sándor	1911–
Szentiványi Sándorné Martin Mária	1913–
Tarkó István	1902–1972
Tarkó Istvánné Varga Zsófi	1902–1972
T. Berta Józsefné Baranyai Maris	1920–
Tóth József	1902–1973
Tóth Józsefné Sandó Juli	1905–

1968/69-ben a község minden lakója (a nagyobb gyerekek is) adatközlő volt.

Jegyzetek

1. Ujváry 1969. 167–168.
2. Ujváry 1963. 145–163.
3. Ujváry 1961. 5–85.
4. Ujváry 1969. 166.
5. Kodolányi 1963. 331.
- 5a Pesty 1866. 73.
6. Gunda 11. 1. 9. 143–181
7. Hidvégi (1938) 186.
8. Hölbing 1845. 106.
9. Kiss 1937. 343.
10. Koller 1782–1812. VII. 275.
11. Vályi 1796. II. 630.
12. Fényes 1851. III. 113.
13. Várady 1896–97. II. 217.
14. Dr. Kovacsics 1959. 2–3., 19.
15. ET 30/1968 rend.
16. Szekfü 1922.
17. Fél 1936. 99–104.
18. Luby 1935. 179.
19. Szendrey 1941. 13.
20. Ujváry 1963. 153.
21. Kodolányi 1960. 125–126.
22. Pócs 1961. 32–52.
23. Pócs 1965. 23.
24. Szendrey 1941. 19.
25. Kiss 1937. 32–37.
26. Berze Nagy 1940. 299.
27. Hegedűs 1946. 13.
28. Marót 1939. 258–259.
29. Marót 1941. 8–11.
30. Manga 1968. 180–181.
31. Berze Nagy 1940. 301.
32. Szendrey 1932. 15.
33. Bálint 1938. 120.
34. Dömötör 1959. 345–356.
35. Manga 1968. 74. 78–79.
36. Manga 1941. 189–217.
37. Berze Nagy 1940. III. 300–302.
38. Hegedűs 1946. 132.
39. Kiss 1937. 149.
40. Manga 1968. 67., 68.
41. Krupa 1971. 69.
42. Pócs 1965. 86.
43. Ujváry 1965. 501–517.
44. Ujváry 1961. 5–85.
45. Dömötör 1964. 189–195.
46. Ormánsági szótár 1952. 280.
47. Berze Nagy 1940. 303.
48. Kiss 1937. 148.
49. Kiss 1932. 163.
50. Kodolányi 1960. 112.
51. Várady 1896–97. I. köt. 191–192.
52. Manga 1968. 104.
53. Ujváry 1969. 169.
54. Hajós 1941. 4.
55. Ortutay 1958. 69–73.
56. Kiss 1937. 193–194.
57. Solymossy 1894. 45–50.
58. Dömötör 1964. 166–174.
59. Berze Nagy 1940. 306.
60. Kodolányi 1960. 113.
61. Pócs 1961. 31–33.
62. Szendrey 1932. 16–19.
63. Manga 1968. 104.
64. Hegedűs 1946. 67.
65. Szendrey 1941. 16.
66. Kiss 1937. 133.
67. Ormánsági szótár 1952. 165.
68. Ormánsági szótár 1952. 256.
69. Ormánsági szótár 1952. 153.
70. Kiss 1932. 164.
71. Ormánsági szótár 1952. 55.
72. Ujváry 1969. 165.
73. Pócs 1965. 75.
74. Kiss 1937. 138.
75. Gunda 1956. 35.
76. Pócs 1965. 26.
77. Manga 1968. 69.
78. Szendrey 1940. 393–401.
79. Szendrey 1948. 1–35.
80. Sándor 1963. 307–313.

IRODALOM

BALASSA IVÁN

1952. A szocialista élet falun történő építése néprajzi kutatásainak néhány kérdése.
Ethn. LXIII:3–4:434–446.

BÁLINT SÁNDOR

1942. *Az esztendő néprajza*. Bp.

BÁLINT SÁNDOR

1938. *Népünk ünnepei*. Az egyházi év néprajza. Szeged.

BÉDI GYULA–TÉNYI JENŐ–BUDA JÓZSEF

1967. A sellyei járás cigánylakosságának higiénés helyzete.
Egészségtudomány. 3:272–286.

BERZE NAGY JÁNOS

1940. *Baranyai magyar néphagyományok*. Pécs

CSEKEY ISTVÁN

1964. *Baranya és Pécs bibliográfiája*. Pécs

DÖMÖTÖR SÁNDOR

1959. Adalékok népszokásaink ismeretéhez. (Karácsonyi asztal és Adonis-kert.)
Ethn. LXX:345–358.

DÖMÖTÖR SÁNDOR

1954. A szocialista életmód és kultúra néprajzi kutatásának kérdéséhez.
Ethn. LXV:254–258.

DÖMÖTÖR TEKLA

1964. Magyar néphit és népszokások – Kelet és Nyugat között.
Ethn. LXXIV:189–195.

DÖMÖTÖR TEKLA

1964. *Naptári ünnepek – népi színjátszás*. Bp.

ECSEDI ISTVÁN

1935. *A debreceni és tiszántúli magyaremler táplálkozása*. Debrecen

ÉPÍTÉSÜGYI TÖRVÉNY

1968. Magyarország. Törvények. Rendeletet ET 30/1968.

FÉL EDIT

1936. *Kocs*. Bp.

FÉL EDIT

1948. A magyar népi társadalom életének kutatása.
Klny. *a Magyar Népkutatás kézikönyvéből* Bp. 39.

FÉNYES ELEK

1851. *Magyarország geographiai szótára*. Bp.

GÖNCZI FERENC

1907. A göcseji s hetési nép élete, itala és étkezése.
A Néprajzi Múzeum Értesítője, VIII.232–237.

GUNDA BÉLA

1963. A kultúra integrációja és az etnikai csoportok alakulása.
Műveltség és hagyomány, V:3–12.

GUNDA BÉLA

1956. *Néprajzi gyűjtőúton*. Debrecen.

GUNDA BÉLA

1942. Nyesttezés az Ormánságban.
Nép és Nyelv, 11:1:9.

HAJÓS ELEMÉR

1941. Karácsonyi és újévi népszokások a Rábaközben.
Soproni Szemle, II:15., V:4.

HEGEDŰS LAJOS

1946. *Népi beszélgetések az Ormánságból*. Pécs.

HIDVÉGI JÁNOS

1938. *Hulló magyarság*. Bp.

HOLLÓ DOMOKOS Dr.

1935. A népbabonák lélektana.
Ethn. XLVI:31–42.

HÖLBING MIKSA

1845. *Baranya vármegyének orvosi leírata*. Pécs.

JOÓB EMÓKE

1971. Hétköznapiak és ünnepek Andrásnap és Hamvázószersza között.
Mezőcsáti helytörténeti füzetek, 3:175–180.

KARDOS LÁSZLÓ

1954. A magyar falu szocialista fejlődésének néprajzi kérdései.
MTA Társadalmi-történeti Tudományok osztályának közleményeiből:
409–453.

KARDOS LÁSZLÓ

1943. *Az Őrség népi táplálkozása*. Bp.

KARDOS LÁSZLÓ

1953. A szocialista kultúra és életmód kibontakozása falvainkban.
Ethn. LXIV: 366–380.

KATONA IMRE

1962. *Parasztágunk életének átalakulása*. Gyula.

KISS GÉZA

1937. *Ormányság*. Bp.

KISS LAJOS

1923/24. A hódmezővásárhelyi ember eledelei.
Ethn. 34–35:168–176.

- KODOLÁNYI JÁNOS—ifj. KODOLÁNYI JÁNOS
1963. *Baranyai utazás*. Bp.
- KODOLÁNYI JÁNOS
1960. *Ormánság*. Bp.
- KOLTA JÁNOS—OROSZ FERENC
1967. *A népesség mozgásának és a településhálózat alakulásának kölcsönhatása. Baranya és Szabolcs megye népességének alakulása*. Bp.
- KOLLER JÓZSEF
1782/1812. *Hist. episcopatus Quinqueecclesiarum*. Bp.
- KOVACSICS JÓZSEF Dr.
1959. *Közigazgatási változások Baranya megyében 1886–1959 között*. Pécs.
- KRUPA ANDRÁS
1971. *Jeles napok a Békéscsabán és környékén élő szlovákoknál*. Gyula.
- KULCSÁR KÁLMÁN
1969. *Az ember és társadalmi környezete*. Bp.
- LÁNG JÁNOS
1963. *Etonográfia – pszichológia – népléktan. Magyar Pszichológiai Szemle*, 20:601–606.
- LUBY MARGIT
1935. *A paraszti élet rendje*. Bp.
- LUKÁCSY IMRE
1907. *Ormánság népe*. Pécs.
- MANGA JÁNOS
1941. *A téli ünnepek hagyományai a Nyitra megyei Menyhén. Ethn.* LII:189–217.
- MANGA JÁNOS
1968. *Ünnepek, szokások az Ipoly mentén*. Bp.
- MARÓT KÁROLY
1939. *Szent Iván napja. Ethn.* L:258–259.
- MARÓT KÁROLY
1941. *A magyar Szent Iván tanítása*. Kolozsvár.
- MORVAY JUDIT
1956. *Asszonyok a nagycsaládban*. Bp.
- MORVAY JUDIT
1950. *Ünnepi táplálkozás a Boldva völgyében. Ethn.* LXI:148–171.
- ORMÁNYSZÁGI SZÓTÁR
1952. *Kiss Géza szótári hagyatékából szerk. Keresztes Kálmán* Bp.

ORTUTAY GYULA

1958. *Kis magyar néprajz*. Bp.

ORTUTAY GYULA

1937. *Magyar népismeret*. Bp.

ORTUTAY GYULA

1948. *Parasztságunk élete*. 2. kiad. Bp.

PESTY FRIGYES

1866. Magyarország Helységnevtára.
Baranya vármegye. II. Kézirat.

PÓCS ÉVA CS.

1961. Étel és étkezés a magyar néphitben és népszokásokban.
Néprajzi Értesítő, 43:31–53.

PÓCS ÉVA CS.

1965. A karácsonyi vacsora és a karácsonyi asztal hiedelemköre.
Néprajzi Közlemények, X:3–4:3–323.

RÉVAI SÁNDOR

1908. Az Ormánság népeinek és nevének eredete.
Pécs–Baranya-megyei Múzeumegylet Értesítője, I:49–55.

RUZSÁS LAJOS

1964. *A baranyai parasztság élete és küzdelme a nagybirtokkal*.
1711–1848. Bp.

SÁNDOR RÓBERT

1963. Az élet vize. A víz mitológiai és kultikus jelentőségéről.
Világosság. 5:307–313.

SÁRFALVI BÉLA

1965. A társadalmi átrétegződés és mezőgazdasági munkaerőhelyzet területi alakulása.
Klly. a *Földrajzi Értesítő*ből 243–254.

SOLYMOSSY SÁNDOR

1894. *A betlehem a népmisztériumokban s a dráma történetében*. Bp.

SOLYMOSSY SÁNDOR

1890. A karácsonyfa eredetéről.
Fővárosi Lapok, XXVI:352.

SZABÓ ELEMÉR JÓZSEF

1937. *Ormánsági települések*.
Pécs. *Geographia Pannonica* 27.

SZABÓ ISTVÁN

1942. *A magyarság életrajza*. Bp.

SZABÓ ISTVÁN

1948. *Tanulmányok a magyar parasztság történetéből*. Bp.

SZEKFÜ GYULA

1922. *A magyar bortermelő lelki alkata.* Bp.

SZEMES PIROSKA

1961. Jegyzetek a mai falu erkölcsi arculatáról.
Világosság. 9:24–29.

SZENDREY ÁKOS

1940. Az életvize karácsonyi népszokásainkban.
Ethn. LI:393–401.

SZENDREY ÁKOS

1948. A magyar néphit kutatása.
Klny. a *Magyar Népkutatás kézikönyvé*-ből.

SZENDREY ZSIGMOND

1941. Évnyegyedi szokásaink és babonáink.
Ethn. LII:10–23.

SZENDREY ZSIGMOND

1936. Néplelektani problémák.
Ethn. XLVII.136–142.

SZENDREY ZSIGMOND

1935. Népszokásaink és hiedelmeink eredetének kérdéséhez.
Ethn. XLVI:18–22.

SZENDREY ZSIGMOND

1934. Népszokásaink lélektani alapjai.
Ethn. XLV:3–19.

SZENDREY ZSIGMOND

1932. Tiltott és előírt ételek a magyar népszokásban.
Ethn. XLIII:16–19.

SZOLNOKY LAJOS

1953. Néprajzi megfigyelések egy új szocialista község kialakulásával kapcsolatban
(Ebes Hajdú m.)
Ethn. LXIV: 104–147.

TOMORY VIOLA

1937. A népszokások lelki dinamikája.
Társadalomtudomány. 16:327–357.

TURÓCZI KÁROLY

1962. A cigányság társadalmi beilleszkedéséről.
Valóság. 6:72–81.

UJVÁRY ZOLTÁN

1969. Az agrárkultusz kutatása a magyar és az európai folklórban.
Műveltség és Hagyomány XI.

UJVÁRY ZOLTÁN

1961. Az átadás, átvétel és a funkció kérdései egy népszokásban.
Műveltség és Hagyomány. III. 5–85.

UJVÁRY ZOLTÁN

1965. Az egyén szerepe a népszokásokban.
Ethn. LXXVI:501–517.

UJVÁRY ZOLTÁN

1963. A szokáskutatás néhány terminológiai kérdése.
Műveltség és Hagyomány. V. 145–153.

VAJKAI AURÉL

1947. A néphagyományok romlásának kérdéséhez.
Miscellanea Ethnographica. Kolozsvár 44–48.

VÁRADY FERENC (szerk.)

1896–97. *Baranya múltja és jelenje*. Pécs. I. köt. 170–218.

VÁLYI ANDRÁS

1796. *Magyarország leírása*. Bp.

ZÁM TIBOR

1965. Jelenkori népvándorlás. Gondolatok a parasztság átrétegződéséről.
Valóság, 8:69–79.

ZENTAI JÁNOS

1962. Az ifjúság szórakozásának hagyományai az Ormánságból.
Művelődési Tájékoztató, (ápr.) 111–113.

SZÉKI HIEDELEMTÖRTÉNETEK

– HOPPÁL MIHÁLY –

1. Holdfolt

Ak.: Hát hogy került, hogy nem került, de azt mondták, hogy a pakulár van ott, s aztán meg ki van terítve a kapcája egy bokorra. — Mer' úgy mondták csak, hogy ott van, mikor a hódvilág olyan szipen süt, s egy kicsit van az a zavarosság benne, hogy az a csipkebokor s szárongatják a kapcájukat rajta.

2. Tejút (Csaba útja)

Gy.: Göncölszekér, erről mit meséltek régen?

Ak.: A göncölszekérről azt mesélték, hogy mikor vót, rígen, mikor Hunor s Magyar ezek, hogy felkeltek, s ezek elindultak, mentek, vándoroltak, mentek, hogy világgá. Hogy foglaljanak magoknak, s akkor nem is tudom, hogy mi volt, minek hívták egyet közülük...

Gy.: Valami Csaba?

Ak.: Igen, az, az, Csaba. Az aztán felült egy fehér lóra, és az aztán vágatott. Amint vágatott, annak maratt a jele az egen. S ü monda, hogy amikor, szóval az olyan vót, hogy annak maratt egy jele, s amerre Görögország felől kött fel, s úgy aztán jött erre, neki az Alföldnek. S aztán a többiek úgy kapták meg, hogy szóval nizek aztat. S má még akkó úgy viccbül is monták, hogy az a Csaba királyfi, mer az az valamelyik királynak vót a fia, hogy hát azt mondja, ahol elszórták a cigányok a szalmát, azon a jelen gyűjjetek. S most örökké úgy mondják, én úgy hallottam, monták, má meg megint eszórta a cigányok a szalmát! Az egen látszik, az a Csaba útja.

3. Szivárvány

Ak.: Hogyha látták, hogy szivárvány van az égen, akkor azt mondták, hogy nem lesz nagy árvíz, mert a szivárvány kiütött az égen, és nem lesz nagy árvíz.

Gy.: Annak a jele?

Ak.: Annak a jele.

Gy.: Honnan keletkezik az a szivárvány?

Ak.: Az égboltján és a föld, akkor kitisztul valahol, s kibóvik a nap, belesüt egy forrásba, és úgy az a zöld és az a sárga ide, abból a vízből ide felkoszorúzza az eget. Nem tetszett látni, ma így a rétre, vagy egy ojjan, ahol kút van vízbe megy az a végtől le, s egye-

nesen oda. S akkor aztán, ha odamenen valaki, felszítja azt. Így mondták a régi öregek, hogy nem szabad odamenni, ahol láttyuk, hogy a szivárvány, a réten vagy a kútba belehatol, azt felszítja a szivárvány.

4. Sárkány-tó

Ak.: Na várjál, hallottam én is, ... hallgassanak csak! Mer ott a Sárkány-tónál mondta apósom, hogy jöttek ökrökkel. Amint jöttek az ökrökkel, hát ott van két nagy domb. Eccer – azt mongya – csak fűjnak az ökrök, megállanak, nem mennek! Mi van? – azt mongya apósom, – vajjon miér állnak meg az ökrök? Néznek fel, hát egy gyönyörű szép nagy leány áll ott, az egyik lába vót az egyik dombtetőn, a másik a másik dombtetőn. (Itt nagy nevetés, férfi közbeszólások!) ... A két dombra, ahogy fel vót téve a két lába, ahogy fel vót téve a két dombra a lába, az ökör, alatta kellett vóna átalmenni, hát az ökör megállott! (Közbeszólás: Hát ojjan nagy vót?) Olyan nagy vót, azt mongya apósom, hogy a haja a földöt húzta. (Férfi hang: A lánynak?) ... A lánynak a haja a földöt érte. Oszt – azt mongya – megállottak, mit csinátok, hogy – azt mongya, – hogy hogy nem tutták máá, hogy mit csinájjanak? Eccer a leány szépen fogta magát, oszt vót egy domb, ment ott lefelé, oszt azt mongya, akkora vót, hogy! Azt mongya, életibe úgy megijedve nem vót!

5. Sárkány-tó

Ak.: Mondták, hogy vót egyszer egy pakulár, az ott ügyelt a nyájra, ott, annál a Sárkány-tó ajtónál. Szóval ott annál az ajtónál, amelyik nyílik minden évbe, Szent György napján nyílik az az ajtó. Aztán ott vót valahol egy ilyen főrásvíz. Az a pakulár ott vót, ment, s egy leán onnan kijött, abból a barlangból azon az ajtón. Mikor kijött, ment vízér a korszóval, oszt tanálkozott a pakulárral, oszt mondta, hogy beszélt a pakulárral. Hogy ott hogy van, mint van, hogy ott mennyi kincs van. S azt mondta a pakulárnak, hogy mennyen, ha akar, vihet is. S a pakulár bément, aztán mikor megrakodott kincssel, – igen sokat akart hozni a pakulár ki, kincset, a sapkáját – (közbeszólások, mindenki beszélt) – amikor aztán megtötötte jól, s jött vóna ki, nem tudott kijönni, mert az ajtó bevágódott. Azt monták akkor a leányok, hogy no, nem baj, most már kell várjon egy évig. Megélt a pakulár egy esztendeig. Mikor aztán megint megnyílt az ajtó, (férfi hang közbe magyaráz: A pakulár az magyarul juhász, juhász magyarul, az őrzi a nyáját) ... mikor aztán más évbe megint kinyílt az az ajtó, akkor aztán a pakulár, a juhász reá vót készülve, hogy na, most már jön ki, de akkor is, a leán, amint kijött, a lánt, már az egyik lábát csak odacsapt a vasajtó, úgy hogy sántán jött ki onnan, de hozta a kincset. Oszt annyian vizsgálják, még most is van, aki oda kimegy, szeretné ott látni, mi van. Pedig azt mongyák, van a hegyen fejul egy kémény. Oda most is, ha beledobnak egy nagy követ, ojjat, mint az öklöm, úgy bung, megy lefelé.

6. Sárkány-tó

Gy.: A tóról, mit is meséltek? A Sárkány-tóról?

Ak.: Na, tudok, de csak a sárkány hegyen, ottan mondták, mert vót egy nagy régi alagút. Az erdőbe van egy nagy hegy, széki erdő és egy nagy hegy és azt monták, ottan vót. És ottan nagyon sokan el vótak búva és a sárkán oda békötözött. És nagyon sok embert tönkre tett ottan a régi világháború alatt és a törökjáráskor, mikor a törökök bejöttek, tatárok Szikre. Akkor oda be vótak fészkelődve és onnan indultak ki, hogy aztán a széki községet tönkretették. Tehát úgy nevezték, hogy aztán ottan megvótak nekik a nagy bunkerek. De valahogy oda bement valaki és sárkán megette őket. És akkor azt mondták, hogy egy nagy víz, egy olyan víz lett oda, hogy ottan mindig van, pedig egy nagy hegy. Egy olyan nagy hegy, hogy anná' nagyobb hegy máá' nincsen a községbe. És azt monták, hogy az Sárkán-tó, azért nevezték el Sárkán-tónak. Aztán azon a kicsi hejjen, ahun vót az a bunker, ott lett egy nagy víz. Ottan örökké, akarmijjen nagy szárság van, ott van víz. Legnagyobbik hegyen is.

7. A vasfű a Sárkány-tónál

Ak.: Igen, ott!

Gy.: Az milyen, az a vasfű?

Ak.: Az reggel, mikor feljön a harmat, szóval a nap, az a harmatcsepp rajta olyan piros, amikor rásüt a nap, mintha vércsepp lenne. Úgy monták, hogy olyan vasfüvet vágott, vágatott Kinizsi is a kezibe, az ujjába, azér vót olyan erős, hogy a vasat is emorzóta. Kinizsi, mer az, az emorzáta a vasat is, az olyan erős vót, s attó' a vasfütű! S itt pediglen, itt a Sárkán-tón, én úgy tuttam, hogy még mai napig is meg lehet látni azt a vasfüvet, s piros rajta, amikor a nap reásüt, olyan, mintha vércsepp lenne.

8. Sárkány-tó és vár

Gy.: A régi öregek mit meséltek?

Ak.: Azért hívják azt Sárkán-tónak, annak az a neve, hogy ott rigen valamikor vót egy nagy vár! S a rigi várakat szokták őrizni, a sárkányok. Ki tudja mikor, valamikor hát itt nálunk.

9. Sárkány

Ak.: Egyszer kiáltották: Ni, a sárkány! Ni, a sárkány! Mikó' odaníztek, há ment, lógott le a nagy fekete farka. De hosszú farka vót, mint hogyha egy nagy, mintha egy kétszeres lú fityegett volna. Olyan nagy s mind csapkodott, mint a kígyó, mikor csap a farkával. S aztán elől látszott két lába. De a feje, afféle, nem látszott ki a fellegbül. És aztán türdötték ott a románság a kezeket, hogy kérték a Jóistent, hogy vigye, vigye, mer azt monták, hogy az ahol leesik, ott aztán egy tó lesz, mer olyan az a felleg, ott esüllyeszi

a helyét. Az ritkán kél fel a vízből. Nem lehet azt, kell tán húsz esztendő is, meg száz is, hogy egyszer megtörténik, hogy azt meglássa valaki.

10. Sárkány

Ak.: ... a mesébe hallunk róla, a sárkány az vót, tizenkét méter hosszú, okádta – így a mesébe – okádta a füstöt. S a köddel szállott fel, s elment, s leesett a földre, amint a nép nézte és látta, tizenkét méter hosszú volt és akkora feje volt, hogy egy embert biztosan lenyelt volna! Hát igen... Hát az a vízzel és a köddel szállott fel! Hát én nem tudom, hogy errül maradt-e az a Sárkányos tó? ... Ki tuggya? Így mongyák, Sárkán-tó!

Gy.: És ennek farka is volt, ennek a sárkánynak?

Ak.: Igen, igen, nagy hosszú farka vót, tizenkét méter hosszú. Mesébe hallottuk, hogy tizenkétféjű is volt, meg kípen is láttam.

11. Kígyókő

Ak.: Hanem én hallottam azt is nagyanyámtól, hogy azt mongya, hogy mondta nekem, magyarázott el mindent, mikor kicsi vótam, hogy hogy-mint vót! Hogy elment – azt mongya – gyűjteni. S vót, vagy forgatni vagy gyűjteni, csak ki a határra. S azt mongya, hogy éccercsak, – azt mongya – egy csomó kígyó, – azt mongya, – de annyi vót, hogy sok, kígyó, s egy vót közbül, többi kereken, azt mongya az ojjan nagy vót, s úgy feltartotta a fejit, s egy szép arankorona vót a fejin. Hogy az vót a kígyóknak a királynéja. S a többi kereken, azt mondták, hogy fújják a királynénak aztat a gyémántot. Gyémántot fúttak a fejire, hogy aztat a királynét... (Közbeszólás: Fútták azt a fényességet!) ... koronázták meg, hogy az a királyné vagy – azt mongya, – egy köztek, azt mongya: zzzz – úgy zúgtak mind ott, kereken körülötte, s egy – azt mongya – úgy fel volt magasra, s gyönyörű – azt mongya – olyan szíp vót a fejin, – azt mongya – mint egy kő! Koronázták meg a kígyók a királynéjokat!

12. Kígyókő

Hát az idesapám legén vót. Ment végig az erdő alatt, valahova forgatni szénát. S mikor ment, úgy mondták: függő, – az erdő alatt egy függőn végig – hát egyszer csak majd reá ment, egy akkora nagy, akkora nagy kosár, mint egy szemetmérő kosár, annyi kígyó ült ott csomóra ülve. Így monták, hogy fújják a gyémántot. Há, apám megjíett, nem tudom túlugrott-e rajt, én is megfeledkeztem, csak mikor elment egy kicsit, alhatta őket, akkor felkapott egy fát, s közébbe vágta. Amennyi kígyó mind fenn a levegőben járt, úgy keresték ki bántotta őket. Aztán apám is megindult ám futni. Mind a levegőbe járt a kígyó, mind felszöktek.

Gy.: és hol laknak ezek a kígyók, mit mondtak?

Ak.: Hát az erdőbe! Összegyűlnek. Én, én is csodálkozom, hogy hogy tudnak azok egymásnak hírt adni, majd most összegyűlünk? !

13. Kígyó

Ak. : Hát a jó Isten tudja honnét jön, de van.

Gy. : Na most, hogy ha a kígyót mondjuk így megütik, ahogyan akarják ütni, meghal az?

Ak. : Az estig, amíg a nap le nem megy, addig nem, addig mind fickándozik. Ha akármilyen sokba darabolja fel, akkor is az mindég mozog. Ameddig a nap le nem mén, ezt tiszta igaz, mük is láttuk!

(Közbeszól egy másik asszony.)

Ak. : Én is láttam egyszer, menyecske vótam, kapátunk, s amikor kapálunk ott a firjemmel, hát vót egy nagy krumplítű, lehajolok, hogy gyomláljam meg, hát ott vót egy összetekeredve. Elvisítottam magam, jaj, mondom: Ni, a kígyó, azt mondja az uram, fussál el, azt mondja, akkó felveszem a kapám, hogy még fussak-e, összevagdaltam apróra. S benne vót, s mozgatt, feltette egy darabját egy málészárrú, a kapájával, s tudjátok, estig, amíg le nem ment a nap, az mind mozgott, egész nap mozgott. Ez tiszta igaz vót!

14. Kígyó

Gy. : Mit kell még csinálni Szent György napján?

Ak. : Szent György nap előtt nem szabad lefeküdni a határba a földre...

Gy. : Miért?

Ak. : Azért, mert a kígyó bemegy a szájába!

Gy. : És hogy lehet az kicsalogatni?

Ak. : Tejjel. Teszen egy üveg tejet az embernek, de mongyuk ez nem fordult elő.

Ha mégis valamikor előfordút valakinek, körülbelül, csak arrú határoztak el, hogy nem szabad Szent György napja előtt lefeküdni. Az öregek mind ezt tartyák, még mai napig is. Szent György napja előtt a határon nem szabad délre alunni, mer a kígyó a szájába megy; de ez inkább azért, hogy hűvös még a föld Szent György nap előtt, nehogy felhűjjön.

15. Fecske

Gy. : És hogyha a fecske fészket vernek?

Ak. : A fecskefészket nagyon tiltották az őseink, hogy nem szabad leverni, mer az tüzet hoz a házra! Elmegy, ki a mezőre a fecske, s ahol ég a tűz, akárhol felvesz, s belétesz a nádfedélbe. Mert ugye régen nádfedeles ház vót az egész község. De azt csak ijesztették! ... Aztán igaz vót, nem vót, de azt mondták, ne merjük a fecskefészket bántani, mer' ha leverjük a fecskefészket, s az a fecske bosszút áll arra a házra. Elmegyen, s tüzet hoz, s elég a házunk! Úgy, hogy nem mertük bántani a fecskefészket! Nem, mert nem kártékony állat. Sajnálja mindenki. Eszi a bogarakat, férgeket szedi a fákrul, mindenünnen. És azt mondták, hogy az a jó Isten madara, a fecske. A fecske vót a népek előtt a legártatlanabbik állat. Aztat, igen aztat, aztat tiltották, hogy a fecskét nem szabad bántani, mert elégeti a házat, de másik felől azt mondták, az a legártatlanabb állat, az is! Mer csak bogarakat széd, az Isten előtt az a legszebb!

16. Szépasszonyok

Ak.: A szípasszonyok vitték el azt, aki lefekütt és osztán nem ott kötött fel, ahova lefekütt. A szípasszonyok vitték el! Az én apósom is monta, hogy üt is elvitték egyszer.

Gy.: Igen, s hova?

Ak.: Hová vitték el komám?

Másik ak.: Várhegytetőre.

Ak.: Aztán azokat a szépasszonyokat monták, hogy azok is efféle lüdercek vótak, azok afféle varázsolt dolgok voltak. Azt mondták, hogy olyan énekléssel, s muzsikákkal mentek a levegőbe!

Gy.: Szépasszonyok?

Ak.: Szépasszonyok, úgy hitták!

17. Szépasszonyok

Ak.: Itt fenn nekem, van egy kertem, s ott vót egy kicsi ház. Ott nem lakott senki se, abba a házba. Iccaka, ha valaki járt arra, hát hallotta, hogy mijjen szípen muzsikálnak, szípen énekeltek, s táncoltak. S odament, benézett az ablakon, hát nem vót senki se. S nem hallott semmit, se nem látott. Elment arrább, s megint hallotta, hogy abba a házba csak vannak, odament, megint nem látott senkit, ezek a szípasszonyok voltak.

18. Szépasszonyok

Ak.: Igen, az én nagyapám magyarázta, hogy elment a határba. Őrízta a rétet. Volt egy szénaboglya, s ő lefeküdt, – aszongya – má', mint legény voltam, állandón szekereztem erre-arra, aszongya, – jó álmos voltam – azt mongya – lecsaptam oda a rétre az ökröket, – azt mongya – én befekütem – azt mongya, – a szénaboglya alá, amikor eccer aludtam, megébredek, ment három kerék kereken, a boglya körül. Szekérkerék, tiszta magába! Semmit a világon nem látott! Csak három kerék úgy ment, úgy ment, na! – Jajj, Istenem! de erre nem mondott semmit, csak mingyá meghalok, má' mingyá meghalok, ne féjj! Azt mongya az egyik, ne féjj János, nem bántalak, – azt mongya, – jössz táncolni? Megijedtem, nem tudtam, sehogy mennek, sehogy nem, csak eccer összecsaptam a kezem: Jajj Istenem! mingyá végem van! S akkor megállott az egyik kerék, azt mongya: Ide figyej! Ha te elmondassz, hogy te láttál itt minket, három asztag lesz belőled. Tudd meg – azt mongya – hogy mi tégedet kivégzünk. Nem mondtam senkinek! –

Akkor osztán megint mondta, hogy jöttek Kolozsvárról, elmentek szekérral, s itt van az a hegy, jöttek hazafelé, hát – hát azt mongya, – jó álmosak vótunk, feleségem is én is, – azt mongya – mind gyökkéntünk, azt mongya, az ökör ment a szekérral, – azt mongya, – eccer – azt mongya, – hallom – azt mongya, – ojjan szépen muzsikálnak, de közbe táncolnak is. De közbe dúdolnak is! Hó, állj meg, – azt mongya – az ökörnek, hó! Megállunk. Aluszol, Sári? Nem. Te hallod, vagy képelem? – Bizony én is hallom! – azt mongya. – Hát Istenem, hát – azt mongya, – itt kint vagyunk a határon, – azt mongya, – hát mi lehet ez? Szépen sütött a hóvilág, nézünk előre, egy csoport ember

előttünk, a tehéncordának a legelőjén itt a szép ződ lapasan úgy táncolnak, mint az ördög, mennek kereken, ütik a csizmájuk szárát, hm! megállunk, mi lehet az? Mind megállunk, de csak táncónak. Eccer megindul az ökör magátúl, úgye az az éhes marha, osztán nem állott az útba, no mit tuggyunk? Hát – azt mongya, – legyen, ami lesz, ha meghalunk, meghalunk! Hát – azt mongya, – százszázalék, ez nem normális dolog! – azt mongya a fehérnép. Mentek arrább, de mikor elmentek, abba a helybe, ahun táncótak, már a másik hegyen táncótak, már egy jó egy száz méterre arrébb táncótak! No, csak mentek, mer az ökrök még mentek, még mentek utána, eccercsak ódalföl maradtak, ott táncoltak. – Azt mongya – János, Sári! Szájjatok le a szekérrül, gyertek táncóni, – azt mongya. – Megijedtek! – azt mongya, mikor hazaérkeztek a szekérrül, az udvar közepére bément az ökör és nem vót ereje kihúzni a járompácát, hogy ki tuggyák eresztetni az ökröt. Úgy meg vótak ijedve, úgy reszkettek, mind a ketten ni. – Ilyeneket hallottunk...

19. Szépasszonyok

Ak.: Igazán, olyan tisztán hallottam. Nem láttam, körülnéztem a marhákat a mezőn, éccaka ott a marhák meg vótak kötve, ott a szekir körül, én meg a szekérbe aludtam. Há nem aludtam, mer má' éccaka, sötét vót! Ott lenn egy tó vót, az izé... miféle tónak híjják? Azt má' tuggy'a fene, – rekesztve, rekesztve van az a tó. Tapsoltak, táncoltak, s ott még még mind visítottak, szót sem érttem. Olyan tisztán hallottam, hogy tisztán! Oszt azt mondták, hogy a szépasszonyok vótak. Az már rég vót, erősen, háborúk előtt vót.

20. Csuma

Gy.: Akkor Margit néni mondja el!

Ak.: Mit? A csumáról? Én hallottam csak, hogy valakit a csuma ijesztett. Csak nem tudom, hogy mi vót az. Csak valaki látta a csumát! Elfelejtettem! Valaki megijedt a csumától, mert hát azt mondták, hogy az a csuma, álmába, vagy hogy s aztán addig míg ijesztette, azt mondják, hogy varrni kell neki inget! Kell varrni inget neki! A csumának is varrták az inget. A csumának, nem tudom hányan összeállottak, s nem tudom hány este. Hét este? Hét asszon kellett varrja? Hét este kellett varrni, még mi vót vele? Hát... Aztán mikor má minden megvót, úgy jártak vele, mint a macskával az egerek! Mikor kitalálták, hogy tegyenek a macska nyakára csengettyűt, már el is határozták, s el is tétették a csengőt, s mikor megvót, akkor osztán avval vótak fennakadva, hogy melyik tegye fel! Melyikük tegye fel a macska nyakára. Igen, ez is úgy vót, megcsinálták a csumának az inget, nem vót, ki odaaggya neki, mer hát a csumának ki aggya oda, hát mindegyik félt a csumától!

21. Csuma

Ak.: Hát ez a csuma ez úgy vót, hogy beszólt az ablakon éjjel, hogy hónap reggelre meghal a gyereked, meghal édesapád, vagy amelyiket mondta. Rosszabb vót a járványnál!

Gy.: A csoma?

Ak.: A csoma!

Gy.: És ez egy olyan kicsi forma ember volt?

Ak.: Eztet nem nagyon látták, csak hang hallatszott belőle, de e tutták képzelni!

Egy rémesztő, nagyon de nagyon csúnyának! Talán még az ördögnél is csúnyábbnak néztek. Hát aztán védekezni úgy védekeztek ellene, hogy a faluból összeültek az asszonyok, mert azt mondta egyszer a csoma, hogy ü csak úgy megy ki a faluból, hogyha csinálnak nekije inget, gatyát. De azon este fonnyák mög a fonalat, fehérítsék meg, szőjjék meg! Szóvés előtt még azt föl kell vetni így a vetőszegre, onnan leszedjék, akkor felhúzzák az isztovátára, bordába fogdossák, s akkor fogjanak neki szünni. Akkor is varrják meg, éjfélután tizenkettőre, vagy egyre, pontosan már az időt nem tudom, akkorra tegyék ki a kertbe! Akkor aztán elmegy abból a faluból a csoma, hogyha ezt megcsinálják, többet aztán ilyen nágy károkat nem fog csinálni. Megcsinálták az asszonyok, összeültek, s megcsinálták, s elment mind a mai napig se nem jött vissza, s gondoljuk nem is jön.

22. Kísértet

Ak.: Járt haza az ura. Kettesével, beszéltek: Hallották-e, hogy beszéltek, hogy járt haza a feleségéhez. Beteges volt a felesége. S aztán én mentem haza a fonóbú, sötét vót, mint a föld, ojjan sötét vót! S akkor mondták, hogy egy tüzes kendőt láttak már többször, s én úgy féltem örökkön. Leánkoromban erősen féltem. Hát én meg éppen úgy meglátam, hogy a kiminybül reült ki Zsuzsi néni. A kiminbül, abból a deszka kiminbül, egy tüzes kendő, s az mind így ment, egészen, elnéztem a temetőig, de hogy mi viszi a pap kertyébe, nem tudom. A nénihez járt haza az ura. De akkor én azt láttam, ami tiszta igaz vót, hogy a tüzes kendő kijött a kiminyen, s aztán ment ki a temetőnek. Hogy az mi vót, mi nem vót? Én attúl a perctül én sose mentem a fonóba ott a kerten, soha, soha leánkoromba! És az tiszta igaz, hogy láttam ezt a... a régiek ahogy beszéltek ezt, a tüzes kendőt!

23. Kísértet (A fehér ember)

Ak.: Aztat hallottam én is soktul, ez a fehér ember, így szokták mondani, fehér ember. De én mindig este, hallottam többtü, soktul hallottam, hogy eztet látták. De azt mondják, hogy eztet nem szabad megszólítani, csak hogyha látja akárki, akkor nem. S hogyha valaki azt látja, s aztán egy fán fehér rongyot nyújtana neki, az elvinné, elvenné aztat a rongyot. S elviszi, oda, ahol van pénz elásva a földbe! Azt megtalálja azt. Így hallottuk münk. Már régen vótak elásva földek, szóval pénzek vótak elásva, mert vótak zavart, rossz helyzetek, s akkor ugyibár mindig kellett a nípek fíjjenek. S vótak pínzes emberek, s aztán aranypénz járt akkor, s fazekakka' s nagy üstökkel elásták, hogyha valahova el kell menjenek, s még a sors visszahozza, legyen mihez nyújjanak. S aztán azt mondták, hogy el van átkozva, el vót az a pénz átkozva. Az a fehér ember vitte, aki odanyújtotta nekije a fehér rongyot a fáról, aki vót merész reá, hogy odanyújtotta, azt odavitte! Az oda tette le a pénzt, ahova el van ásva, s a másik ment, s kiásta onnan. Igen így hallottam róla.

24. Ördögös kocsis

Ak.: Itt van a dülőben egy szegin ember, elsötétedett. Egy kis csomagot készített a zsákba kukoricát, krumplit, hozta hátán haza. Egy gazdának kapálta ott a főggyit, s má ne jöjjön üressen, elsötétedett, s hozott egy kicsi ennivalót a purdéknak, mer vótak gyermekei. Hát mikor jön a szőlőközön a Hegytető nevezetű hegyre ki, jön egy kocsi. De szépen énekelnek benne! Hát nem tudott félre állani, odaállott az út szélire, odahajt a kocsi mellé. – Hova akar menni? – Menek haza. – Üjjön fel! Avval felugrik, s felteszi a csomagját, hát nem bírta feltenni, s leugrott egyik onnan a kocsirul, megmarkolta az embert zsákostúl együtt, így a kezivel, s fellökte, bele a kocsiba. Azt mongya, kérem, – azt mongya, – hová mennek? – Megyünk Tövisságba, bálba, – azt mongya. Megeresztették a lovakat – azt mongya, – kővé vót váva a kocsi paggyán, egyenesen a levegőbe jöttek át. Van ott egy olyan mélység körülbelül egy olyan százötven méteres mélység, egyik helytől a másikig. A levegőbe’ jöttek a lovak – azt mongya, – úgy – azt mongya – úgy vágattak a levegőbe’, – a kocsival, oszt mikor elgyöttek ide, a Szoros dülőbe, – azt mongya, – mérre akar menni. Azt mongya, én erre akarok menni. Akkor megmarkóta, úgy lehánta a kocsibúl, hogy beleesett egy ojjan izébe, s a szak kihaladt, s úgy szedegette össze a kukoricát, s a krumplit. Mind kifolyt belőle... Ott az ördög se lakik, senki, csak odamentek a bálba, a szép asszonyok, a lidércek. S kocsival vitték, s felültették. Úgy ledobták, hogy abba a percbe kihaladt a zsákja, s ott hatták a sütétbe, s úgy szedegette össze a krumplit, s a kukoricát. Hogy tuggyon hazamenni a zsákjával. – Hát ez vót egy nyolcvan éves öregember, aki elmagyarázgatta nekem, hogy ez hogy történt.

25. Ördög

Gy.: Tanította a gyerekeket, hogy ütögessék a földet?

Ak.: Igen, igen, jártunk a marhák után. Kisgyerekek vótunk, olyan nyolc-kilenc évesek, aztán vótak köztünk régi, öreg bácsik. És azt mondták, ha hetet ütünk egymásra a földbe a mankós bottal, butyikos bottal, akkor ki fog gyünni az ördög. Mi, a gyerekek ütöttük, hogy talán ... de aztán... ütöttünk is hetet, de aztán a hetedikre szembe szökött a pálca, kettétört és a fejünkre esett és az volt az ördög.

Gy.: Mert mindég ugyanabba a nyomba kellett? !

Ak.: Mindig abba a nyomba, mert nem mindegy, hogy aztán ide üttek, vagy tovább, csak egy nyomba. És akkor megkeményedett a talaj és a pálca szembeszökött, eltört, szembeszökken és akkor ott volt az ördög a fejükön.

26. A szegényember és az ördög

Ak.: El akarom mondani, hogy a János nevű ember be akart az ördöghöz állni, hogy hogy járt az.

Gy.: Lehet mondani.

Ak.: Nna! Vót egy János nevű szegény ember, rászorult, hogy mennyen el szógálni. Hát elment, ojjan rosszul találta, pontosan az ördögökhöz kellett beálljon szógálni. Meg-

fogadták, két évet húzzon le egy zsák aranyér. Hát ez szép is vót! Telik az idő, mikor telne le a két év, azt mongya az öreg boszorkány, az ördögnek az anyja, – vót három fia ördög, – hallgassatok ide. Tán csak nem aggyuk aztat a nagy zsák arant ennek a hitvánka embernek? – Verjétek agyon! – János az ajtóba hallgatta, na jó. Este, – János künn hált az istállóba'. Űgyesen keresett egy nagy fazekat, belé egy nagy fát, s a pokróccal betakarta, ő befeküdt az ágy alá. Éjfélkor mentek a három ördög, három betyár vasbottal, neki-fogtak, ütötték, vagy verjék agyon Jánost. Hát addig verték aztat a fazekat, – az mind szétment. – Azt mongya az egyik: Haggyuk békét! A feje mán mind darabokba van! – mer a fazék szétment, ugy-e? – Akkor bémentek, azt mondták az édesannyának, hogy agyonverték. Nahát – azt mongya, – eztet megértem!, hogy a világon a legerősebbek vagytok, – azt mongya, s egy ilyen ember vigyen el egy zsák arant tőlünk!

Reggel mégis kíváncsi vót az egyik, de hogy ők bementek, János a cserépdarabokat azonnal kirakta az ágybúl, ő felfeküdt az ágyba. A fadarabot kihánta, reggel megy az ördög: Hát hogy aludtál János? – Azt mongya. – Egy kicsit jártak rajtam az éjjel, de azér elég jól aluttam – azt mongya. Megyen fel nagy szomorán a legerősebbik ördög, hogy na az öreg boszorkánnak magyarázza el, hogy a János nincs meghalva, há ez erősebb, min' mi? Összecsapja az öreg boszorkán a kezit: Hát hogy létezik, – azt mongya, – hogy nem hótt meg, azt mongya, – ijjen verés után? Mit tuggyunk csinálni? itt az idő, – azt mongya, – kell még próbálni valamit, s ha nem tuggyok, akkor ki kell fizetni, s haza kell vinni!

Azt mongya az öreg boszorkán: – Van itt az a vas ostor, mennyetek ki az udvarra, – azt mongya, – amejjik nagyobbbat tud csattintani, azé lesz a szák aran! János: – Megyek! – azt mongya, – má' mit csinájjak? – Elveszi az ördög az ostort, ojjat csattintott, hogy János hatot hengeredett, elvesztette az egyensúlyt. Hát – azt mongya – Mit csinálsz, János? – Azt mongya: Csak hátat fordítottam! – azt mongya –, de közbe felhengeredett. Nna, kellett vóna, János vegye az ostort, na, de az ostor lehetett olyan két és fél mázsa, ú'sse tudta vóna egy mifajta ember megemelni azt az ostort, elévett egy kalapácsot János, s egy akkora darab abroncsot, ni! Mind méri a fejihez. Azt mongya az ördög, mit csinálsz? Én teszek – azt mongya, – egy abroncsot a fejemre, – azt mongya, – mer' én olyat csattintok, azt mongya, – hogy mind szétmegyen a fejem, azt mongya. – Jajj, azt mongya, – akkor tegyél eccer az enyimre! – azt mongya az ördög. – Odamér egy nagy abroncsot, s egy nagy hosszú vasszöget neki az ördögnek a fejinek, s a kalapács-csal nyírja bé. Eccercsak jajgat, mikor eléri a pléhen keresztül, azt mongya: Ne üss! Ne üss! Mingyáá meghalok, legyen a tied az arany! – azt mongya. – Nna, bánnya a fene! – Megegyeztek, János nyert.

Vót egy olyan másfél mázsás vasgolyó, amivel az ördögek a futbaloztak. Azt mongya az anyja: Na, vedd el, – azt mongya a nagyobbik fiának – amelyik jobban feldobja, azé lesz, az a zsák arany! – Elvette az ördög, úgy felhajtotta a levegőbe, hogy jó untig várták, amíg visszajött a golyó. Leesett az a földre, János odaáll melléje. A vasgolyót, természetes, meg se tudta vóna emelni, még tizedmagával se János, ha ojjan erős lett vóna mindegyik, mint ő amijjen vót. Megáll a vasgolyó mellé, s néz fel az égbe, s mind kiabál: Bátyám, bátyám! – Mit kiabálsz? – azt mongya, – az égbe van egy bátyám, kovács, – azt mongya, – s ezt a vasat feldobom oda, s jó lesz nekije. – Ne dobd fel, – azt mondja, – mer ez a futbalunk, azt mongya, – nehogy itt, – azt mongya, – elvedd a labdánkot, – azt mongya, – inkább legyék a tiéd, – azt mongya, ez a zsák arany! – Na! – azt mongya az öregasszony – hogy már ki vagyunk fogyva, csak elvitte a zsák aranyat!

Van, — azt mongya, — egy kerítés disznó, azt mongya — amejjik hamarabb, többet ki tud hajtani belőle — azt mongya — legyen azé — azt mongya — a zsák arany! — Mikor mennek be, azt mongya János az ördögnek: Te hajtsad az egyenes farkúakat, én a kondor farkúakat. És kondorfarkú vót az egész. S amíg az ördög kereste az egyenes farkúakat, addig János mind kizavarta a kondorfarkúakat. Ott is János nyert.

Megharagszik a vénasszon, elvesz egy nagy békasót, — azt mongya — kavicsot, amejjik ebből lisztet tud morzsálni, azé lesz a zsák arany. Az ördög elvette az egyiket, hamar összeszorítja, mind pozdorja, abba' percben mind lisztté változott az a kemény kő. János gondolkodik, eszibe jut, hogy a reggelre adtak egy kicsi reggelit, maradt egy csepp sajt a zsebibe. Azt mongya az ördögnek: Az semmi, lisztet csinálni! Szorítsd úgy össze, hogy víz gyűjön belőle, a kőből! — Hát te meg t'od csinálni? — Kivette a sajtot, s odanyomta a kühez, szorította, s a sajtból egy kicsi savó kicsepegett. — Nézd meg! — azt mongya. Hát már nem lehetett itt semmit csinálni, ott is ő nyert. Hü, — azt mongya — a vénasszon, hát már itt, most már muszáj a zsák arant odadni. Elkiálja János, hogyha huszonnégy óra alatt nem visztek haza, romba döntlek mind benneteket, s elpusztítlak.

Hamar elkészítették az arant, felültették a legerősebbik ördögnek Jánost a hátára, az arannal, eljöttek a János falu végéig, s azt mondta: Mikor mondom, tegyél le, akkor szépen tegyél le, s fussál, — azt mongya — itt nekem, azt mongya, — annyi rokonom van, ha meglátnak, abba a percben, — azt mongya, — darabokba vágnak tégedet! — azt mongya. Bevitte a faluba, letette, és elkiáltotta: Már tegyél le! — azt mongya. Szépen, — azt mongya, s amerre jöttél, fussál. Lecsapta őda az ördög, s elment, s János a két zsák aranból olyan gazda lett, még máma is az egész világon ő a leggazdagabb. Nna, kérem szépen...

27. Lidérc

Ak.: Nagy leány vótam, eccer apám, nyugoggyék, kiáltotta: Né, a lidérc! S akkor néztük is, hát egy hosszú-hosszú kendő és fej, fej alak, és hosszú kendő, ami úgy hánta a tüzet széjjel és úgy prűszkölt szíjjel a szikra. Elkísérték a fiúk, futottak utána: Ni, a lidérc! Nii, a lidérc! — Csak nagyot prűszkölt, eltűnt.

28. Lüdérc

Gy.: Ez mi volt, ez a lüdérc?

Ak.: Azok is azok a boszorkányok voltak! Azok a boszorkányok, amikrű az elébb...

Gy.: De tojás is vót valami, nem?

Ak.: Nem tudom, hogy mi volt!

Gy.: Nem tetszik tudni? Ki kellett költeni valamit...?

Ak.: Jaj, aztat én hallottam egyszer. Egy cigányné mesélte, de az nem olyan! Nem olyan, nem afféle boszorkányt mondott. Az olyast mondott, hogy szóva' a cigányok közt valami fekete tyúk tojását kikötötték a hónyak alatt.

Gy.: De ez itten Széken nem volt ismerős?

Ak.: Nem, nem itten történt!

Gy.: De szóval nem is hallották itten Széken?

Ak.: Nem, én csak ettől a cigánnytől hallottam. Azt a csirkét nem tudom, mit csinál vele, avval a csirkével. Hogy hogy nyöveli fel, s akkor aztán az hoz neki szerencsét. Hát olyan izét ad nekije, hogy olyan tudományt ad nekije. Aztán hogy így el tudja a másiktól lopni a píz, akinek van pénze.

Gy.: És aztán ez a cigányasszony hovávalósi volt, nem tetszik tudni?

Ak.: Ide valósi vót, csak hogy meghalt. Az mesélte nálunk egyszer. Nemrég halt meg. Az mondta, hogy ü hallotta a cigányoktól, hogy akik olyanok, hogy el tudják a másiktól... Na, minek mondják aztat, piritusza van!

Gy.: Piritus?

Ak.: Piritus, az, azt abbú' csinájják a fekete tyúk tojásábú'. Nem tudom mennyi ideig tartja a honya alatt. S ott kelteti ki aztat a csirkét. S hogy hogy növeli fel s hogy mit csinál vele? S aztán az olyan szerencsét ad, olyan tudományt ad nekije, hogy el tudja a píz, a másiknak piritizáni!

29. Lüdérc

Ak.: Gyöttünk Kolozsvárról, amint gyöttünk, jöttünk a bonchidai hegyre, anyám felült a Márton báty' szekerére, s amikor jöttek, hogy elhagyták a szőlőhegyet, hát csak látták, hogy megyen szembe velük valami. Azt hitték menyen valaki lámpással, s egyszerűen ott termett előttek, az ökrök meghejkelték, és csak kölcsölte a földöt, mint egy kajba, úgy suhatart előtte és akkor megijettek és mind kérték, Uram Jézusom távoztasd, mind mondták. Mesélte, és akkor felment a hegytetőre, na mondom az uramnak, hogy most bizonyosan jó valaki lámpással, ne ott ne jün lámpással, s akkor bévágott, anyám meg én kértem a Jóistent, nehogy felénk gyüjjön, mer megijedünk, aztán bévágott neki a bereknek, az lüdérc vót.

30. Lüdérc

Ak.: Aztán nekünk vót, az anyósomnak az apja, rígi öreg ember vót, aztán az mesét róla, hogy vót itt a falunkban, itt mindjárt nem messze tülünk, egy öreg román ember, úgy hitták, hogy Csorika Joan, aztán az tudott beszélni velek.

Gy.: Mármint a lüdércekkal?

Ak.: A lüdércekkal. Mondták, hogy volt valamilyen villája, leütette a földbe és a lüdérc megállott, nem tudott tovább menni, egy cseppet se. Aztán mondta az, hogy egyszer úgy történt, hogy elmentek messze a mezőre éjszaka szénáér, hogy hozzanak szénát, s akkó' odasütették, szógák ük. Szógák vótak ük. Szógák vótak, s odasütettek, s akkor egyszer csak gyött egy lüdérc. S az a Csorika vót ott a szekérné' a szénáná', s aztán az leütötte a villáját, s akkor a lüdérce megállapította. Ameddig még láttuk a világosság mellett, ameddig megrakták a szekeret szénával. A' hosszas ideig történt, ameddig megrakták a szekeret és aztán egyszer aztán kérdezte az a Csorika attúl a lüdérctül, de elmúlt már éjfél, persze elmúlt már éjfél, s akkor már azon túl nem volt ereje a lüdérce, csak félig vót ereje. És akkor kérdezte, hogy hát te, s hogy ki vót az, egy katrincás román asszon vót, s kérdezte tüle románú, te hová akartál menni, hol vótál, hol jártál ilyenkor.

Azt mondta, hogy jár, hova is monta, hogy jár, miféle papnéhoz, nem hallotta ke' koma? (Nem – feleli a másik jelenlévő)

Ak.: Ide a faluba, valahova egy román papnéhoz járt. Annak meghalt a férje, s járt a férjinek a képében oda hozzájuk... s ott ki tudja, milyen grimaszkodásokat csinált. Az asszony szegény úgy el vót pusztulva a sok bánattól, hogy rázta meg a házat, s ki tudja, miket csinált. S e vót az pusztulva. Mindjárt megmondom én, hogy hová járt az? Miféle, ide ni erre, Vajdakamarásro, Vajdakamarásro' járt a román papného. Meghalt a férje, s oda járt a fiújnek a kipibe, akkó' járt hozzá. S akkor az az ember megtudta, az a Csórika, s az a kapta magát, s az egy nappal elment oda Vajdakamarásra, s megkereste a román papnét. És akkó kérdezte, hogy hát mi van vele, hogy úgy el van pusztulva, s minden. S azt mondja, nem tudja, valami tisztátalan jár oda, vagy jár haza az ura, üet örökéig nem hágy neki bikit, s ü nem tud pihenni, s ü tönkre van. S akkor azt mondta, hogy jár hozzád – azt mongya – egy lüdérc, megmondta, hogy milyen. Úgy hitták: lüdérc. Jár hozzád az a lüdérc, azt mondja, és én, mit fizetsz nekem, hogyha én eltávoztatom a házadtú? S akkor azt mondta az asszony, hogy távoztassa el, mert hogyha eltávozik tüle, az ü házátúl, azt mondja, tavasszal vót harminc darab fejős juha lesz tavaszra a papnénak, s abbúl elhágy, hogy hatot válasszon ki magának. S aztán az a Csurika ott hát nála heteket, ameddig a lüdércet aztán eltávoztatta. Amíg ment a lüdérc, aztán mind ott hált, osztán addig, hogy a lüdércet aztán megfogta, s ott tartotta, s osztán szitta, hogy amikor elmúlt az ő ereje, mer' csak éfélig vót ereje, éjfélt után nem vót ereje. S míg rígen, még anyámék is a rományok közt laktak, s aztán mondták azok a romány asszonyok, hogy kell cérnát fenni, két karácson közt, nem hallottátok tik? Két karácsony közt kell fenni cérnát, s avval a cérnával kell megvarrni az ingeket. ha akárkinek, mindenkinek, akkor az olyant nem tudja bántani a lüdérc, nincs ereje hozzá. Rígen fonták, még az én anyám is fonta. Aztán mondták, hogy vót olyanok, hogy csak viccbü is elvittek ezek a lüdérccek egy-egyét, akit elfogtak, s elhánták egy-egy fára, s megnyomorodttak belé s ki tudja hová, elhordozták, úgy hogy azt mondják, ez tiszta igaz volt, az őseim beszéltek.

31. Táltos ló

Ak.: Az a táltos ló olyan erővel bírt, hogy a háborúkba vitték el. Olyan eredményeket értek el avval a táltos lóval, hogy többet ért, mint mongyuk egy, két-háromszáz ember. Az a táltos ló, olyan okos vót, olyan okos ló volt, hogy, ... olyan erős is vót, hogy megfordította az ellenséget, egy-egy – nem tudom – mennyi erejű ellenséggel szembe-futott! S az a táltos ló ojjan okos vót, hogy kijátszotta, visszaverte az ellenséget. Olyan volt, így hallottam!

32. Boszorkány (macska alakban)

Ak.: Megcsinátatták, bément a fekete macska. S ha észre vették vóna...

Gy.: Ez mikor volt?

Ak.: Ez nem rég... ez most vót vagy húsz éve, nagyleány vót, már több vót húsznál. Kati akkor vót meghalva, ez vót 48-ba? Vagy 46-ba vót? Igen! – Azt is mondták, meg

van csináltatva, mert szeretett egy fiút, s a másik nem akarta, hogy odamennyen, s megcsinátatták, – Nagy lány vót, – hogy ne mennyen a fiú, hogy hajjon meg! S a fekete macska bément az ágy alá, s ha észrevették vóna, – azt mongyák, – hogy kikergessék a macskát, nem hót vóna meg, de nem vették észre, mikor a macska bément. Csak mikor meghótt, akkor jött csak ki a macska az ágy alól. Ha észrevették vóna hamarébb, hogy bément a macska kikergették vóna, nem hótt vóna meg a jány.

33. Boszorkány

Ak.: Volt egy szogafiú, s nagyon le volt gyengülve. Nagyon le volt soványodva s egy barátja, vagy valami rokonnya kérdezte, há mi van veled? S mié vagy te olyan legyengülve, s olyan sovány. S azt mondta, hogy minden este tizenkét órakor jön ki a gazdának, már a gazdaasszonya, s dobja a nyakúba, már a szolgának, a hámot, s változik lóvá. S minden eset, hét éjjel hét falu határát nyargaltatja össze vele, hogy lovagol össze és emiatt gyengül le. S megbeszélte, hogy no hadd el, majd elrendezem én! S hogy más estére odament az illető és mikor ment be a háziasszony, hát megelőzte, az ő nyakába dobták azt a hámot, s ő változott lóvá. S elvitte a kovácshoz éjjel, s felkötötte: Gyere hamar, vasald meg a lovat. mert nagyon, valahova, fontos dolgom van, kell menjek! S megvasaltatta és reggelre az az anyósa, vagy ki vót, a háziasszonyán egy-egy nagy patkó volt a két kezén és a lábán!

34. Igézés

Gy.: Gyuri bácsi, azt, amit az este, az igézésről, hogy is volt?

Ak.: Az igézés úgy vót, hogy ha végigment egy szép régi ruhába' az ember, ment, jött egy másik ember, szembenézt, s azt mondták a régiek, hogy meg van igézve, megfájdult az egyiknek a feje és azt mondta a másik, nna, megigézték a fiamat, vagy a leányomat. És akkor vetettek szenes vizet kieke.

Gy.: Hogy vetették?

Ak.: A szenes vizet, – no, fáj a fiatal legények a feje, vagy a leánynak, és akkor hazament, na, mit csinált az édesanyja, azt mondta, fáj a leányomnak a feje, a nagyannya azt mondta, gyere fiam, vessünk szenesvizet. Akkor elment a nagyannya, a kemencének kinyitották az ajtóját, vett ki belőle szenet. Belédobta egy csuporba, villával, csinálta a kereszteteket a csupor tetején, hát tizenkét szenet dobott a csuporba.

Gy.: Mit mondott közbe?

Ak.: Hát valami imáccságot, nem vót szabad az hallani senkinek!

Gy.: Miért?

Ak.: Azt mondták, hogy akkor nem használ. És akkor, hogy lement a szén a csupor fenekire, akkor meg vót igízve a leány, hogy ha nem ment le, akkor nem volt megigézve. És a szenes vizet az ajtó sarkához öntötték, hogy csak akkor fájdjújon meg a leánynak a feje, mikor az ajtónak megfájdul a feje.

35. Igizis

Ak.: Kócsot, kócsot ide, a kebelebbe, hogy nehogy megigizzék! A másik meg felhajtotta a pendelyét, s megtörülközött beléje, hogy nehogy megigizzék. S a másik teszen kúcsot a kebelibe, vagy keresztü' tette a seprűt! Aztat a anyám is tette, mer kicserélik a gyermeket! persze komámasszony, pedig volt valami, mondassz valamit, igen...

Gy.: És az hogy volt?

Ak.: Hát mikor, a még hat hétbe vót, akinek kisbabája vót aztán akkó a kisbabát benn hagyta az ágyba, és aztán ki kellett valamié menjen az idesanyja, és aztán a kisbabát odatette, s aztán vette a seprűt és rátette a gyermekre, az ágyra, hogy nehogy kicseréljék, amíg ő künn van. (Nevetés.) Ez így vót tényleg!

36. Ólomöntés

Ak.: Szóval a fiam megijedt az egértől. És kicsike vót, s vót egy ferslóg az ágy alatt, kiugrott egy egér. És a fiúcska erősen megijedt tülle. Mingyá úgy félt tülle, mintha meg lett vóna zavarodva. Elvittem egy nénihez, és a gyermek elaludt. És mingyár egy takaróruhával, egy szalvétával letakarta a fejit, és a rostát tette a feje felett. És a vizet, egy tányérba tett egy kis vizet bele és ezt a rostába. Megolvasztotta azt az ólmot és belélöttyintette a vízbe. És az ojjan szípen írt az egész. Egészen egér-alak lett. S jobban lett a gyermek. Aztán, úgy estefelé vót ez, akkor kijön az abból az ónból. Igen, kiformalódik, egészen a kis farka kijött, a szeme kilyukadva, éppenúgy, mint az egér. Én nem hiszem egyiket se. Amitől megijett, amilyenre öntötték az ólomot, egy olyan állat jött ki. A testvéremnek, igen, a leánykája, Marinak a leánykája, ez, amelyik most megvan, mikor hét esztendő vót, akkor úgy vót öntve nekije. Akkor vót öntve ön neki, az megijedt egy kutyától. — Igen. Ilyen kicsi ágyba feküdt a gyermek, de má meg vót ébredve, de félt, hogy mi lesz vele! Letakarták egy lepedővel, hogy a gyermek ne lásson semmit. S akkor úgy, úgy tartották a rostát, beletettek egy pléh tányérba vizet, s mikor megolvadt az ón, akkor beletöltötték abba a tányérba, a rostába. A rostát így fogta a kezibe, s így volt a gyerek. Így tartotta a rostát a gyerek feje felett, így az arca iránt tartottam a lepedőn felül. A lepedőt azért tette inkább, hogy valami ha kifreccsel, hogy az a lepedő kifogja. Valamivel le kell takarni. Aztán így belétöltötte abba a vízbe, hát a víz, mintha egy kicsit freccselne, hát azért tették oda, — betöltötték abba a vízbe, így, az arca iránt, akkor kijött egy kutya. Egy kicsi kutya. Megvolt mind a négy lába, a két lába egy helyt, a másik kettő egyhelyt, füle, farka, mindene. Kijött egy pici kutya. A kicsi kutyától a leánka megijedt.

37. Rontás

Ak.: Vót, így-úgy mongyák, — aki valakinek udvarolt, hogy szeretője volt, s udvarolt nekije. Hát, otthatta, s mást vett el. S hogy miért vett el mást, mikor fiatalember vót, hogy megnősült, akkor az a régi szeretője az megcsinálta. Úgy, hogy elment valahová, s aztán megcsinálták úgy, hogy erősen rosszul volt, mind el akarta magát pusztítani...

meg vót csináátatva. Ezek is elmentek egy tudósho', Szamosújvárra, aki tudott, úgy hogy meg tudta mondani, hogy meg van csináva, s hol van a kuruzs eltéve, – azt mongya. Egy asszony má megmondta, hogyhát ki járt oda. Járt be egy öregasszon, úgy, hogy rengette a gyereket. Ott egy öregasszon vót, szegen asszon kapott valamit, osztán az vitte el, attú kütték el, hogy az járt oda, attú kütték el, kovász, paszuly vót, egy csuporba, elásva a konyha főggyibe. Úgy, hogy aztán az, az az öregasszon odavitte, s elásto, s aztán az at-tul lett ojjan rosszul. Vót, hogy bele is halt vóna, ha nem mentek vóna a tudósho' megint a más jósnőhöz, aztán az megmondta, hogy: Ne! – azt mongya –, adok egy patkót. Földz ezt a patkót a kemencén, azt mongya, főrrajjad, – azt mongya, addig főrrajjad, – azt mongya, – amíg az, oda kell mennyen, aki odavitte – azt mongya – azt a kuruzsot, csinál mánt, azt mongya – az oda kell mennyen, ki kell vegye, hol van eltéve! – Tényleg úgy vót a! Főzték aztán azt a patkót, amit attak, főzte, – azt mongya, – háj! eccer csak a patkó fellütte magát a fazékbú, – azt mongya, – a plafonig fellütte magát. S akkor térgyencsúszva ment bé Csillag Miklósné, az öregasszon, Csillag Gyurinak az annya vót, az járt be oda Nagy Jánosné, járatos vót, s attú kütte el!... (Közbeszólás: Jokos Rózi? Jancsi Mártonné? az vót a szeretője, annak csináltatták meg, hogy miér nem vette el, hát ettül a Csillag Miklósnétül kütte el, hogy tegye oda a konyha főggyire, akkor ők nem vesznek észre.) –

Ak.: Hát, – azt mongya – főzték a patkót, a patkó kilütte magát, ez ment bé, – nem is tudott menni, – azt mongya, – mászott be ordítva, s vájta ki a körmivel, s hát – azt mongya, – csészébe volt a csinál mány, a kovász, paszuly a csészébe, s akkor azt kivájta a körmivel, s kivette. De nem lett jobban, bele is halt az öregasszon, belehalt, jajgatott, kínba volt, feküdt. Aztán úgy, hogy Nagy János aztán jobban lett, de az öregasszon beleholt.

38. Rontás

Ak.: Aztán tudott ő valamit, hogy mit tudott, aztat én nem tudom. S akkor vett kukoricaszemet, vagy paszulyszemet, vagy valamit, s abból. Gondóta, hogy az az illető ott járt, azt úgy kell csinálni, azt úgy szokták, hogy aki leghamarabb rálépik arra, aztat fogja meg! Ez az öntés! Úgy mongyák öntés. Aztat fogja meg. Akkor így elszórta, egy pár szemet, megvót, hogy hány szemet kell, kilencet vagy mennyit? Akkor aztat úgy elszórja, s akkor az, aki megy, az, ha arra rálép, nem veszi észre, akkor az kiütéses lesz! Akkor tiszta seb lesz neki a lába!

Gy.: Valamilyen kelés vót?

Ak.: Vót, amejjik, vót, amejjiknek vót ijjen kelés, kilises, – úgy mongyák itt, ojjan kelés, kelevénynek. Aztán aztat ő úgy vette ezt a kukoricaszemet, vagy paszulyszemet és így megdörzsölte magának azt a kelést. S aztán valamit arra kellett mondani! Csak úgy elszórta az úton. Eztet már, ha nem is vót neki haragosa, elszórta. Aztán arra megy, aki rátapos. Vagy elvet egy pénz, kevés pénzt, csak valami banit, vagy valami fillért, aztat megdörzsölte, aztat eldobta az utcán, mikor nem látták, s aki aztat felvette, akkor azon kiütött a kilis. Aztán, hogy ez, ez tényleg úgy volt, vagy másképp is kiütött vóna rajta? Bizony nem jó, de belelépett ebbe, s akkor aztán kiütéses lett. Úgy mongyák, de az egész teste olyan vót, mintha hólyagos himlő lett vóna. De ez erősen viszkett neki, meg min-

den, s akkor vót aztán egy asszony, ahova elmentek, oda kellett vinni vizet, megmondta, keresztpatakú' kell vinni vizet! ... Lókáné vót vagy... Lókáné, na! —

Gy.: Az is román?

Ak.: Az is román. Elvitték oda a vizet, még én magam is vótam úgy, hogy én is. Csak azt tudom, hogy egyszer ilyenkor, egy délután, jöttem haza délbe a mezőrül, aztán estére már ojjan lett az egész testem, piros lett, mint a... piros, piros lett, mint a vér, s mind ojjan apró sebek, kiütések. Na! Aztán, de azon este már nem szabad aztán, hogy azon vagy azzal elaludni, és aztán másnap vagy két nap, vagy nem tudom, akkor használ! Elment a férjem ahhoz az asszonhoz, vitt egy liter vizet. Adott egy üveget, s azt mondta, hogy vigyen egy liter vizet. Keresztpatakánál, patakából, ahol keresztveződik a patak. Vigyen egy liter vizet. Elvitte oda, s ő olvasott reá, hogy mit, hát azt nem tudom! Hát azokat nem lehet tudni! Ó arra olvasott, s akkor hazajött, s azt mondta, három este menyenyen el, ahogy hazajött, akkor én beleálltam egy teknőbe, vagy cseberbe vagy mibe, — mer bele kellett állni, az azon éjjel tiszte meztelen bele kellett állni, s azután az egész testit, a testemet le kellett mossam avval a vízzel. Így, hogy egy kicsit tőtöttem, avval a liter vízzel az egiszet. S akkor azt a vizet, — arra is kellett ügyelni, hogy azt a vizet hova tóti.

Gy.: Hova?

Ak.: Igen. Aztat patakba, de olyan helyre, ahol viszi a víz. Nem szabad így előnteni az udvarra, mert akkor, ha belelépik az állat, az is megdöglik tőle! — azt mongyák. Három este ez így vót, s aztán jobban lettem. Első este, már reggelre nem viszketett úgy, s másik este megint, s harmadszor elment a férjem, aztán hozott ilyen vizet, elmúlt. Aztán, hogy az alatt az idő alatt elmúlt volna másképp is, nem tudom, de így vót!

39. Rontás

Ak.: Új menyecske vótam, akkor vótam pont 18 éves. S nagy kék fótok vótak elébb a lábamon, s elvittek elébb az orvosho'. Az nem tudott semmit, adott diétás kosztot, vese ellen. Hazajöttünk, nem ért semmit! S akkor elmentünk ugyanehhez az öreg román asszonhoz, — Idesanyám ment el, én nem tudtam, úgy el voltak dagadva a lábaim, s az adott keresztpatak vizet! S akkor beléállottam, vót egy nagy csebrünk, beleültem, s akkor édesanyám lemosott tetütől-talpig, háromszor, úgy eltűnt a lábamrúl...

Gy.: Mikor? Napkeltekor, vagy napszálltakor?

Ak.: Reggel mindig!

Gy.: Napkeltekor?

Ak.: Napkeltekor, igen. Mindig!

Gy.: És hová öntötték ki a vizet?

Ak.: Hát, nem mondták, hogy hová, — előntöttük. Nem mondták. De az három nap alatt elmúlt. Ennek orvosa nincs, az ilyen betegségnek, orvossága nincs. Az orvos akármit adhat, de nem múlik el.

Gy.: Mit tetszett akarni mondani?

Ak.: Hát én vóta, már szóval, hogy egy leányom a Sári, aztán hogy Lókánénál, a keresztspatakon kellett vinni vizet, s három reggel menni, vinni, s háromszor hozni, s háromszor mosni. Aztán utójjára tejjel, azt a kutyának adni, kitenni, hogy a kutya egye

meg, hogy akkor reáragad, elviszi a kutya. Tejet is attak! – Azt mondta kilencvenkilenc van!

Gy.: Öntés 99 féle?

Ak.: Öntés, igen, annyiféle, aztán egyiküket így írja, a másik úgy. Azt mondta, egyiket csinájáj, hogy az arcára legyen, hogy csúnya legyen, akire egyik haragszik a másikkra, hogy az arcára. Másiknak a két lába térgyig legyen, a másiknak a két keze könyökig legyen, úgy, hogy azt mongya sokféle öntés, kilencvenkilenc féle van. Nekem a kezem volt könyékig, s a lábam vót térgyig.

Ak.: Aztán van az öntés, azt öntésnek mongyák! Én is vótam olyan öntésbe' benne. Én is vótam, kicsi vótam, hát gyermek vótam. Gyermek vótam, s aztán egy röggelre, mikor keltem fel, olyan erőtlen lettem, térdig tiszta hólyag vótam. Tiszta piros, olyan hólyagos vótam, de olyan erősen viszketett, s könyékig mind a két karom. Olyan erősen viszketett, hogy nem tudtam, hogy mit tuggyak csinálni. Kípes vótam, hogy a ruhát típjem le magamról. Aztán anyám látta, s azt mongya, hogy – azt mondja –, nem jó ez! Nem líptil valahol, nem láttál valami málészetet, többet előntve, vagy búzát, vagy valamit, nem öntisbe líptil vagy valamibe? El kell – azt mongya –, hogy mennyünk valahova, egy román asszonyhoz. Aztán Lókánéhoz mentünk, vagy hova? Aztán Lókánéhoz mentünk!

Gy.: Román asszonyhoz?

Ak.: Igen, az. Aztán ilyen keresztés úttól hozott vizet, három liter vizet.

Gy.: Patakából?

Ak.: Patakból, aztán egy liter tejet, aztán mind kavargált, mind mondta belé, hogy Sárinak kell, nem tudom, mint, hogy mit kavart belé, mit mondott.

Gy.: Románul?

Ak.: Románul mondta, tőlem mind kérdezte, hogy hogy hínak, minden. Oda mind mondta belé, mind kavarta. No, gondolom, én ha akkor gyógyulok meg, mikor az a víz ott ír nekem valamit! Azt mondta, hogy a vízzel mosson le anyám egészen. Tetőtől talpig. S utójjára aztán egy liter tejet vett. Avval is mind úgy olvasott, s aztán a tejjel mosson le utóljára. Mikor a téj, ahogy hozzámért, mintha semmi bajom se lett vóna, úgy lement. Na. Úgy, hogy csak azír? Másképp, lehet meg se gyógyultam vóna! Vagy nem tudom mi lett vóna.

41. Rontás

Ak.: Hát a keresztút járásoknál, aki valakinek bosszúállója akart lenni és levett valami számafedeles házrúl valami gazat, és összekeverte valami olyas veggel, hogy – oda is mondott ő valami imádságot, vagy valamit és akkor letette az útra; keresztútnál, akkor tette le az illető, mikor az a haragosa ment arrafelé. Vagy akinek akarta, hogy bosszú álljon. Megleste, hogy mikor megy arra, akkor letette, elszórta. Olyan vót, mint egy szemét az úton, s akkor az a bosszúállója, ha ment arra, belelépett, s mind felpattogzott – oszt úgy mondták, hogy öntés. Akkor mind a testére lett olyan kis hólyagok lettek és mind sajgottak, nem múlt el, amíg ő nem ment el, ha arrúl a házrúl, ahonnan vette ez az illető, a számafedeles házrúl kellett legyen, és zabos tarisznyával – a lovaknak régebben zabos tarisznyája a szájába kötve, és abba kellett bele tegye aztat a szalmát, szalma-

fedeles házrúl kellett vigyen szalmát, beletette a zabos tarisznyába és avval megdörzsölte a testit. És akkor elmúlt az öntés.

Gy.: Hányszor kellett ezt megcsinálni?

Ak.: Eztet meg kellett csinálni kb. hét-nyolc versen.

Gy.: És mikor, reggel, este?

Ak.: Reggel, mikor költ föl, s öste, mikor feküdt le. Akkor dörzsölte le, ebbe a zabostarisznyába beletette a szalmát, s akkor avval le-lesúrolta a testét. Letörölte.

Gy.: Honnan tetszik ezt ilyen pontosan tudni?

Ak.: Hát onnan tudom, hogy itten-e mi is pacáltunk és megcsináltuk ezt a dógot, bátyám, ő is vót benne ebbe és...

Gy.: Mi az, hogy pacáltunk?

Ak.: Megjártuk, máá ő is meg... bele vót esve ebbe a...

Gy.: És azt is megtudták, hogy ki volt ez?

Ak.: Megtudtuk aztán, hogy ki csinálta...

Gy.: Hányba lehetett ez?

Ak.: Hát... olyan 40, 41–42-be. Nekem a középső bátyám, Márton bátyám járt egy leánhoz. És az, hogy otthatta, elment máshoz, hát ijjesmit csinált aztán, hogy legyen beteg. Mert eztet, ha nem gyógyította ki és nem tuggya meggyógyítani, bele is hal. Ez ojjan dolog. Vót, akit megcsináltak és nem tapasztalta és nem adott semmit reá, hogy na oszt...

Gy.: Ki javasolta ezt a gyógyítást magának?

Ak.: Hát tán a régi öregek, azok csak még mind azt mondták, volt nekem egy öreg néném és azt mondta, hogy te, semmit se csinájjatok – mer meglátta, mer Édesanyám panaszkodott neki, hogy né, a fiúnak mi lett a testire. Na, semmit sem, – azt mongya, – kell keresni, ahun való ló, egy zabos tarisznyát, le kell menni Cigány Jánoshoz – volt ott egy cigány térség ottan, cigánysornak mondtuk, – és ott vót ijjen nád... ijjen szalmafedeles ház, onnan vittük, de meg éjjel kellett ellopjuk a szalmát a házrúl, mer nappal nem adták, hogy tépjük le a szalmát, mer' aszongya, kiszeggyük a házat. Aztán úgy 4 marék szalmát valahogy kihúztunk, úgy a sarkán, hogy ne vegye észre.

Gy.: És a bácsi is ment segíteni?

Ak.: Ment, de leste, hogy nem jön valaki? És akkor beletettük a zabos tarisznyába, a testét ledörzsölte és elmúlt, hogy abbúl az okbúl, vagy miből, de elmúlt.

42. Árpa ellen ráolvasás

Ak.: ... hát volt akkor régebben, a szemem lett egy pattanás, azt mondtuk neki, hogy árpa. És akkor egy öregasszony jött, egy öreg nagymama vagy édesanya, vagy ez, akármelyik és learatta.

Gy.: Hogy?

Ak.: Elvette a sallót és mondta, hogy „árpa, árpa learatlak, kévébe kötlek, kalgányába raklak, szekérre raklak, hazaviszlek, megcsipellek, malomba viszlek, megöröllek, hazaviszlek, megszitállak, megdagasztalak, megsütlek s megeszlek; aztán köpött hármát-négvet: phö, phö, pfhö, meg is eszlek!” – Ijjen dógokat és aztán akkor az árpa, tovább kifejlődött, annyira, amennyire ki kellett neki fejlődni, mint egy pattanás, egy kilisnek s

aztán kifakadt, és akkor azt mongya az öreg nagyanya, hogy na látod, hát learattam, elműt. S elműlott az árpa. Hehe, így vótak a régiek.

43. Nyű ellen ráolvasás

Ak.: Aztán vót olyan ember, hogy az állatba megtermett a nyű, valami sértés, megsértette a lábát, valamit, megtermett benne a nyű, mert nem kúrálták. Aztán az az ember elment olyan helyre, ahol földi borza nőtt, vót egy-egy utcába, hogy földi borza nőtt. S ott osztán olvasott a nyűre, hogy kihengerettek, kimentek abból a sebből!

Gy.: S mikor csinálta ezt, este vagy hajnalba?

Ak.: Ezt, mielőtt a nap fel nem jött, akkor ment oda.

Gy.: Hányszor kellett, elég volt egyszer?

Ak.: Elég volt egyszer.

Gy.: Ezt a borzát, mit csinált a borzával, a bokorral?

Ak.: Hát ott, mit tudom én, én sem tudom.

Gy.: Lehajlította?

Ak.: Nem tudom, nem láttam, hogy hogy földi bodza vót ez a bodza, arra olvasott, valamit olvasott a nyűre, az ü tudományát.

44. Nyű ellen ráolvasás

Ak.: ... jött haza, annak a juhnak a feje tiszta nyű volt. A szarva helye, hogy volt, a szarva kereké, az úgy meg volt telve nyűvel a juhnak a feje, hogy még, hemzsegett. Elvitte egy bácsihoz, — én is ösmertem aztat, — kivett egy könyvet, elment oda ki az udvarra a juh mellé. Letérgyepelt oda a juh elejibe, olvasta a könyvet, olvasta. olvasta, s a juhnak a fejiből úgy ömlött ki a nyű. Pergett, pergett, pergett kereken le, szemlátomást. Félmaroknyi lement oda a földre a juh fejiből. Úgy kitakarodott, két napra nem vót semmi a juhnek a fejibe.

Gy.: Magyar ember?

Ak.: Magyar ember. Igen, a nyűre olvasott. Úgy hallottam a kántortól, a katolikus kántor, hát ő a papokkal szokott ijjen gyűlésekre ide-oda, konferencia, nem tudom, minek mongyák, és ő magyarázta, hogy az ő nagyapja tudott olvasni nyűre. Kérdik hát, hogy, s mint? mi módon? hogy megy az? Hát, — azt mongya —, kezdte mondani, hogy az állatnak, vagy valaminek volt nyű a testibe, mer' ha meghasítódik, hát egy méh megfúrja, s megterem a nyű! Igen, úgy mondta, hogy annyi, csak annyi nyű maraggyon a sebibe, ahán pap fog menni a mennybe! Na ez mi lesz? Aszongya, mind kiment a nyű, hát a papokat nagyon érdekelte, hogy annyi nyű maraggyon az állatba, ahány pap fog menni a mennybe! Igen, de a nyű mind kiment, úgy hogy a pap, azok nem mentek a mennybe!

45. A kergeség neve

Gy.: A kergeséget ki volt, aki tudta gyógyítani?

Ak.: Ja, a hódkorosság? Kárpiát? Kárpiát, kárpiás, hódkorosságnak is hívták.

A kárpiást azt nem tudták gyógyítani!

Gy.: Nem?

Ak.: Nem. Azt le kellett, vágják!

46. Tehénrontás

Egy asszony itt a szomszédban mesélte, hogy így téli esteiken, mikor összeültünk varrni, vagy ki mit csinált, aztán mondta, hogy ők kinn laktak így a tanyán az úgynevezett Székely Sándor tagba. Ott volt az édesapja ilyen szolgaféle. Volt ott egy olyan másik ember, a felesége magyar, az ember meg román, de mind a kettő tudott magyarul. Elmentek oda egy este, hallja, amint megy az istálló előtt végig, hogy puff-puff-puff, nagyon ütnek valamit. Gondolta, hogy veri a tehenet, vagy haragszik valamiért, s benéz oda. S mikor benézett, látja, hogy nem a tehenet, hanem mint a tehénnek a tőgye, egy olyan vót csinálva bőrbű', s aztat ütötte, de kegyetlenül verte. S fejte, s folyt belőle a tej! Így mondta, a ahogy mondta, én is úgy mondom, mer így hallottam. Bemege a házba, de az idegességtől nem sokat ült, hazament, s mondta a férjének, mit látott. Másnap este ugyanabban az időben elmentek oda, hogy lássák meg, megent csak úgy csinálja, azt mondta, borzasztó sok tejfelt, meg tehentúrót eladtak. Hát ez úgy lehetett, ahogy mondják, hogy elvették valami boszorkányféle csinálmánnyal a tejet a másik tehentől. Ki tudja melyik szegényembernek nem adott a faluba tejet a tehene s attól vette el a tejet — így beszéltek! Mert hát ütötték azt a bőrt, s az kellett, hogy leadja a tejet, hogy miféle útonmódon, azt nem is lehet már tudni. És adta a bőrtőgy, hogy így fejezzem ki, adta a tejet szabályosan, mert úgy folyt belőle, hogy akármelyik jó fejőstehén se különbül nem adja le a tejet, mint az a bőr, ahogy adta, ahogy ütötték. Mer' hát ütötték, s akkor azt mondták a régi öregek, vót aki értett hozzá és felakasztott egy szokmányt, úgy mondták, egy olyan nagykabát vót, aki értett hozzá, s aztat verte addig, amíg aki elvette a tejit oda ment, hogy ne üssék, mert ü érezte aztat. Bottal vagy villával szurkálták a szokmányt.

47. Tehénrontás

Gy.: És hogy lehetett a tehen tejét elvinni?

Ak.: Úgy, hogy megcirókázta a tehenet végig. Visszafelé cirókálta a szőrét, akkor már én csak valamibül gondoltam, hogy a tehénnek a teje elment. Az öreg Kovács Minya bácsi, az is. Az meg tudta rontani a teheneket. Mikor még leány vótam, aztán el-elapadt a téj. Ha jött a csorda, a tehen ment oda, bőgött az ajtóba. Ment oda apám, hogy Minya bácsi, aggya ked vissza a tejet! — Mit beszélsz? — Aggya ked vissza a tejet! — Ó hallgass, — azt mongya, — hát miféle tejet? — Elment, aztán vót egy olyan asszon, ember, — Bráduly, — aki aztán tudta ... Aztán elvett egy szokmányt, milyen vót az a szokmán, sógor? Fekete. Nnna, reá-tette egy fára, aztat ütötte, azt a szokmányt ütötte, de úgy ütötte!

Gy.: Mivel?

Ak.: Fával, bottal, azt a szokmánt, közbe nem azt ütötte, hanem azt az embert ütötte, aki elvette a tejet. S akkor ment apám, anyám míg az odajött. Te a jó Istenért, haggyatok már békében! Itt van, itt van – aszongya, – ne féjjetek, mer visszajött a tej!
Aszongya: Haggyatok nekem békét!

48. Tehénrontás ellen

Gy.: S mi volt az a seggvakaró tövis?

Ak.: Az a seggvakaró tövis, az a régi szokás szerint – akinek vót fejős tehene, azt Szent György napja előtt, Szent György napja estéjén kellett – tettek a kapura olyan seggvakaró bokrot, így mondták.

Gy.: S miért tették azt oda?

Ak.: Hogy a boszorkán ne vigye el a tehennek a tejit. A nagy kapunak úgy körbe hajtották a tövisbokrot, és azt mondták, hogy akkor nem tud bemenni a boszorkány, hogy elvigye a tehennek a tejit. Tehát aki nem tett ilyen seggvakaró bokrot, akkor elvitte a boszorkány a tehennek a tejit.

49. Tehénrontás

Ak.: Hát régen vótak, hogy ilyen babonaságokat csináltak. Voltak olyan babona-emberek, akik meg tudták rontani az állatokat, teheneket, elvették a tejet. Elment, amikor nem látta a házigazda. Egy szomszéd, vagy harmadik szomszéd és beásott vagy békasót, vett egy kicsit a tarisznyábú' vagy egy kis korpát és betette a tehen elejébe, a jászoly alá.

Gy.: Mikor tetszett ilyet látni?

Ak.: Eztet éjjel tette, mikor nem látta senkise! S akkor a tulajdonos, a tehennek a gazdája, a házigazda, nem tudta, hogy mi a baja a tehennek. De mikor ment, végig a tehen ment a csordával, annak az illetőnek a kapujába megállott és bőgött. Én még mondtam édesapámnak, – mer' nálunk is megtörtént ez a dolog, – a Rózsi mind bőg. Úgy hitták a tehenet: Rózsi. Mind bőg a Rózsi a Pista bácsi kapuja előtt. – Ó, hadd el fiam, meg se állj, amikor bőg! – De annyira vót a tehen, már meg vót rontva, fejtük, rúgott, a sajtárt rúgta el, pedig olyan jámbor vót, hogy nem vót jámborabb. Én mindég mondtam, hogy édesapám, a Rózsi a Pista bácsi kapuja előtt megáll és be akar szalannyi! – Hadd el fiam, nem igaz! – És elmentünk, vót egy öreg néni, s oda kellett vinni egy félkupás fazekat.

Gy.: Mivel?

Ak.: Tejjel. Egy olyan paraszt cserep fazekat, olyasmit, mint ezek a régiek, mint az is, az a régi cserépfazék. És akkor aztat megtötötték tejjel és odavitték annak a román néninek, s az beledobta a vécé-be. Azt mondta, aki elvette ennek a tehinnek a tejit, olyan szagú legyen, mikor feji az ő tehenit, mint ez a vécé, amilyen szagja van! És akkor visszajött a tej.

Gy.: Tudott magyarul ez a néni? Ez a román néni?

Ak.: Nem, románul beszélt, ő románul csinálta. És akkor visszajött a tehénnek a teje. Mert már akkor is, ha fejtem olyan, úgy meg lett babonázkodva, csinálva, hogy el volt rontva az ő teheneinek a teje. És visszajött a tehénnek a teje, többet nem vót se rúgós, nem bőgett a Pista bácsi kapuja előtt, rendesen adta a normális tejhozamot, amit adott azelőtt.

50. Búza körüljárása

– Erről mondok egyet. Vót nálunk egy ember, s az hogy a madarak ne járják a búzát, megcsinálta úgy, hogy amíg a nap nem jött fel, így mondják, hogy levetkezett meztelenre s megkerülte a búzát. Hogy a madarak ne járják, és sikerült. –

51. Búza körüljárása

Ak.: ... erősen ették a madarak a búzát, és kiment egy idős, öreg asszony, amíg nem jött fel a nap, hajnalba. Levetkezett csurdéra, csóréra, – úgymondva, – és megkerülte négyszer a búzatáblát. S akkor letérgyepelt, s valamit mondott, felötözött, eljött, s azon nap mindenkire szállottak a madarak, de arra az egy táblára nem. Úgy, hogy megmaradt a búza, volt jó fehér kenyere.

52. Búza körüljárása

Ak.: Az öreg nénik, – régi szokás szerint – azt mondták, hogyha körüljárják csurdé meztelen egy öregasszony a búzát és mond valami babonáságot, imádságot, úgy mondták kell mondani valami imádságot. Háromszor körülszalagya csurdén a búzát, nem fogják megenni a madarak a búzát.

Gy.: Ezt tetszett tapasztalni?

Ak.: Hát igen, tapasztaltuk, mer' valaki, egy öreg néni körülszaladta a búzát meztelen és húzott spárgát. A négy sarkára a táblának tett cöveget, és mindég tekert egyet a spárgán, hogy húzógyék meg az a spárga, hogyha véletlenül arra jár a madár, megakadt a lába benne, de azt a táblát nem is ette a madár. Aztán hogy mi volt ebbü' az igaz, mi nem, de oda nem szállott a madár arra a tábla búzára.

Gy.: Mikor kellett csinálni?

Ak.: Hajnalba, akkor kellett, mikor még nem jött fel a nap. Akkor kellett megcsinálni, mert ha valaki meglátta az öreg nénit, hogy meztelenül járja a búzát, akkor nem használt! Akkor már ette a madár a búzát.

Gy.: Értem, szóval napfölkelte előtt.

Ak.: Igen. Amíg nem gyött fel a nap, reggel, korán. Úgy hogy azt nem látta senki, mert ha látta, akkor nem használt!

Gy.: Kinek a táblája volt ez?

Ak.: Igen, szomszédoknak a táblája és én őriztem a búzát, mi nem csináltuk meg eztet, mer' édesanyám nem csinálta meg! S a mi búzákat ette a madár. Én őriztem,

mink jártunk kereken, harangotam és mondtam, hess el madár, hess el, hess! Szájj a szomszédéra, de nem szállt oda, mind a miénkre szállott.

53. Búzavetés

Gy.: Mikor édesapja ment ki vetni, akkor mit kellett úgy csinálni dolgokat, hogy a vetés sikerüljön? Illetve például a búzát melyik nap vetették, vagy milyen időbe vagy hogy határozták meg, hogy most lehet kezdeni?

Ak.: Hát, édesapámék úgy vetettek, hogy hétfőn nem mentek vetni, pénteken se, mert má ezeket a napokat böjt napnak tartották. S kedden, szerdán, csütörtökön vagy szombaton mentek vetni. S mikor nekifogott vetni, akkor se nem sütöttek a kemencébe kenyeret, teccik tudni? Mer' azt mondták, hogy üszkös lesz a búza, hogyha azon nap sütik a kenyeret! Akkor aztán, ha nem is vót kenyér sütvé, akkor nem ettek azon nap, csak puliszkát, mink sem, hogy elmaraggyon a vetés, rossz időre fordújjon s ne tuggyák elvetni az őszi búzát. — Mikor nekifogtak vóna vetni, azelőtt feldobtak egy nagy darab garancsot...

Gy.: Az mi, az a garancs?

Ak.: Olyan föld garancs, salak, hogy úgy maraggyon fenn a búza is, akkorára nőjön meg, mint az a garancs, amilyen magasra felment. Teccik tudni és akkor aztán nekifogott, megemelte a sapkáját, s mondott egy pár szó imádságot, s nekifogott vetni.

Gy.: Hogy például?

Ak.: Uram Jézus, segiccs meg, aggy bő termést, áldd meg a munkánkat és akkor nekifogott, a zsákból szórta a búzát.

Gy.: Hát volt-e az asszonnyal az előtte való éjszaka?

Ak.: Nem volt szabad!

Gy.: Vetés előtt?

Ak.: Vetés előtt nem vót szabad, hogy az asszonnyal érintkezzen.

Gy.: Nem?

Ak.: Nem.

Gy.: Miért?

Ak.: Az is valami babonaság vót!

54. Búzavetés

Ak.: Igen, a búzát, igen. Elhíttam az apósomat, hogy ü vesse el, ükeme! — úgy mondtuk régen, nem magáztuk! — Elhíttam, hogy vesse el a búzát, mer' úgy vettük észre, hogy az öregapámnak az apósomnak szerencsésebb a keze, mint a másoké, mer' örök-ké szip, búzája szokott lenni. Mondom, én csak mind járok szántani, s mikor lesz vagy két darabocska szántásom, belemegy vagy tíz véka búza, akkor én elhívom magát, oszt vesse el! Megyek fiam, szívesen, — azt mongya, — hát miért ne? Elmentünk, osztán ves-sük el a búzát. Látom eccer odamegyen a szekerelemhez — úgy híjjuk, ami nem hagyja ki-esni a kereket: tengelyvégszeg. A dróttal van lekötve, ahogy fut a szekér, nehogy kihújjon. Látom, olgya ki a drótot, s veszi ki a tengelyvégszeget. Mondom, hát mondom, má'

minek veszi apám? Minek veszi ki azt a tengelyvégszeget? — azt mongya — Erre szükségem van! — Látom, hogy beléteszi az abroszba, amiből vetette a búzát. S mondom, hogyhát miér' tette belé. Azt mongya, — azér, — azt mongya, — hogy azér' teszem belé, hogy az a búza, ami terem, minden fej búza olyan súlyos legyen mint ez a tengelyvégszeg! S egész áldott nap cipelte az időske ember azt a darab vasat, — no az a tengelyvégszeg egy darab vas, cipelte az abroszba, hogy ojjan nehezek legyenek azok a búzafejek, mikor megteremnek. Eztet hallattam tüle.

Gy.: Hányba volt ez? Hányban történt?

Ak.: Hát ötven, ötvenkettő, ilyesmi. — Akkor osztán beszélgettünk, s elülünk s mondom: Apám, hát hallgasson ide! Most már itt nincsen senki, s mégis miért viszi aztat? S mongya, hogy ugyancsak tényleg igaz ez? Igaz, ezér, oszt magyarázta apám, oszt még egyet akarok neked mondani fiam, míg fiatalember vagy, tanuld meg, mikor mész búza vetni, az az éjjel, — azt mongya, — a feleségeddel ne hálj! — Na, mondom, má mé? Azér, — azt mongya, — mert üszkös lesz a búza. Se a feleségednek, — azt mongya, — ha van valami hogy hiják, különös baja, búza-hordani arra a földre ne vidd! Mikor tiszta, akkor vigyed. De — azt mongya — mikor má tisztátalan a női személyzet olyankor, — azt mongya — a földbe bé ne hádd, belé se lépjen! Mer' én eztet hallottam az apáimtól, hogy miér, nem tudom én! És azt mondták, hogy óriási jó, mikor megy az ember búzavetni, tiszta inget, tiszta gatyát, a nő tiszta pendelyt, s tiszta edénből vesse el azt a búzát. Tiszta abroszt vigyen, vagy tiszta zsákot, ki miből vette, tudta vetni, de arra nagy súlyt fektessenek, hogy mocskos hejyre aztat a vetőmagot semmibe a világon ne tegyed.

(Közbeszólás ak.-nő: Kenyeret aznap sütni nem szabad, mikor vetik a búzát!

Gy.: Kenyeret sem szabad aznap...?)

Ak.: Igen, aznap nem vót szabad süssünk kenyeret. Nem vót szabad sütni, mikor vetik a búzát, az a nap tiszta legyen! Hát aztán pénteken sem vetettünk, mindenféle nap, csak pénteken nem, pénteken nem vetettünk.

Gy.: És a hold állása?

Ak.: Így mondták, a régiek tudták, hogy van vak nap, az őszi Szent Mihály előtt van. A napnak nincs olyan fényessége, mint máskor. Ugyanúgy az egen van, ugyanúgy gyön-megyen, de nincs az az ereje a napnak. Csak láccik, mint éccaka a hódvilág, szípen süt, de nincs az a szúrós lángja az emberrel szembe. És azt mondták az idősebb emberek, hogy vaknap. Vakhét. Ezen a héten ne vessenek búzát, mer' bolond búza lesz belőle vagy üszkös búza.

Gy.: De mikor van az a vaknap?

Ak.: Ősszel, ősszel, október elejin, október elejin szok ez lenni. Október elején.

Gy.: Akkor az öregek szóltak?

Ak.: Úgy figyelmeztették a fiatalokat, amelyik ugye még nem tudta magát tájékozni, hogy ne fiam, ne vesd, vagy elment, meg is kérdezte az ember.

Ak.: A búza, mikor zsengés volt, az én anyám is vett egy szentelt gyertyát, megújította s regge' korán, amíg a nap fel nem jött, kimentünk igő gyertyával, oda a határra, ahol vót a búza, s háromszor megkerülte, s elmondott három imádságot, azt mondta, három üdvözetet mondott, s többet sose ment a madár a búzájukra. Ez igaz volt. Ez valóság.

Gy.: Na most, amikor vetették a búzát, a régi öregek nem tanácsolták azt, hogy na hogy kell vetni?

Ak.: Nem, az én apám örökéig, ahogy megótotta a búzát, elvitte vetni így abrosz-

ba tették, s úgy vetette a búzát, egyebet nem csinált semmit se, csak annyit mondott: Uram Jézusom segíts meg! És aztán az ódalrúdbú kivette a vasat, belétette a búzába, hogy ne legyen üszkös a búza.

56. A búzakaralás eredete

Ak.: Az hallottuk, hogy a régi időbe, mikor a népek nem voltak elzülledve, jók voltak a népek, nem engedte a jó Isten, hogy annyi munkával keressék a kenyeret, mint most. Olyan szál búzák vótak, hogy lenről egész fel a tetejéig tiszta búzafej volt az a hosszú szál búza. S nem kellett, egy ember kimennyen, húzott két barázdát, hármat, egy darabocská földbe, s az belevette búzával, s annyi lett, mint amikor vetett öt hódát most valaki. S akkor aztán a rép elramlatt, zógtak, nem viselkedték jól magukat, s akkor aztán a jó Isten megharagudott, azt mondta nekik, na nem baj! – azt mongya, – megátkozlak benneteket, – azt mongya, – vires verejtékkel keresitek a kenyereteket. S akkor megfogta a búzát tövinél, s felhúzta addig húzta fel, amíg lehúzta, s nem hagyott, csak a tetején egyet, azt mongya, – annyit amibül meg tudtok élni. Ennyit hallottunk.

57. A légy eredete

Ak.: Azt dehogy, nem, aztat tuttuk, mer' azt tudom, amikor az Isten a világot teremtette, hát az nagyon jól vót, Szent Péter, mikor Jézussal járkáltak, hát akkor azt mondta, hogy hát hogy létezik, hogy senki nem tud teremteni semmit se, csak ippeg a jó Isten tudott. S Jézus is amit akart, azt megtette, s más nem tud senki. S aztán azt mondta, hogy engedjék meg hogy ü is teremtsen valamit, S azt mondta Jézus nekije, hogy hát akkor megengedjük, teremtsél te is. S aztán akkor elkezdte mondani, hogy: Legyen, legyenek! – nem tudta kimondani, s aztán lett egy csomó légy. Azér mondják most is, hogy ne mondjam meg azt is, hogy jobb lett vóna Szent Péter teremtett vóna akármit, nem azt a sok legyet.

58. Jelek

Gy.: Azt a nagyot?

Ak.: Azt a nagyot, igen.

Gy.: Hát azt a nagyot nem hordja.

Ak.: De hordja előtte, minden vasárnap mennek táncba, még három héttel azelőtt, amikor táncba mennek, akkor már mindegyik így jár...

Gy.: Szóval a fiúé a bokréta?

Ak.: A bokréta. A leánynak leveszik a pártát a fejrül, és a pántlikát a hajából, piros pántlikát. A fiúnak leveszik a bokrétát a fejrül, meg a piros nyakravalót, a piros nyakkendőt, és tesznek feketét. Feketét, akkor már ember, többet nem legény, nem mehet a táncba, nem mehet sehova, más leánhoz, még úgy meglopja, ellopózik, de ha megtuggyák, akkor baj van.

Gy.: Amikor elmennek és zöld gallyat szednek, azt kivel szedik a lányok?

Ak.: A vőfikkkel.

Gy.: Mikor van ilyen búcsú a cimboráktól?

Ak.: Van, igen, kiköszön a táncrúl, egy utolsó búcsúeste van, akkor ottan visznek a vőlegénynek pályinkát, aki lesz a vőfily, a koszorúsfüű, már úgy mongyuk mi, most az új divat után, mer' régen vőfinek, úgy mondták. És akkor az viszen egy pályinkát és az elbácsúztatja, hogy ez a legén többet miközénk nem gyün be. Elbúcsúzik, s kíván bocsánatot mindnyájunktól, hogy valaha valamit vétett, hogy bocsássanak meg a barátok, kollégák és akkor ő elmegy a menyasszonyához, oszt nekifognak osztán mennek a többi kollégái is csináják meg az utolsó végtiszteletet, a pártát és a bokrétát. Vasárnap aztán van az esküvő.

59. Jelek

Ak.: Május elsején persze, a legények elmennek a borostyán fátul, vagy ahun látnak, ha nem kapnak, nincsen még kinyílva, olyan hideg idő van, hogy nincs kinyílva a borostyán, akkor akármilyen zöd ágat tesznek a leánynak a kapujukra.

Gy.: Minden legény, minden lánynak?

Ak.: Minden legény és minden leány! De annak a lánynak, amelyiknek udvarol ő majd, vagy jóbarátok, mer' ő akkor má' valamelyiknek nem tesznek, akkor azt mondja, hát mer' haraguszna rá a fiúk. És így minden, – egyiknek tesznek, egyiknek van udvarlója, másik teszen a másiknak. Úgy, hogy mindenkinek tesznek, úgy hogy egy leányt se sértsenek meg. Akinek nem tesznek, akkor azt mongyák, no né, ennek a leánynak mán haragosai vannak, nem tette a fiúk virágot!

Gy.: De most is virágot szoktak, vagy zöld ágat?

Ak.: Zöld ágat, csak zöld ágat, hát vannak olyan zöld ágak, hogy alig bírják.

Gy.: És hova rakják? A kertbe, vagy a kapura?

Ak.: Kapura, kapura, reá. Másjus elsején, mikor végigmén a faluba, aztán olyan zödek a kapuk, mintha ott lennének a borostyán fák.

Gy.: És fel szokták valamivel díszíteni, vagy nem?

Ak.: Nem, semmivel. Csak úgy marad, és ott szárad el, míg elszárad a zöd levele és akkor már, mindenesetre egy hét múlva le kell venni.

60. Jelek

Ak.: Igen, zöld ágat tesznek a falra.

Gy.: Minek nevezik?

Ak.: Hogy megsegített a jó Isten, felrakták a házat! Ki zöldágazták.

Gy.: És azt miért rakják ki, a zöld ágat? Éppen zöld ágat?

Ak.: Hát régen azt mondták, hogy milyen öröm az a zöld. A zöld az egy örömet jelent. Öröme van a családnak, hogy már fel van rakva a háza. Azon estére aztán levágja a tyúkot is, meg a kakast is. Mesternek pálinkát ad, hogy na fel van rakva a fal. Mikor fel van rakva tetőig a fal, akkor aztán a négy sarkára teszik a zöld ágat.

61. Építőáldozat

Ak.: A fundamentumnak, mikor fognak nekie, legyen áldozattya valami, hogy ne haljon meg az ember, mikor bemegey elsőnek a házba, hanem a tyúk már áldozattya lett, vagy egy csirke. Inkább csirkét tesznek bele a fundamentumba, a kövek közé.

Gy.: Mind a mai napig megtartják?

Ak.: Mind a mai napig megtartják, ez fennáll. Mikor ki van ásva a fundamentum, leteszik a négy sarokkövet, s akkor oda belé vagy egy csirkét, valamilyen állat-félét, ilyet.

(Jegyzetek a szövegekhez)

A hiedelmek gyűjtése az 1960-as és az 1970-es években nem tartozott a különösebben nehéz néprajzi feladatok közé. Különösen gazdag anyagot talált a kutató Erdélyben. Szemben a korábbi évek kézzel – jobb esetben gyorsírással – lejegyzett hiedelem gyűjtésével, a magnetofon használatba vétele tömeges anyaggyűjtést tesz lehetővé. Ez a technikai lehetőség magával hozza a folklór szövegek új típusú, a közvetlen párbeszédhez közelítő, természetes visszaadásának – és közlésének – igényét. Korábban a hiedelem elbeszélések szövegeit egyfajta lakonikus tömörség jellemezte. Aki maga is gyűjtött és lejegyzett már hiedelmeket, jól tudja, hogy a szövegek nem olyan képletszerűen tiszták a nyelvi megformálás szintjén, mint ahogyan a kiadványokban olvashatók. Éppen ezért a jelen közlésben olvasható szövegeket többek között azért válogattuk össze, hogy ráirányítsuk a figyelmet erre a kérdésre, s bemutassuk a pontos lejegyzések és az „idealizált” szövegek közlések közötti különbséget.

Ide kapcsolódik egy további probléma. Bármennyire is pontosan közölték eddig a gyűjtéseket, szinte soha sem közölték azokat a kérdéseket, bevezető párbeszédet, amelyek előhívták a paraszti emlékezet mélyéről a szövegeket. Pedig ez igen fontos kérdés: milyen kérdések, asszociációk segítették az adott – később elemzések tárgyául szolgáló – folklór szövegek megszületését. Fontos lehet számunkra az elemzéseknél a szövegek nyelvi formálódásának nyomkövetése. Azok az apró jelzések, amelyek az elbeszélők birkózását jelzik az anyaggal, az emlékezet rekeszeiből a kérdésekre előbányászott történetek nyelvi formába öntésével. – Mindezekre a félig-meddig folklóron kívüli (a nyelvészeti szakkifejezés mintájára „parafolklorisztikai”) tényekre a kutatás kevés figyelmet fordított, pedig sok esetben ezek döntő fontosságúak lehetnek például a szövegek hitelességét illetően.

Röviden ki kell alakítani egy olyan szövegek közlési rendet, amely érzékelteti a gyűjtés folyamatát – ezen az úton kívántuk az első lépéseket megtenni.

Néhány szót kell szólni a címben szereplő „hiedelemtörténet” kifejezésről. A magyar folklorisztika szakkifejezés szótárában inkább a „hiedelem monda” elnevezés használatos. (Az angolban és különösen a skandináv országok folklorisztikájában a „folk-belief story” terminust használják.) A közölt szövegek meggyőzhetik az olvasót, hogy ezeknek nagyobb része nem jutott el a mondává formálódás szintjére, valahol középúton állnak az egyszerű beszélgetés, élmény-elbeszélés és a monda között. Sok a folklorisztikai tennivaló az ilyen típusú szövegek elemzése, műfaji besorolása terén.

A magnetofon felvételeket, amelyekből az itt közölt szövegeket válogattam, 1971

és 1975 között készítettem Széken (Sic, Jud. Cluj, Románia). Az adatközlők neveit az ismert okok miatt itt nem közöljük, adataik megtalálhatók az MTA Néprajzi Kutató Csoportjának Adattárában. – (A két rövidítés feloldása világos: Ak.: az adatközlőt; Gy.: a gyűjtőt jelenti.) – A szövegek sorrendjének nincs jelentősége, mindazonáltal bizonyos tematikus csoportosításban követik egymást. Így történeti monda töredékek (Csaba útja, Sárkány tó) és néhány eredetmonda mellett hiedelemmondai lényekről (szépasszony, ördög, lidérc) szóló, majd pedig rontásokról–gyógyításokról szóló elbeszélések következnek. Az ólomöntés, az *igizis* (nemcsak a nyelvjárás i-zése miatt *igizis*, hanem valószínűleg ez volt a szó eredeti alakja) és a rontás történetek és hiedelmek pontos és részletes leírása még a közelmúlt élő gyakorlatára utalnak. Ezek a részletekben gazdag elbeszélések jó példák a hiedelem-rendszer működésére.

KALOTASZEGI NÉPI GYÓGYMÓDOK

— KOVÁCS SOMA —

Népi orvosláson a népnek a különböző betegségekről vallott felfogását és azt a módot értjük, ahogyan a nép igyekszik gyógyítani ezeket. A gyógyítási tapasztalat és a természetfeletti erők hatalma a nép szemléletében minden élesebb határvonal nélkül folyik össze. Az ezekhez kapcsolódó szokások pedig csakis ezekkel együtt léteznek és nyilvánulnak meg. Az ősi tapasztalat és szokásanyag a babona anyagba beleolvadva adódik át az utódoknak. Az elkülönítést rendkívül megnehezíti a mai falukép is. A városi hatás és a sajtón, a rádión és a tévén keresztül ható műveltségi források vagy információk olyan tudományos anyaggal látják el a falvakat, amelyeknek fénye erősen elhomályosítja, vagy éppen megkérdőjelezi hitüket a varázslatos orvoslásban. A falvakba is kijutó orvos vagy orvosi rendelő jelenléte pedig empirikus gyógymódjaik alkalmazását teszi fölöslegessé. Ennek ellenére a központoktól távoleső kis falvakban, de foltonként még a nagyobb központokban is fellelhetők a babonákkal összeforrt tapasztalati gyógymódok, különösen az idősebb korosztálynál. Egy helyen egyszerre fellelhető az ősi betegápolási kultusz, de már egyre több helyen található meg a tudományos igényű és a szakemberek által tudatosan alkalmazott gyógymódok. A kettő egyelőre még békességben megfér egymás mellett. Egy-egy betegség gyógyításában a kialakulási időrend is sokszor érvényesül még, hiszen gyakran az ősi gyógymódok előző alkalmazása és azok hatástalan volta űzi el a beteget az orvoshoz.

Igen érdekes, külön tanulmány tárgyát képező kérdés is felvetődik ezzel kapcsolatosan. A két együttlakó nemzetiség, a román és a magyar ősi egymásrautaltsága tükröződik a gyógymódok átkölcsönzésében. A magyar asszonyok román szomszédjaiktól kaptak kölcsön tömjént, amit a lyukas fogba dugtak, hogy megszüntesse a fájást. A Kalotaszeg-szerte híres földi emberek öntötték az ónt a megijedt gyermekeknek, ők illesztették össze a csontokat törés esetén és igazítják helyre a kificamodott végtagokat embereknél és állatoknál egyaránt. Némely faluban a románoktól átveszik a ráolvasás szövegét is eredetiben, és ha nem is értik, de románul mormolják, mert hitük szerint a gyógyulás szempontjából az a fontos, hogy a varázsszöveg eredetiben hangozzék el. Azt hiszem, itt egy mélyebb lélektani tényezőt is észre kell vennünk, nevezetesen azt, hogy a betegségek gyógyításán túl a fájdalom, a különböző nemzetiségek népi különbségeit lecsiszolja, letompítja. A bajban, betegségben közelebb kerülnek egymáshoz az emberek és együttérzésük jeléül tudásuk legjavát hozva igyekeznek hol az egyik, hol a másik fájdalmát enyhíteni.

Kalotaszeg népe eléggé polgárosult nép. Városiasodó építkezései, lakberendezése, népművészeti cikkeinek ipari méretekben való gyártása és árusítása sok régi szokást feledtet, átalakít, de a polgárosultság nem jelent mindent. A városból a falujába csak a hét

végén hazatérő munkás is leköp egy-egy értelmes kisgyermeket, nehogy megrontsa vagy keresztet vet az egész kenyérre, mielőtt megkezdi azt. Azt hinné az ember, hogy a fiatalbja már nem is tud a szülők gyógymódjairól, szokásairól. Csak beszédbe kell elegyedni velük. Egyet rögtön leszögezhetünk. A kalotaszegiek általában sokkal több gyógymódról tudnak, mint amennyit elhisznek és gyakorolnak. Ez a tény pedig félreérthetetlenül elénk vetíti az 50–100 év előtti kalotaszegi embert, aki még gyakorolta ezeket. A mai gyermekek úgy vették át ezt az örökséget az édes és nagyszüleiktől, de már alig hiszik, legfennebb csak engedik, hogy ártalmatlan próbákat azok még rajtuk is alkalomadtán elvégezzék. A két véglet között ingadoznak. Kellő számú megerősítés sincs, hiszen a nagyanyák egyre ritkábban ülnek le az unokák közé és egyre ritkábban vezetik el őket meséken keresztül egy olyan világába, amelyből megismerhetnék azok szemléletmódját. Ehelyett a rádió vagy a tévé mellé ül valamennyi, a kultúrház tudományos előadásaira jár el, vagy éppen szakfolyóiratokat olvas, ami állandóan alakítja, csiszolja természettudományos gondolkodásukat, felfogásukat, s minthogy az ember úgy gyógyít, ahogy gondolkodik, így lassan a régi Kalotaszeg hihetetlen gazdagságú népi gyógymódjai is a feledés homályába merülnek. Egyre kevesebb a kenő és gyógyító asszony és a tört testrészek helyreállításához értő ember. A népi gyógyszerek sorát pillanatnyilag még csak kiegészíti a *bróza* (szódabikarbóna) vagy az *inerezstő pópium* (metilszalíciumos kenőcs) vagy az orvos által rendelt antibiotikumok, de kétségtelen, hogy a népi eljárások egyre háttérbe szorulnak, főleg pedig a legrégebbi természetfeletti erőkkel és a varázslással történő gyógyítási módok.

Más a helyzet a különböző növényi szerekkel, amelyeknek hatóanyagait a tudományos kutatók pontosan a népi megfigyelésekre alapozva kutatták fel és mutatták ki. Csak Kalotaszegen 71-néhány növény gyógyhatásáról tud a nép és alkalmazza sikerrel. Tudományos kutatók már ellesték a nép teakészítésének módját is és a hajdan *burjánoknak* nevezett növényekből ma már csodateákat főznek. Receptjeiket tudományos közlések is ismertetik és szárított formában külön szaküzletek árusítják. Ez a tény a nép jó megfigyelőkészségének a bizonyítéka. De van ebben a tudásban valami csodálatos életerő is. A nép nem akar beleegyezni a beteg állapot megmásíthatatlan voltába, többszáz gyógy-móddal vette fel évszázadokon keresztül a harcot ellene, a fájdalom, az elmúlás ellen.

A hihetetlenül bonyolult, egymásnak sok esetben falvanként is ellentmondó és erősen elmosódó anyagból indokoltnak érzem eljárásom, azt ti., hogy összehasonlítást csak ritkán végzek. Céloom elsősorban a pusztá adatközlés, a múlt figyelembevételével a mai helyzetkép megrajzolása és rögzítése.

Árpa a szemén

Árpán a szemhéjon keletkezett pattanást, kelést értik. Nevét talán onnan kapta, hogy a szemhéjak szélét pillaszőrök (szempillák) szegélyezik, amelyek merevségükkel az árpa kalászának szálkáihoz hasonlítanak. Valóban a kelés sokszor éppen a szőrszálak tövében keletkezik, s a gyulladásban levő szemhéjat nézve azt a benyomást keltheti, hogy egy-egy pillaszőr éppen a kelésből nőtt ki. A kelés alakja is hasonlítható egy gabona-szemhez.

Kalotaszeg-szerte, de más területeken is nevéhez méltóan learatással próbálják gyó-

gyítani. A legtöbb helyen a learatást bárki elvégezheti, de azért olyan valaki kell hogy végezze, aki sarlóval aratni tud. A műveletet egyes helyeken valóban sarlóval végzik, máshol viszont nincsen ilyen kötöttség, egyszerűen késsel, de a leginkább bicskával, amelynek az élét félig behajtják (a sarló alakjának utánzása), de minden esetben úgy, hogy a balkezelével a marokfogást, a jobbkezelében lévő aratószerszámmal pedig aratómozgást mímelnék, miközben mondják kötött mondókájukat:

Árpa, árpa, learatlak,
 Marokba se szedlek,
 Kévébe se kötlek,
 Kalangyába se teszlek,
 Szekeremre se raklak,
 Haza se viszlek,
 Csűrömbe se teszlek,
 El se cséptetlek,
 Meg sem szórlak,
 Malomba se viszlek,
 Meg sem öröllek,
 Meg sem szitállak,
 Meg sem sütlek,
 Meg sem eszlek,
 Csak a fehér lú seggibe löklek.

Az utolsó sor Magyarvalkón így változik:

Csak a vízen leeresztlek.

Egyes falvakban rövidebben, egy-egy sorát elhagyva mondják, de különben a szöveg mindenütt ugyanaz. A mondóka után phi, phi, phi – a tér három irányába köpnek egyet. Egyes helyeken más kötöttségek is vannak a learatással kapcsolatban: pl. azt tartják, hogy a learatás csak akkor hatásos, hogyha reggel éhhomra végzik azt el, akkor, amikor a nap legelső sugarait meglátják. Mikor a kelés kifakad, kamillateával mosogatják. A Nádasmentén általában azt tartják, hogy csak özvegyasszony arathatja le. A legtöbb faluban elegendőnek tartják, ha egyszer learatják, sok helyen azonban kétszer-háromszor is megisméltik a műveletet és mindannyiszor elmondják a mondókát is. Az élesztő-fogyasztás jótékony hatását több helyen ismerik, és egyenesen ráerőszakolják a betegre. Hitük szerint ezek biztos hatószerek, s ha ezek nem segítenének, csak aztán nyúlnak a sarlóhoz, hogy learassák. A kelés kifakadását azzal igyekeznek elősegíteni, hogy vizes korsó fenekével vagy a mosóval háromszor egymásután megnyomják, hogy az kifakadjon.

Csömörlés

Ha az embernek rossz közérzete volt, fáj a nyaka, feje, háta, a nyakán megjelentek a bogak, biztosra vették, hogy valamitől megcsömörlött. Rögtön azt kérdik még ma is a betegtől, hogy nem esett-e valami nagyon jól. Ha megbizonyosodtak afelől, hogy valóban csömörről van szó, a legrégebb időben rögtön korpacibrét főztek, és azzal etették meg a

betegét. Forró vízbe búzakorpát tettek, s azt benne jól megfőzték, majd ecettel savanyították. Ma csak elvétve jut eszükbe a korpacibre, helyette inkább ecetcibrét főznek. Víz, ecetet, cukrot és borsot összefőznek, a párolgó lébe kenyeret hánynak, és azt eszi a beteg, amíg meg nem gyógyul.

Kiegészítő eljárásként ecetes vízzel jól megdörzsölik a beteg homlokát, nyakát, hátát és karjait, hogy a bogak eltűnjenek a nyakról. Vagy szalonnabőrrel kenték, dörzsölték le és utána a bőrt a ház csepegője alá dobták, hogy az eső azt a betegséggel együtt elmossa. Máshol csak langyos szappanos vízzel kenték be a beteg felső testét, vagy csak a vakszemét és a nyakát. Mindenütt gyakori volt a hát és a nyak megropogtatása, test és nyak körzés és hirtelen rándítás útján. A karokat megrángatták, hogy ropogjanak. A beteggel ecetes teát itattak, amibe brózáat tettek, de a legtöbbször a káposztalé vagy sós-uborkalé is megtette a hatását.

Étvágytalanság

Gyakran valamilyen gyomor-, bél- vagy májbetegség előhírnöke, de ezen kívül még ki tudja hányféle oka lehet. A népi teáknak az előnye talán az, hogy kitakarítják, kimosásák a bélcsatornát, megindítják az emésztést, s így az egyensúly helyreáll. A betegnek gyakran fokhagymás kenyeret adnak, amely felfogásuk szerint fertőtleníti. Általánosan elterjedt a cintóriás tea, de használatban van más tea is, így pl. a csipős csalán gyökerének a teája. A legtöbb megkérdezett gondolkozás nélkül állítja, hogy egy pohár tiszta házi szilvapálinka naponta éhhomra elfogyasztva biztos gyógyszer, de néhol a pálinkát esetenként cintóriummal ízesítik. Gyakran különböző cibréket főztek és etettek az étvágytalansággal. Leggyakoribb az ecetcibre, de használatos a csipkecibre is, amelyet csipkeíznek és víznek az összefőzése útján készítenek. Ezek jótéteménye valószínűleg a bélcsatorna kimosásában áll, miáltal a beteg állapota javul és étvágya visszatér.

Fejfájás

A fejfájásnak rengeteg oka lehet, ennél fogva igen gyakran előállhat. Régen, amíg a különböző nyugtatók nem voltak jelen minden házban, a legkülönbözőbb módon igyekeztek enyhíteni vagy megszüntetni. Gyógyításának legelterjedtebb módja Kalotaszegszerte az állott vizes ruhának a homlokra való tartása a fájdalom megszűntéig. Néhol szélsőséges irányba is fejlesztették ezt a gyógymódot és a vizes ruhát a mosóval (mosogatóronggyal) cserélték fel. Azt tartották ugyanis, hogy a fájdalom megszüntetését a mosóról a fejbőrébe beszívódó zsír váltja ki. Talán ugyanezzel az indoklással a legtöbb helyen meg is kenik, mint csömörlés esetén. Azt is tartják, hogy a kenés is akkor a leghatásosabb, ha a hetedik gyermek keni, maszírozza meg a lüktető fejet. Vagy összetört sós fokhagymalével dörzsölik be a beteg fejét. Ha a fenti gyógymódok nem bizonyulnak hatásosnak, úgy tormát reszeltek, a reszeléket tejbe áztatták, és ruha közé téve, a beteg tarkójára, homlokára helyezték. Ha a fájdalom még erre sem múlik el, úgy azt tartották, hogy vaknap ment a fejibe, ezt pedig márcsak patakvízzel lehet gyógyítani.

A gyógyító eljárást korán reggel kell elvégezni úgy, hogy a beteg kimegy a patakra

vagy árokra, arccal a patak forrása felé helyezkedik el és azt a vizet, amivel megmosakszik mindig a hátamögé dobja, mondván: „Akkor fájjon az én fejem, amikor még ezzel a vízzel megmosakszom.”

A nádasmentiek is ehhez hasonló módon úzik ki a vaknapot a fájós fejekből. Talán Inaktelkén végzik ezt még ma is a legszertartásosabban. A siker szigorú feltétele az, hogy az utcaközi patakra hajnalban vagy nagyon késő este kell a betegnek kimennie, amikor nem jár senki az utcán. Elindulásakor a favágóról fel kell hogy vegyen hét darab forgácsot és azokat a kezében tartva szótlanul el kell hogy helyezkedjék arccal a patak forrása felé. A forgácsokat egyenként hátrafelé, a fején keresztül a patak vizébe kell dobnia, miközben mindenik forgács eldobásakor mondja: „Vaknap ment a fejembe, azt mosom ki belőle.” Ezek után már csak a gyógyulást kellett hogy kívárja a beteg.

Fekély (gyomor- vagy bélfekély)

A belső bajok közül a gyomorfekély az a betegség, amelyikre a legtöbb teát, főzetet használnak. Így a fodormenta és a köménytea általánosan elterjednek vélhető. Cukorral, néhol pedig cukor nélkül itatják a beteggel. Inaktelken a *vérfüből* főznek teát és a beteg gyógyulásáig ezt itatják. Nyárszón *fenyőkukorica* (fenyőtoboz) teát főznek és azt valódi gyógyszerként kezelve isszák.

Általánosan elterjedt a fekélynek szeszpálinkával történő gyógyítása is. Néhol csak egy-egy kávéskanállal ajánlanak, máshol minden étel előtt egy-egy pohárával, de a legtöbb helyen éhomra tanácsolják. Kalotaszegen a sompálinkát jobbnak tartják a szilvánál is, de azt is a mezei zsálya főzetével köménymagosan javasolják és használják.

Ficam és törés

Hihetetlennek tűnik, mégis igaz, hogy régen a láb, kéz ficamodással, de még a töréssel sem mentek orvoshoz. Egy ideig házilag próbálták kenegetni, majd ha ez eredménytelen maradt, a falu kenőasszonyához fordultak, hiszen a század elején még csaknem minden faluban volt egy-egy hozzáértő asszony, aki kenőtudományát édesanyjától, esetleg valamelyik nagyanyjától örökölte. A kenőszer szinte falvanként változott, ami tulajdonképpen nem is volt nagyon lényeges, hiszen a kenőszereknek csak a kenési felület sikosításában volt szerepe. Hatásukra könnyebben siklottak végig a beteg testfelületén a kenőasszony ujjai. Így csak egyszerűen szappanos vízzel, vagy zsírral, vagy *inerezstő pópiummal* kenegették helyre. A kenés alulról felfelé, rendszerint a két hüvelykujjal történt, elég hosszadalmasan. A kenést a rángatás követte, ami abból állt, hogy jól megrángatták a kificamodott ujjat vagy végtagot, addig, amíg a beteg *megnyugszik*. Ezután következett a gyógykezelés második része, amikor bekötötték. Erre a célra a legtöbb helyen ecetes-sós búzakorpát használtak, amely a daganatot *lelohasztotta*. A fekete nadály gyökerét megpucolják, tejben péppé főzik, majd egy vászondarabban ráborítják a kificamodott testrésze. Naponta újítják a pakolást és a kötést. Volt, ahol a fekete nadály gyökeret szeszszel öntözik le és úgy borítják a törésre vagy repedésre.

Ugyancsak ezt a pépet teszik az eltört végtagokra is, amelyeket előzőleg hozzáértő

emberek helyretesznek és *lapickák* közé rögzítenek. Meggyőződésük, hogy a nadálygyökér hatóanyaga elősegíti, sőt meggyorsítja az összeforrási folyamatot. Persze, nem egy esetben az is megtörténik, hogy a törés nem gyógyul meg, vagy rosszul forrnak össze az eltört csontok. Erre az a vélemény, hogy „ha nem gyógyul be, akkor sánta marad, úgy éli le világát”, de még ebben az esetben is csak a legritkább esetben fordultak szakorvoshoz.

Fogfájás

A leggyakoribb bajok egyike, az a betegség, amellyel a legritkábban jutottak orvoshoz. Egyszerűbb esetekben sajátmaguk próbálkoztak a gyógymódok sokaságával, ha azonban azok eredménytelenek maradtak, úgy hozzáértő emberek a foghúzást is elvégezték.

Férfiak esetében azt javasolták, hogy a beteg cigarettázzon, mert a cigaretta füst először enyhíti, majd elmulasztja a fájdalmat. Ha megdagadt, sótan meleg puliszkával vagy meleg sóval kötötték be, *rézelővel* jól bedörzsölték és ugyanazzal borogatták.

Ha lyukas volt a fog, úgy igyekeztek valamilyen fájdalomcsillapítót tenni a lyukba. A legegyszerűbb próbálkozások között kell említeni az ecetes vattának a lyukba való juttatását, sós kenyérbelet, amelyet Kalotaszeg-szerzte mindenütt használtak. Kenyeret sóval összerágtak és annak egy darabkáját a lyukba helyezték. Ezenkívül próbálkoztak szegfűszeggel, borssal, szurokkal, a *báránka növény* magjával, de az egész Kalotaszegen igen gyakran használták a tömjént is erre a célra. Régebbi sátrakban is árulták ezt a különös, erős hatású vegyi anyagot, amely saját bevallásuk szerint a fájdalmat elmulasztotta ugyan, de gyakran az egész fogsort kipusztította. Egy másik nagyhatású gyógyszer, amelyet gyógyszerárakból szereztek be, a *koromcsepp* (fenolszármazék), amelyet szintén a lyukas fogba tettek. A tömjénhez hasonlóan ez is tönkretette a fogakat.

Ha a fogfájást huzat okozta, úgy a beteg megfelelő oldali fülébe egy megtisztított foghagyma cikket tettek, hogy az majd ugyanott húzza ki a betegséget.

Sok párlással is próbálkoztak. Sztánán a bazsarózsa gyökeréből készítettek párlatot, annak a levéllel pedig jól bedörzsölték a fogínyt és a megfelelő arcrészt is. Máshol szénamurvát főznek ma is, abba békasót dobnak és egy lepedővel letakarva annak a gőzével párolják meg a beteget. Sztánán ugyanezt teszik a *bilind* (beléndek) párlattal. A növény mákszemhez hasonló magjait parázsra dobják és a beteg föléje hajolva ugyanúgy, mint az előbbi esetben egy lepedővel letakarva a száját kitéve igyekeznek a fájós fogat jól megfűstölteni. Határozottan állítják, hogy ez az eljárás teljes biztonsággal megszünteti a fájdalmat.

Néha egy-egy beteg a gyógymódok egész sorát végigpróbálja. Ki tudná megmondani, hogy a fájdalom vajon melyiktől szűnik meg? Pedig a beteg számára pillanatnyilag ez volt a legfontosabb.

Forró hideglelés

A váltakozó láz népi értelmezése van a betegség nevébe sűrítve, amelyre már nem volt orvosságuk. Az egész Kalotaszegen csaknem ugyanúgy a szomszédok segítségül hívásával próbáltak segíteni a bajokon. Nyárszón a beteg családjának valamelyik tagja fel-

állt a kapura, erélyesen rázni kezdte azt, miközben kiáltotta: „Az én apámat (bátyámat, nénémet stb.) a forró hideg leli, aki hallja, tapadjon a seggire!”

Sztánán a beteg kellett hogy felmásszon az utcakapura és ő kiáltotta: „Kedves szomszédáság, engemet a forró hideg ráz, jöjjenek segíteni!” Közben ő is teljes erejéből rázta a kaput.

Máshol pedig a beteg felment a *hiüba*, levetkezett meztelenre, keresztbe futkározott, miközben azt kiáltotta:

„Forró hideg ráz,
Ki hallja, ki nem hallja,
Forduljon arra.”

Kiegészítő eljárásként a beteget megittatták keserűlapu teával és ágyba fektették.

Eredeti módon védekeztek e betegség ellen akkor, amikor a temetőből valami *óságot* (eltört korsót, üveget, elhervadt virágot, kopjafa-darabot) hoztak, s azt beletették egy tarisznyába vagy zacskóba és a betegségre hajlamos ember magával hordozta addig, amíg fel nem gyógyult. Hitük szerint az ősök szelleme óvta meg a betegségtől az emlékeiket hordozó utódot.

Az egyik alszegi faluban szintén az ősök szellemétől várja a beteg a gyógyulást. A beteg maga megy ki a temetőbe és egy olyan halott sírjához megy, akit életében jól ismert. Nevén szólítja a halottat, így: „X. Y. add vissza az egészségem, és vedd át a hideg-lelésem.” Ezt a mondókát háromszor vagy kilencszer ismétli meg. Mindenik mondóka alatt felvesz egy morzsa földet és beleteszi egy zacskóba, amelyet aztán a nyakába köt és ott hordja, amíg nem érzi a teljes gyógyulást.

Fülfájás

Veszélyes betegségnek volt elkönyvelve. Elterjedt felfogás volt, hogy a meleg meggyógyítja a fájós fület. Ezért sót vagy hamut melegítettek tepsiben és egy-egy vászonzacskóban a sajtó fölé tették. Máskor meleg puliszkát tettek rá vagy forró víz fölé hajolva meggőzölték. Vegyes lakosságú községekben igen gyakran használták a román paptól kért *szentelt vizet*, amelyet egy gyűszűvel a beteg fülbe öntöttek.

Egy régi gyógymód szerint, ha sírásáskor régi koporsóra találnak a sírásók és a koporsószegyet megkapják, s ezzel megérintik a beteg fület, az hamarosan meggyógyul.

Inaktelkén öt-hat fokhagyma cikket megpucoltak, majd ezekkel egyenként a beteg fül körül óvatosan addig dörzsölték a bőrt, amíg a kezükben szét nem ment. Ezután ugyanígy jártak el a következő cikkekkel is. Amikor mind az öt-hat fokhagyma cikkel elvégezték a fenti műveletet, a megmaradt fokhagyma törmelékét egybe a szoba sarkába dobták.

Ha a fülfájást huzattól kapta a beteg, úgy a fokhagyma cikket a fülbe is bedugták. Előzőleg megpucolták, egy cérnát húztak bele, hogy ezzel a kihúzását megkönnyítsék, majd jó mélyen bedugták a fülbe. Egy idő után a cérna segítségével kihúzták, *ölhúzták*, és a fültől lefele a kar irányába húzó mozdulatokkal többször végighúzták a fokhagymát, hogy ezzel együtt a huzatot is elhúzzák a beteg füléből.

Máshol a *filfü* (kövirózsa) levét szorították a beteg *filébe*, s állításuk szerint ha egyébként nem is, de ez biztosan meggyógyította.

Hasfájás

A nép körében is tudott tény, hogy a hasfájásnak nagyon sokféle oka lehet. Éppen ezért a gyógyítási próbálkozások is nagyon változatosak. Különösen a különböző teákat ajánlják ilyenkor, amelyek megindítják az emésztést. Így a *lúsósnya* magjából, kömény-magból, *anyalevélből*, *vérfüdből*, zsályából, fodormentából főztek teát a betegnek. Másból, de a fenti falvakban is ezen kívül *ezerjőfűből*, hársfa virágból, *cintórium*ból, akácvirágból, hagymából, *csikófarokból* egyaránt készítettek gyógyteát a beteg számára.

A teákon kívül természetesen más házi orvosságokkal is próbálkoztak. Például fokhagymalevet itattak a beteggel, a Nádamentén pedig pergelt vagy pergeletlen köménymagot rágattak a beteggel. Az összerágott köménymagot a lenyelés előtt egy ideig a szájában kellett hogy tartsa a beteg, majd meleg sósborszeszes-cukrot, vagy cintóriás, vagy pedig borsos-pálinkát itattak vele.

Ha gyermeknek fáj a hasa, úgy Nyárszón megpergelt köménymagot ruhába göngyöltve a hasára tettek vagy patakfüvet főztek, amelyet két vászon közé tettek, és úgy helyezték a hasra. Széleskörűen elterjedt, hogy meleg fedőt vagy téglát, vagy pedig mosatlan gyapjút tesznek rá, hogy az melegével majd csak megindítja az emésztést.

A kenőasszonyok is előkerültek ilyenkor, és szappanos vízzel jól megmasszírozták ilyenkor a hasat. Inaktelkén a nők esetében a gőzzel való párlásnak egy különleges módját használták. A kályhán kimelegített nagy követ beletették egy nagy fazékba vagy cseberbe. A felizzott kőre ecetet csepegtettek, ami nagy sistergés kíséretében rögtön különleges, csípős szagú párává alakult. Erre az edényre a beteg asszonynak rá kellett ülnie és jól felpárolnia magát.

Ilyenkor a betegnek általában nincs étvágya, nem kívánja az ennívalót. Mégis ha valamit enne, úgy azt eszik, amit éppen megkíván, vagy pedig csak csípős júttúrót adnak ilyenkor a betegnek. Manapság gyakran használják a *brózá*t (szóدابикаربóna).

Hát- és derékfájás

A gyógyeljárások abból indulnak ki, hogy a fájdalom hűlésből ered, ezért a legtöbb esetben melegítéssel próbálják enyhíteni a meghűlt testrésztől származó fájdalmát. A legáltalánosabban elterjedt az az eljárás, amely szerint egy zacskóban felhevített homokot vagy sót tesznek a fájós helyre, de néhol a kályha rácsán felforrósított meleg téglát, fedőt is használnak erre a célra.

A különböző szerekkel való bedörzsölés sem ritka. A leggyakrabban a rézelővel, *íneresztő pópiummal* (kenőcsféle) kenetik, de nem ritka a sós, borszeszes, ecetes vízzel való bedörzsölés sem.

Ma is széles körben használatos a *hátpecsenye felszedés*. Ilyenkor azt mondják, hogy *lőszakadt* a hátpecsenyéje. A felszedést megelőzi a zsírral történő bekenés, ami síkossá teszi a hátbőrét. Ezután rátesznek a hátra egy törülközőt és azon keresztül alulról a deréktől felfelé a váll felé haladva a két kéz hüvelyk és mutató ujjával a bőrt megfogva kissé felemelik és fennebb teszik, vagy ahogy mondják *fölszedik*. Egy-egy helyen a kenőasszony három-négyszer húzogatja meg, illetőleg szedi fel a bőrt.

Ugyancsak elterjedt gyógyeljárás a *meztapódás*, amelyet munkahelyenként a

munkatársak ma is minden ceremónia nélkül végzik egymásnak. Régebb azonban sokkal szertartásosabban végezték. A legtöbb helyen azt tartják, hogy az a leghatásosabb, ha egy család hetedik gyermeke, vagy ahogy mondják, *a hetes* tapodja meg. Minthogy azonban Kalotaszegen meglehetősen ritka a hetedik gyermek, úgy megengedett a mások által történő megtapodás is, de ebben az esetben az ikergyermek tapodása a leghatásosabb, s ha egyik sincs, csak akkor lehet igénybe venni mások segítségét. A tapodás úgy történik, hogy a szoba földjére leterítenek egy pokrócot. A beteg meztelen felső festével arccal lefele fekszik erre, a tapodó pedig mezítláb jól megtapossa a beteg derekát, hátát.

Inaktelkén kedvelt eljárás a *szénamurva* fürdő alkalmazása is. A csűrbe hullott szénamurvát (széna törmelékét) megfőzik és beleöntik egy szapuló-kádba, amelybe egy kis székét is tesznek. A beteg erre ül rá. Egy pokróccal vagy lepedővel letakarják és addig marad benne, amíg a főzet kihűl, és így a takaró alatt már nincs gőz.

Magyarbikalon alkalmazzák a hát bőrének *megpirítását*, felmelegítését is, mégpedig poharakkal. Ez úgy történik, hogy a vattát megmártják szeszen, meggyűjtják és betartják egy pohárba, amely így az égő szeszest vattától felmelegszik. Egyidőben több pohárral végzik ugyanezt a műveletet. A meleg poharakat aztán a beteg hátára rakják, amelyek ráragadnak a bőrre és azt felmelegítik, megpirítják. Akkor szedik le a hátról, mikor azok kihűltek és pirító hatásuk ezzel megszűnt.

Igézés

Különösen a gyermekeknél fordul elő nagyon gyakran. Tünete: az igézett kihevül, elvesz a szemévilága, szédül. A felszegiek szerint a vastagszemöldökűek, az alszegiek szerint viszont az összeéró szemöldökű emberek igéznek nagyon könnyen. Csak ránéznek egy másik emberre és anélkül, hogy azt akarnák, máris megigézték. Ha valakit nem akarnak megigézni, ők maguk kell hogy köpjenek egyet-egyet a tér három irányába, mondván: „Phi, phi, phi, ne fogjon az igézet rajtad”. Ha valaki látja, hogy egy másik nagyon figyel, azt mondja: „Kígyószem a szemedre”. Ha háromszor elmondja, akkor az igézés nem fog rajta.

A kisgyermek ártatlanul gyakran esnek az igézők áldozatául. Inaktelkén az asszonyok, mielőtt az utcára engednék gyermeküket, alsószoknyájukat felemelve, annak belső felével megtörlik azok arcát, mert *akkor nem fog rajtuk az igézet*. Vagy az alsószoknyával keresztet vetnek a gyermek homlokára. Lényegében ugyanezeket az óvintézkedéseket kell, hogy tegyék a felnőttek is, mielőtt kilépnének az utcára. A lányok és asszonyok saját arcukat is megtörlik alsószoknyájukkal, vagy egy-egy lyukas kulcsot tesznek valamelyik zsebükbe, mert az megóvjá őket az igézettől. Ugyancsak előfordult, hogy *névtelen ujjukat* a moslékos vederbe mártják és azzal homlokukra három keresztet rajzolnak. Ugyanitt ajánlják, hogy mielőtt elindulna, dugja az egyik kezét az ellenkező hónaljába, és aztán időnként szagolgassa a kezét. Egy másik óvintézkedés szerint amikor szépen felöltöznek a nők, harapjanak le saját *hárász-ingük* bojtjából egy szálat, és azt tartásuk a szájukban addig, amíg társaságban vannak.

Ha a védő intézkedések ellenére mégis megigézték valakit, úgy rögtön szenesvizet vetettek és vetnek még ma is. A szenesvíz vetése úgy történik, hogy egy csupor vízbe beleengednek három vagy kilenc darab szenet, amelyek nagy sercegés közepette vagy le-

szállnak a csupor fenekére, s ez esetben biztos, hogy igézésről van szó, vagy a felszínen maradnak, s akkor a betegnek más baja van, de a biztonság kedvéért a műveletet a legtöbbször mindkét esetben folytatják. Néhol, ha a szenesvíz vetésekor éppenséggel nincs tűz, úgy a meggyújtott és elégett három gyufaszál is megteszi hatását. Egyes helyeken minden darab szénnek a vízbe való dobása után *megkukoricásszák* (keresztet vetnek) a csészét. Azt tartják, hogy olyan késsel kell a csuporra keresztet vetni, amelynek nyele réz, vagy ha ilyen nincs, a fanyelű is jó, de csak az, amelyen van egy-egy rézkarika, vagy legalább rézszeeggel van díszítve. A kályha szélére a kezükkel keresztet rajzoltak, és a szenesvizes csészét arra a helyre tették. Visszafele számolva: 9, 8, 7, 6, és így tovább, három kortyot ivott a beteg, egy pár cseppet a kebelébe is öntöttek és a szenesvíz vető asszony mutató ujjával a vízbe nyúlva egy keresztet rajzolt a beteg homlokára, sőt egyet-egyét a két tenyerébe is. Mondókát is mondanak: „Phi, phi, phi, ha ember igézett meg, maradjon a kalapja alatt, ha asszony, a kontya alatt”. Ezek után a műveletnek vége is van, a csuporból a szenesvizet egyes helyeken az ajtó sarkához, máshol a csepegő alá, néhol pedig az állatokra, kutyára, macskára öntötték, hogy az igézet azokra átragadjon és így a beteg végleg megszabaduljon a kínozó rosszullettől.

Káptyásság (szédülés)

Leginkább az állatoknál fordul elő, főleg a juhoknál. Ez az úgynevezett *kergekór*, de megfigyeléseik szerint ilyen vagy ehhez hasonló szédülések ismeretesek más állatoknál, sőt az embernél is. Igen valószínűnek látszik azonban, hogy az embernél valamilyen más betegség tüneteként jelentkezik a szédülés. Az ilyen tünetek észlelésekor könnyen rámondják, hogy az illetőt szél ütötte. Érdekes társításként azt állítják, hogy a szél behatolt a beteg ember fülén, és addig nem lesz jobban, amíg azt ki nem húzzák onnan. A szél kihúzására használják a *szélkalány-nyelet*. Ez az érdekes szerszám nem egyéb, mint egy többszörösen felcsavarodott fa, amiről azt tartják, hogy a felcsavarodását a szél idézte elő. Állítják, hogy ez, s csakis ez lehet az az eszköz, amellyel a szédülést vagy a *káptyásságot* ki lehet csalni az ember fejéből. Nyárszón most is készenlétben van belőle jó pár a faluban.

A gyógyítási eljárás úgy történik, hogy a beteg fejét hosszasan dörzsölik ezzel a szélkalán-nyéllal, de csak állandóan visszafelé, az óra járásával ellentétesen. Hitük szerint az ellentétes irányú dörzsölés a szélörvényt kihúzza a fejből, s ezzel a beteg visszakapja egyensúlyát és megszabadul a kellemetlen szédüléstől.

Kelés

A mezőgazdasági munkálatok ideje alatt gyakran megtörténik, hogy munkaközben szálla vagy tövis szúrja meg a kezét, de nyáron a mezítelen lábba is sokszor belemegy egy-egy tövis, ami nem egyszer kelést okoz. Minthogy nem tulajdonítanak neki semmi jelentőséget, orvoshoz sem fordulnak vele, ők maguk igyekeznek gyorsan meggyógyítani. Még a megkelés előtt túvel kipiszkálják a kötőszövetbe fűrődött tövist, ha pedig már megkelt, úgy igyekeznek azt kifakasztani és eltüntetni a test felületéről. Csak a legritkább

esetben fakasztják ki tüvel, inkább helyett a kifakadás természetes formáját igyekeznek elősegíteni.

Régen sok helyen a kés fokával háromszor keresztet vetettek a kelésre, mielőtt bármilyen gyógymódot alkalmaztak volna. A kifakadást gyakran azzal igyekeztek elősegíteni, hogy a kelést forró vízbe ütögették. Ha ez nem használt, úgy sült hagymát tettek rá az egész Kalotaszegen. Rendkívül érdekes ahogyan a hagymát megsütötték. Egy fej hagymát kétfele vágta, a két fél közé szappant *vakartak* és az egészet *szösze* tekerték és így tették rá a szénre, ahol az megsült, miközben a szös teljesen leégett róla. Az így előkészített hagymát kihülése után a sebre borították és egy-egy vászonba, *gyócsba* rakva bekötötték. Nyárszón nyers krumplit reszelnek és azzal borítják be a sebet ugyanaból a célból.

Igen gyakran tesznek a kelésre *ides töjfüllel* és *színmízzel* gyúrt tészta is. A tészta egyszerűen csak szappanhabbal készítik el. Sok helyen a kifakadást úgy próbálják siettetni, hogy *ecetes ótót* készítenek úgy, hogy az állatgyomor belső nyálkahártyáját sós ecettel és borral konzerválják, majd ezt az *ótót* ráborítják a sebre. Egyértelműen állítják, hogy csupán egy félóra alatt kifakasztja a sebet. Friss tehénganét is tettek rá a sebekre és azzal kötik be. Más falvakban a legkülönbözőbb anyagokkal igyekeznek a kifakadást elérni. Máshol meg *macskamizet* (a szilvafa kicsorgó és megszilárduló nedvét, mézgáját), vagy kovászt, vagy tejben megfőzött lent, vagy érett paradicsomot, vagy pedig *lűfingot* – *pöffeteget* – borítanak a sebre.

Rengeteg növénylevelet is használnak, amelyeknek egy részét a kifakadás előtt, másokat pedig a kifakadás után, a genny kiszívására szánják. Így pl. a *hadarilapu*, vagy más elnevezésén *magyaróaljafü*. Kifakadás után általánosan elterjedt volt a fehér liliumlevél és a boldogasszony-level használata, de a vadszőlő levelére is gyakran sor került.

Ha valakinek a sarka *megettört* (megkelt), akkor apróra tört libaganét kevertek össze vajjal, azzal kötötték be a sebet, de néhol a legöregebbek még az egyszerű keléskor is ezt tartják a leghatásosabb orvosságnak.

Kíkpokolvar

A daganatok egyik fajtája, amely mérges kék színével félelmetesebbnek tűnik, mint más daganatok. Érdekeségként hat, hogy a gyógyító eljárások között ugyancsak analógiás alapon a kék színnel kapcsolatos gyógymódok (*kíkfejtő*, kékszamártövis stb.) a legelterjedtebbek.

Az egész Kalotaszegen elterjedt az a gyógymód, hogyha hozzáférhető helyen van a daganat, úgy egy tüvel átszúrják és a segítségével *kíkfejtőt* húznak bele. A cérna benne is marad mindaddig, amíg a teljes gyógyulás be nem következik. Néhol viszont speciális gyógyítási eljárásokkal is találkozunk. Például hozzáértő asszonyok kenyérkovászból tojásnyi vagy diónyi galuskákat készítenek, s közepébe összetört körisbogár-fejet tettek. A galuskákkal a pokolvar körül körözve és a bőrt érintve mondanak valamilyen titkos varázsszavakat. Miután mind a kilenc galuskával ugyanígy jártak el, az összes galuskákat a ház *födjébe* elássák. Érthető, hogy csak olyan lakásban volt érvényes, amely *tapaszos* volt.

Nyárszón egész sor gyógymódot találtunk. Ha a pokolvar eldugott helyen (arcon,

foghúson, fejen, vállon) volt, hozzáértő asszonyok *elhúzták*. Az elhúzás a legegyszerűbb esetben egy-egy megpucolt fokhagyma cikkel történt. A fokhagymával a daganat helyétől a nyakon és vállon, majd a karon keresztül sokszor ismételve húzta lefelé a fokhagymát, jól rányomva a bőrre. Így történt ez a kézfejig, ahova a kis daganatot *gyóccsal* és kék cérnával lekötötték. „De ne higgye, hogy ez mese, ez a szín igaz!” – vetette közbe az eljárást ismertető Kovács néni, látva csodálkozó tekintetemet. Ugyanott mások csak úgy tartják hatásosnak, ha *pokolvar-füvet* és körisbogarat összezúznak és liszttel, vízzel péppé keverik, sőt egyesek szerint csak a szarvasbogár szarvával való *elhúzás* a biztonságos. Ezesetben is, mint az előbbieken, a kézfejre kötik le a daganatot, ahonnan aztán pár nap alatt eloszlik.

Ha kifakad, a sebre gennyszívó *hadarilaput* kell borítani. Máshol, a gennyszívó levelet egyenesen *pokolvarlapunak* nevezik. A kéktövis szétmorzsolva, széttört virágát is szokták rátenni, néhol pedig a *cinedória* növény levélvel kenegetik, vagy a hagymát megáztatják jól pálinkában és azt ráborítva egy kötéssel együtt addig tartják rajta, amíg a gennyes daganat szét nem oszlik, meg nem gyógyul.

Kígyómarás

Kalotaszeg-szerte a ritka esetek közé tartozik. Inkább csak él az emberek tudatában, hogy mit kell tenni, ha mégis megmarná a kígyó. A hegyalji vagy erdőmelléki falvakban történt is egy-két eset. Nyárszón utoljára az 1962-ben elhalt és akkor 96 éves Bihari Istvánné tanította meg unokáit és azok másokat, hogyha megmar valakit a kígyó, rögtön földbe kell ásni a megfelelő végtagot. A közelmúltban történt egy kígyómarásos eset, amikor a szemtanúk elbeszélése szerint a kígyó annyira rátekeredett az áldozat lábára, hogy azzal együtt voltak kénytelenek beásni a földbe. Egy idő múlva kivették a lábat, mert a kígyó időközben levált és eltűnt. Ezután újra beásták máshova a lábat és két nap múlva az illetőnek semmi baja nem volt.

A földbe ásást mindenhol alkalmazzák, sőt nemcsak Kalotaszegen, hanem más vidékeken is. Talán csak az Alszeg néhány falva kivétel. Sztánán a *kígyónyelvű fűből* készítenek főzetet és azzal mosogatják a marás helyét, a földbeásást pedig tudtuk szerint nem alkalmazták elődeik sem. Nyárszón igen érdekes módon a faluban most is fellelhető jó pár kígyóbőr botra húzva és megszártva. Ha valakit megmar a kígyó, a száraz kígyóbőrrel bedörzsölik a marás helyét. Hitük szerint csak a saját bőr dörzsölése útján lehet biztosan hatálytalanítani a kígyó által az emberbe juttatott mérget.

Köhögés, nátha

Azt hiszem, nincs olyan ember, aki legalább egyszer-kétszer ne lett volna náthás, influenzás, vagy ahogy népiesen mondják, aki ne lett volna meghűlve. Leggyakoribb tünete a köhögés. Inkább erre is figyelnek fel és ez aggasztja a beteget és hozzátartozót egyaránt, de túlságosan nagy problémát nem csinálnak belőle. Gyakori eljárás ilyenkor a *megfűstölés*. Ez egyszerűbb esetben abból áll, hogy izzó szénre málélisztet szórnak, amely elége útján különös szagot és füstöt áraszt. A beteg a parázs fölé hajlik, hogy a keletkező

füstöt beszívja. A biztonság kedvéért még be is takarják egy lepedővel vagy pokróccal, hogy a füst gyors szétoszlását megakadályozzák. Néhány perces füstölést már elegendőnek tartanak, máshol ez a füstölés annyiban módosul, hogy a parázsra máléliszten kívül néha kenyérhéjat vagy *kapcadarabot* is dobznak, amely csak növeli a keletkező füstöt.

A gyermekek meghűlése iránt fokozott figyelemmel viseltetnek a szülők. Bárányfaggyút kennek dohánypapírra és azt teszik a mellükre. Máskor fokhagymát takarnak bé a hamuba, és szenet húznak rá. A felforrósodott hamuban megsül a fokhagyma, majd ezt ráborítják a hörgő gyermek mellére. Vagy szemes kukoricát főznek és annak a levét itatják naponta a beteggel, vagy petróleumos cukrot adnak neki. Máshol a kukorica virágját is főzték meg teának, s ezzel enyhítették a köhögést. Sztánán torokfájáskor a gyógyító asszony ökolbe fogja a kezét és háromszor-négyszer keresztesen a torkára nyomja a betegnek, majd a *mosóval* (mosogatóronggyal) beköti azt.

Talán ez az a betegség, amelynél a legtöbb teát használják. Ezek egy része egyetlen növény virágából vagy leveleiből készül, de ezek mellett sok a növénykombinációkból készült főzet, tea is. Az egy növényből készült teák közül a kamilla és fodormenta, az akác, a zsálya, a bodza, a hársfa, a kék iringó, a kék szamártóvis teát főzik a betegnek. A többi helységekben vegyesen, hol egyiket, hol másikat, a családi hagyományoktól függően. Érdekes, hogy nagyon elterjedt a kukoricacsutka tea használata is cukor nélkül. Tapasztalataik szerint kitűnő gyógyszer a hűlés ellen.

Sok kombinált teát is használnak ilyenkor, zabból és hagymából főznek teát. Éppen csak felfőzik egy csuporban. A fővés kezdetekor egy akkora kenyérhéjjal fedik be, hogy az teljesen elzárja a pára kitódulását. Addig tartják így, amíg élvezhető hőmérsékletűvé hűl le, s csak azután itatják meg a beteggel, és bodzavirágot, iringót, köményt és egy fej hagymát főznek össze, s így készítenek belőle érdekes ízű főzetet. Inaktelkén pedig hagymát, zabot és bodzafa virágot főznek össze azzal az óhajjal, hogy a betegem minél előbb segítsenek.

Kutyamarás

A kutyáktól való ijedelem igen gyakori, különösen a gyermekek körében. Ilyenkor szokták előszedni a szülők az ijedeleműző tudományukat. A legegyszerűbb esetben a megijedt gyermekkel gyorsan itatnak pár korty hideg vizet, hogy attól megnyugodjon. Súlyosabb esetekben régen önt öntöttek a hozzáértő emberek. Az ón öntés úgy történt, hogy hideg vízbe frissen olvasztott önt csöpögtettek. Az ón cseppek nagy sístergés közepette a vízben kis óndarabokká szilárdultak. Ezután a darabkákat a vízből kivették, kilyukasztották és egy madzaggal a megijedt gyermek nyakába kötötték. Addig hordta a nyakában, amíg az ijedség tünetei teljesen elmúltak, néha bizony egy-két évig is. A legrégibb időkben az ón öntésekor mondtak is valamit. A mai öregek azonban már nem emlékeznek a mondókára, de állításuk szerint az *ónvető* csak magában mondogatott valamit s azt másoknak nem árulta el, mert hite szerint akkor a mondóka és az egész művelet hatástalan marad.

Ha a kutya megmarta az áldozatot, a legszélesebb körben elterjedt orvoslási módja az volt, hogy a sebet annak a kutyának a szőrével kötötték be, amely megmarta. Szükség esetén, ha a kutyát nem lelik meg, akkor más kutyaszőre is eredményesen használha-

tó fel, vagy pálinkás ronggyal, vagy tört fokhagymával kezelték a sebet. Ha a marás helyén nagy lyuk volt, úgy Nyárszón egy egész babszemmel, Sztánán egy hosszában kettéhasított babszemmel tömték el a seb nyílását s csak ezután következett a bekötés. Orvoshoz csak a legkritább esetekben fordultak s a leginkább csak akkor, ha meg voltak győződve, hogy a kutya, amely megmarta az embert, veszett volt, de még ilyenkor is megpróbálkoztak az orvoslással. Tüzes vassal próbálták kiegészíteni a fogak helyét. Ma azonban minden ilyen esetben sietve fordulnak az orvoshoz.

Látásgyengesség és vakság

Az ittelő emberek rendkívül félnek a különböző szembetegségektől. Azt tartják, hogy gyógyításuk a legnehezebb és a legkényesebb. Ijedten fordulnak a falu gyógyító embereihez, asszonyaihoz és könnyen beleegyeznek a legelképesztőbb eljárások alkalmazásába, kipróbálásába is.

Ha valakinek a szemevilága meggyengül, tavasszal szőlőmetszéskor felfogja a szőlővesszőből kicsepegő nedvet s abba belemártva névtelen ujját azzal többször megmossa. Ha a látás meggyengülését nem tavasszal, hanem nyáron, ősszel vagy télen észleli, ugyanezt a műveletet kell hogy elvégezze saját nyálával.

Sztánán a szürke hályog ellen több merész eljárást alkalmaznak. A pontosság kedvéért meg kell mondjuk, hogy ezeket az eljárásokat az állatokon, főleg a szarvasmarhákön próbálták ki előzőleg többször s csak ezután végszükség esetén alkalmazták csak embereken s állításuk szerint teljes sikerrel. Miben áll az eljárás? A tyúkzúza belső feléről lehúzott érdes hártját jól megszáritják és apróra megtörik. Cukrot, sót és állatok esetén, de a merészebb emberek esetében is üveget törnek nagyon apróra, amelyet a legfinomabb szítán átszítálnak, majd összekeverik és egy csövön át a beteg szemébe fújnak. Állításuk szerint az összetört cukor, és só kristályok valamint az üvegporsó levágják a hályogot a szemről.

A cukrot a szomszédos falvakban is felhasználják erre a célra. A beteg szemét egyszerűen csak cukros vízzel borogatják vagy pedig tojássárgájában finomra cukrot dörzsölnek el és ezt a keveréket reggelenként a szembe teszik. Ugyanezen a vidéken *írósvajat* is szoktak az ellenkező fülbe tenni: ha a bal szem beteg, a jobb fülbe és fordítva. Azt tartják, hogy a vaj átszívódva a szembe leolvasztja a hályogot a szemről.

Igen érdekes szürkehályog eltávolító eljárásról is tudnak. Megfőzik a fekete tyúk tojását keményre, a tojáshéjat gondosan eltávolítják, hosszában kettévágják, a sárgáját pedig kiveszik mindkét félből. Az egyik fehérjét megtöltik cukorporral, a másikat viszont apróra tört szegfűszeggel. Ezután a két tojásfelet összeborítják, beteszik egy törülköző sarkába vagy egy vászondarabba, majd a vászondarabot mind közelebb és közelebb fogják és mind erősebben szorítják mindaddig, míg fekete cseppek nem csepegnek belőle a vásznon keresztül. A cseppeket gondosan felfogják, mert naponta kétszer ebből csepegtetnek a beteg szembe kb. egy hétig folytatva ezt a műveletet a beteg visszanyeri szemevilágát. Az elbeszélő állítja, hogy ő maga csinálta meg ezt az édesanyjának Dombi Istvánnának, akinek haláláig (85 éves koráig) négyszer húzták le ezzel a módszerrel a kb. kétévenként visszanövő szürkehályogot, míg a negyedik alkalmazás után véglegesen eltűnt a hályog.

Magzatelhajtás, fogamzásgátlás

E bűnös mesterkedések igen elterjedtek főleg a Nádásmentén, ahol szinte minden falunak megvan a maga kiforrott módszere azok mellett, amelyek más falukból szivárogtak ki s amelyeket egy-egy menyecske a több gyermektől való félelmében mind végig próbál. Ennek eredménye a sok beteg második gyermek.

A magzatelhajtási eljárások egyik csoportját a művi eljárások alkotják, ami abból áll, hogy mesterségesen előidézik, kiváltják a méh vérzését. Erre a célra a kötöttút vagy speciálisan erre a célra készült csonttút használnak. Ennek eredményeképpen elég gyakoriak az elvérzések vagy a veszélyeztettek. Ugyancsak ebbe a csoportba kell, hogy soroljuk az erős hasmaszírozásokat zsírral, de azokat a próbálkozásokat is, hogy a menyecskék nagyot emeljenek vagy a hasukat jól megnyomják azáltal, hogy a *szűszékbe* hajolnak, miközben hasukat erősen a *szűszék* oldalalélehez szorítják. Az is megtörténik, hogy leugranak a padlásról (három-négy méter magasságból), amelynek elég gyakori eredménye a végtagok kificamodása vagy eltörése, csak éppen a kívánt eredményt érik nagyon ritkán el.

Ismeretes a füstölés is. Sztánán alkalmazott eljárás szerint parázsra kömény- és hagymaszárat dobnak és azzal füstölik meg magukat a terhes asszonyok. Állításuk szerint ennek a füstnek erős magzatelhajtó hatása van.

Elég gyakori a különböző gyökereknek a méhbe való feldugása. A gyökeret jól megpucolják, cérnát húznak bele, hogy majd ki tudják húzni és óvatosan feldugják a méhbe. Erre a célra rendszerint egy-egy hozzáértő asszonynak vagy egymásnak a segítségét veszik igénybe. Máshol a *paptökének*, vagy a fekete nadálynak, vagy a *vadpetrezselyemnek*, vagy pedig a fehér ürömnek a gyökerét használják fel erre a célra. Azt állítják, hogy ezeknek a gyökereknek a hatóanyaga megindítja a méh vérzését, ami végső soron a magzat elvetelését idézi elő.

Különböző főzeteket is használnak erre a célra. Inaktelkén egy kiló petrezselyemgyökérből főznek teát és azt amilyen forrón csak bírják, egyszerre megisszák. Máshol az élesztőt egy fél liter sörbe vagy borba teszik és azt is egyszerre isszák meg. A sok mesterkedésnek gyakran valóban az elvetelés az eredménye, de ha ez mégsem következik be, úgy a megszületett gyermek gyakran egész életében magán viseli édesanyja mesterkedésének bélyegét.

Méh- és darázscsípés

Minthogy ezen a vidéken a méhtenyésztésnek tekintélyes múltja van, így ezzel párhuzamosan kialakultak a méhcsípés elleni védekező eljárások is, bár egy-két méh csípése a férfiak körében egyáltalán vagy alig jelent problémát. Inkább a női nem, de főleg a gyermekek körében okoz pánikot. Ezzel magyarázható, hogy a férfiak alig tudnak mondani valamit a védekezésről. Az asszonyok, akikre a gyermeknevelés feladata hárul, annál inkább tudnak erről. Nyárszón a csípés után rögtön három- vagy kilencféle levelet szednek, azokat összetörik és azzal dörzsölik be a csípés helyét. A szedett levelek fajtamínősége a legtöbbjük véleménye szerint nem számít, a gyógyítás szempontjából inkább a kilences szám a lényeges. Máshol zöld hagymalevéllal, vagy petrezselyemlevéllel, de a

legtöbb helyen sárral vagy nyírkos földdel, a Nádamentén pedig sóval hintik be a csípés helyét. Van, ahol hideg *kócsot* nyomnak rá keresztiesen, vagy ha az nincs kéznél, akkor a hideg kés foka is megteszi a hatását, ha azt is keresztiesen nyomják rá. Nagyobb baj csak akkor van, ha egyszerre nagyon sok méh csípi meg az embert. Ilyenkor hidegvizes lepedőbe csavarják és ott tartják, amíg a beteg állapota javulásnak indul.

Nyílt, vérző és nem vérző sebek, kipárlások

A különböző mezőgazdasági munkálatok közben: kapálás, aratás stb. nem egyszer történt és történik sérülés. Ezek közül is leggyakoribb a kéz elvágása sarlóval, vagy a láb megsértése kapával. Az így ejtett sebre vagy egyszerűen *húgyos földet*, vagy pedig száraz földet vagy port hintenek, hogy a *virzés* elálljon. Ma sem ritka gyógymód ez különben, hiszen a györgyalvi építőipari munkások, ha valamelyikük megsérül, kőporral hintik be a sebet. A ház körül fellelhető legkülönbözőbb porokhoz, szerekhez folyamodnak ilyenkor: hamut, pókhálót, falkaparekót, *pucigport*, pergelt málélisztet, sót, tört faszenet, gyakran pedig sótan szalonnát használtak erre a célra. Hogy biztosak legyenek afelől, hogy a szalonna nem sós, annak közvetlenül a bőr alatti részét vágják ki vékony szeletek formájában és azt borították a sebre. Ha a seb nehezen gyógyul, így azt ajánlják, hogy egy fémpénzzel a sebet meg kell símogatni, és a pénzt egy útkereszteződésnél letenni, hogy az a sebekkel együtt az arra járók után eltűnjön.

A sebek kezeléséhez néhány növény levelét, virágát, vagy főzetét is igénybe veszik. Kevés vízben vagy tejben lenmagból kocsonyát főztek és azt borították a sebre. Inaktelkén utilaput, Nyárszón pedig a *gyötény* levelét borították a sebre. Ha aratáskor sarlóval elvagták a kezüket, úgy a katángkóró virágait szétdőrsölték és ezzel kötötték be a frissen vágott sebet. A legelőkön *lufingot* keresnek és borítanak rá, mert ez megóvja az elmérgesedéstől. Az egérfarkkóró leveleiből is teát főznek és azzal mosogatják időnként a sebet. Ha ez nem lenne elég hatásos és a seb nehezen gyógyul, úgy a növényt összetörik és szalonnával vagy hájjal keverik. A keveréket egy ruhára vagy vászondarabra teszik és úgy borítják a sebre, amely e hatásos orvosság hatására rövidesen behegged.

Rüh

A néphitben a rühesség okozója nem úgy él, mint apró kis állatka, hanem mint a többi betegségeké. Megfoghatatlan és láthatatlan valami. Tudják, hogy csupán egyszerű kézfogással is terjed.

Különböző fürdők alkalmazásával védekeznek ellene. A legegyszerűbb esetben hipermangános vízben fürösztik a beteget, de a fürösztő vízbe helyenként *büdöskővirágot* is tesznek, vagy kékköves oldattal kenik be a beteget. Komplikált fürdőt készítenek Nyárszón. A fürdővízbe kilencféle *dógot* kell tenni, majd összefőzni és az így kapott főzettel bekenni a beteg egész testét. Ez a kilencféle dolog a következő: büdöskővirág, kékpor, kátrányszappan, kénpor, korom, hár, higany, kátrány, *ördögrakója* (egy növény).

Eredeti eljárást alkalmaztak, amikor savanyúkáposzta-lével jól lemosták a mezetenre vetkőztetett beteget, majd hamut szitáltak rá. Így kellett állnia jó ideig és túrnie a

hamu csípését addig, amíg képzeletük szerint már megtette a hatását és megölte a *rühet*. Csak ezután mosták le tiszta vízzel. *Fehér zászpa* gyökeréből is készítenek főzetet és többször is abban fürösztik meg a szenvedőt. Fürdés után *posztóronggyal* mindig jól ledörzsölik, majd rühzsírral lekenik. Ezen kívül néhol a szénamurva-főzettel is próbálkoznak.

Ez a betegség egyre ritkább és vele együtt lassan feledésbe mennek a népi gyógy-módok is.

Sárgaság

Félelmetes betegségnek tartják. Úgy mondják, hogy a betegnek nem jó a mája és epéje. Éppen azért gondosan betartják a hozzáértők tanácsát.

A legegyszerűbb esetben a betegnek reszelt murkot, manapság pedig sok citromot adnak, hogy az majd kitisztítja a betegséget. Egy másik módszer, amelyik különben egyszerűbb formában más vidékeken is fellelhető, abból áll, hogy méhviaszból tányérral készítettek és abba aranygyűrűt tettek és vizet öntöttek rá. Ezt a vizet kellett hogy igya a beteg a felgyógyulásig. Más esetben sárgarépat fűrtak ki és a beteget csak abból itatták. Sztánán a kifűrt sárgarépat a földbe ásták és a beteg abba kellett hogy vizeljen a javulásáig. Ugyancsak itt készítettek más orvosságot is. Borba kevés libatrágyát és kilencféle burjánt tesznek — nem számít, hogy milyeneket — a hangsúly a gyomnövények számán, nem a fajtaminőségen van. Ezután hagyják, hogy pár napig *illedjen*, és ezt is viaszpohárból és aranygyűrűről kell innia a betegnek. Máshol meg viaszpoharat formáltak és annak még a képlékeny pohárnak az oldalába belenyomtak kilenc élő tetűt, majd betapasztották viasszal úgy, hogy az élősködők nem is látszottak. A pohár aljára itt is egy arany és egy ezüst gyűrűt tettek és vizet öntöttek rá. Rövid ideig állni hagyták, s csak ezután kezdhetette el a beteg az ivókúrát. Ahogy megitta a vizet, rögtön újból feltöltötték friss vízzel, hogy az ott álljon a következő alkalomig. Körülbelül egy évig kizárólag csak ezt a vizet kellett innia a betegnek, ha meg akart gyógyulni. A fenti eljárást ma nem alkalmazzák, utoljára ezelőtt negyven évvel használták. Máshol a betegnek előkészített teába tettek kilenc tetűt és arról kellett meginnia a teát. Még ezen is túltesz egy másik módszer, ahol kilenc tetűt, kilenc poloskát és kilenc bolhát kellett *seprőpálinkába* tenni. Pár napig a pincében, sötétben tartották, majd alkalmasnak minősítették a gyógyításra. Naponta egy-egy kávéskanállal vett be abból a beteg. E csodálatos keverék hallatára megkérdeztem egy idős nénit, hogy ez a pálinka miért gyógyított: „Azér, mer három vér keverékét itta meg a beteg!” — volt a válasz.

Inaktelkén fekete retekéből készítenek poharat, ebbe egy aranygyűrűt tesznek és rá az *aranyal-versenyző* nevű növényből főzött teát öntik. Állítják, hogy a sárgavirágú növény hatóanyaga űzi ki a sárgaságot az emberből. Máshol meg a szőlőt tartják igen nagy gyógyerejű növénynek. A fajtáját is kiválasztják, csak a fekete szőlőt tartják erre alkalmasnak. Egy liter borba egy kilogramm mézet tesznek, az így nyert keveréket három napig állni hagyják és csak ezután fogyaszthatja a beteg. *Szentgyörgyvirágot* és pünkösdi rózsa virágot vegyítenek össze és abból főznek teát a sárgaságban szenvedőknek.

A Bánffyhunyadi-környéki falvakban mindenütt a bánffyhunyadi özv. Báró Ferencnére hivatkoznak. Véleményük szerint ő tudja a legjobb sárgaság elleni orvosságot készíteni, de azt is tudják, hogy Báró Ferencné nem mondja el senkinek az orvosságot,

mert akkor – vallomása szerint – nem fog többet a betegen. És ő mégis elmondta, csak éppen a növény nevét nem ismerte, de mikor a gyanított növényt megmutattuk neki, azonnal felismerte. Orvossága egyszerűen úgy készül, hogy a pirosló hunyor nevű növény gyökerét megmosta, megszáritotta és apróra megtörte. Egy félliter házi szilva- vagy törkölypálinkába egy kevés gyökérport betett, huszonnégy óráig állni hagyta, majd leszűrte róla. Ebből a pálinkából kell innia a betegnek háromszor naponta egy-egy kávéskanállal étel előtt.

Szamárköhögés

Érdekes, hogy a betegséget a hasonló nevű növény főzetével, a szamártövis teájával és a szamár megcukrozott tejével gyógyítják. Ez utóbbi a társítás eredményeként annyira átment a köztudatba, hogy gondolkozás nélkül vágja rá fiatalja és öregje egyaránt a választ, hogy szamárköhögést szamártejjel gyógyítanak. Egyes helyeken fontosnak tartják a tej elfogyasztásának az időpontját is és az elfogyasztott mennyiséget is. Így csak akkor tartják hatásosnak, ha reggel éhomra issza a beteg, de egyszerre csak egy pár kortyot, máshol viszont nincs ilyen kötöttség. Sztánán faggyúval borítják be a beteg mellét, mégpedig úgy, hogy a faggyút kék papírra teszik és fokhagymával jól megkenik.

A teák egész sorát ajánlják ilyenkor. Nyárszón kékingyóból, máshol pedig bodzavirágból, hagymahéjból vagy hársfavirágból készült teát tartanak hatásosnak. Abban viszont a vélemények megegyeznek, hogy bármilyen kezelést is alkalmaznak, a torok melegvizes ruhával való borogatása nélkülözhetetlen.

Szárazbetegség (tüdőbaj)

A harmincas évek végéfelé történt, hogy nagyon sok fiatal pusztult el szárazbetegségben. Érdeklődtem, mitől kapták meg annyian. Egyhangúan állították, hogy csak a sok tánctól. „Egész éjszaka táncoltak, jól kimelegedtek és kifáradtak, majd kimentek a friss levegőre hűsülni és kész volt a baj.”

Az ilyen beteget frissen meszelt házba fektették, hogy a mész megölje a „bacillusokat”. A beteget fokhagymás kenyérral etették állandóan és sok káposztalevet itattak vele, mert ettől kiújul a tüdő. Máshol tojásfehérjével etették a beteget. A tojást megfőzték, kivették a fehérjét, megszáritották, majd megtörték. Hosszu ideig ez képezte a beteg mindennapi eledelét.

A torma nagyon sok ajánlott orvosságban szerepel. A legegyszerűbb esetben sörbe reszelik bele a tormát, vagy színmézbe reszelik és úgy eszik. Sztánán különleges készítményt adnak a betegnek. A tormát összekeverik színmézszel. A keveréket beleteszik egy csuporba és csuprostól együtt a kenyértészta. A kemencében a tészta, torma és a méz jól összesül, egy különleges ízű kenyérféleség keletkezik. A beteg kenyér helyett ezt köteles fogyasztani.

A legrégebbek azt javasolták, hogy a beteg igyon kecsketejet, mert a különleges tej végül is „megújítja” a tüdőt.

Szemölcs

Nagyon gyakori, különösen a fiatalok kezén. Azt tartják róla, hogy kézfogással is átragad egyik emberről a másikra. Megszámlálásuk szigorúan tilos, ha valaki mégis megszámlálná, számuk megduplázódik.

A sömörög eltávolítására a leggyakoribb eljárás a hajszállal, lófarkából vagy sörényből húzott szőrszállal való megkötés. Emellett azonban egy egész sor, falvanként eltérő eljárást jegyeztünk le. Ha valaki vizes edényét a kútnál felejtí, a szemölcsös kezét vagy ujját abba kell beledugni, mert így az edény gazdájára ragad a szemölcs. Ha a szemölcsös csontot kap a mezőn, azzal keresztezze meg, de ugyanezt megteheti az evéskor lehullott morzsával is. Olyan almát, amelynek még a szára is megvan, négybe vágnak és a négy rész mindenkével külön-külön jól bedörzsölik a szemölcsöt, majd az almaroncslékot a csepegő alá elássák. Azt tartják, hogy amikor az elásott alma elrothad, a szemölcs is lebukik.

A tölgyfa levelén keletkező sömörögalma levéllel kenik be, mert az lérágja. Egy fonálra annyi csögöt kötnek, ahány sömörög van és azt elássák a csepegő alá. Amikor a fonál elrothad, akkorra elmúlik a szemölcs is.

Megdörzsölték sóval és utána a sót olyan kútba dobták, ahonnan a szemölcsös ember nem ivott.

Kenték az odvas fa odvában összegyűlt vízzel, rothadt almával vagy a kutyatej nevű növény levéllel.

Azt tartották, hogy ha egy fémpénzzel a szemölcsöt megdörzsölik és a pénzérmet eldobják, úgy arra ragad, aki azt felveszi.

Máshol azt tartják, hogy amikor csépléskor tyúkhúsleveset főznek, evéskor a szemölcsös a mellette ülő tányérjában levő húslevesbe kell hogy belemártsa, anélkül azonban, hogy az észrevenné. Ha ez sikerül, úgy rövidesen megszabadul a szemölcstől.

Bánffyhunyon egyszerű kezelési módja ismeretes, miszerint a szemölcsöt ismételtelen be kell kenni szalonnabőrrel és az rövidesen eltűnik.

Szeplő és pattanás

Mindkettő igen gyakori. A szeplő nagyrészt veleszületett, a pattanás viszont az ember élete során leggyakrabban az arcon megjelenő szépséghiba. Bár az ember egészségi állapotára nincs kihatással, mégis különösen a női nem igen érzékenyen reagál a megjelenésükre. Így hát mindent elkövetnek, hogy arcukról eltüntessék azokat.

Vagy azt javasolják, hogy mosakodjon meg márciusi hóval akin van, vagy ugyanezt kell tenni egyéves esővízzel, vagy pedig a saját vizeletében való arcmosást tartják hatásosnak. Inaktelkén a földieper gyökeréből készült főzettel mosakodnak addig, amíg a szeplő eltűnik az arcukról.

Néhol fellelhető a porozási eljárás is. Piros kukoricát megpergeltek, porrázúrták és azzal hintették be a szeplős vagy pattanásos helyeket. Sztánán azt tartják, hogy egy fecsketojást kell betenni a vízbe és azzal a vízzel kell mosakodni, amíg el nem tűnik az arcról.

Kalotaszegszerte elterjedt az a gyógymód, hogy a szeplős lány amikor tavasszal először fecskét lát, mondja: „Fecskét látok, szeplőt hányok”.

A szeplős ember március elején háttal és meztelenül kell hogy kimenjen az ajtón, hogy a szeplő az arcáról a hátára vagy a hátulsó részére ragadjon. Egyszerűbb esetben csak háttal mennek ki az ajtón, anélkül azonban, hogy meztelenre vetkőzzenek.

Bánffyhunyadon a fehér orgona virágát zsírban erjesztik, s azzal kenetik, vagy a földitök gyöktörzsét kivájják, megtöltik zsírral, erjedni hagyják, és azzal kenetik a szemölcsöt vagy pattanást.

Tetvesség

Háborúk alatt különös hangsúlyt kap az élősködők elleni védekezés, hiszen számos betegség, vész okozói azáltal, hogy a kórokozókat hordozzák. Ellenük széles körben alkalmazzák a fejnek és a hajnak „petrójom”-mal vagy olajjal való többszöri bekenését, bedörzsölését. Fodormenta főzettel dörzsölik be a fejet. Ezzel kettős célt érnek el, hiszen a fodormenta anyaga kipusztítja az élősködőket, másrészt pedig jótékony hatással van a hajhagymákra és a haj növekedését segíti elő.

Az ördögrakója nevű növényből főzetet készítenek és bekenik vele az ember fejét. Ugyanezt teszik a fehérzásza főzetével is. Máshol az őszi kikerics lila virágait szedik le és gyűjtik össze, amelyet azután összetörnek, majd levét az élősködőkkel tele fejbe csavarják. Azt tartják, hogy a növény levében jelenlevő erős hatóanyag megöli az élősködőket.

Tüdőgyulladás

Ritka az az eset, amikor nem ismerik fel a magas lázzal járó betegséget. Tudják, hogy fáradtságtól vagy megfázástól lehet megkapni. Komolyan veszik, így hát rögtön ágyba fektetik és magas lázát úgy próbálják enyhíteni, hogy felső testét hidegvizes törülközőbe csavarják, amire kívül szárazat borítanak. A borogatást gyakran cserélik.

A forró test hűtésére aludttejet készítenek, azt leszűrik, savóját pedig egy vékony gyolcsdarabon jól eldörzsölik és azt hátul, a tüdő irányában a hátára és oldalára borítják, majd száraz, külső ruhával beburkolják. Ezt az eljárást azzal indokolják, hogy a savó hosszú ideig hűti a testet. Pár évtizeddel ezelőtt igen elterjedt eljárásként a mandula magját megtörték és vízben addig áztatták, amíg fehér lett, mint a tej. Mandulatejnek hívták, ezt itatták a beteggel. Csodaorvosságnak tartották, mert véleményük szerint biztos gyógyíthatása volt.

Villámcsapás

Félelmetesnek tartják mindenütt. Ezt csak fokozta az a hit, hogy a villám által gerjesztett tűz nehezen oltható el. Csakis savóval vagy tejjel lehet eredményesen küzdeni ellene. Azt tartották, hogy ilyenkor lámpát kell gyújtani és a csepegőbe fejszét kell ütni. Régi hit szerint tejjel ilyenkor nem jó bánni, mert a boszorkányok odairányítják a villámokat.

Ha már beütött valahova a villám, és valakit megütött, úgy az egész Kalotaszegen a földbeásást alkalmazzák még ma is. Nyárszón 1969-ben, Diósadon 1968-ban, és 1970-ben is beásták a földbe a villámsújtottat. Ha az egész ember szenved a villámcsapástól, úgy nyakig be szokták ásni, ha pedig megállapítják, hogy csak valamelyik végtagot érte, úgy csak az illető végtagot ássák be, sőt Diósadon újítként nem is ásták be, hanem a sújtott lábat betették egy nagyon bő harisnyába és a láb körül a harisnyát kitömték földdel. A földbeásottat néha három-négy napig is ott tartják. Ezalatt a föld nagyon megszívja. Egyhangúan állítják, hogyha a beteg megéri azt, hogy a földbe tegyék, azután már „meggyavítja a föld”, és nyoma sem marad a villámsújtásnak.

NÉPI ANEKDÓTÁK JÓZSA GYURIRÓL ÉS MÁS FÖLDBIRTOKOSOKRÓL

– SZILÁGYI MIKLÓS –

Józsa Gyuri, a tiszafüredi nábob, a XIX. század első felének úri botrányhőse, különöségeiben is tipikus képviselője ellentmondásosan jelenik meg a parasztság hagyományaiban: tréfa-csináló s a néptől idegen, hóbortos úr egyszerre. Erre a tényre már korábban is utaltam, amikor egy vándor-anekdóta személyéhez kapcsolt változatát¹, majd utóbb egy róla szóló ballada-töredéket közzétettem.² Most további, ugyancsak Tiszafüreden gyűjtött népi anekdótákat mutathatok be. Közöttük olyanok is akadnak, melyeknek nem Józsa Gyuri a központi alakja, de hangulatuk hasonló a Józsa Gyuri-anekdótákéhoz. Ezt az anyagot is a már közöltekkel egy időben (1958–1962-ben) gyűjtöttem, s akkor figyelhettem meg a Józsa Gyuri személyéhez kapcsolódó anekdótákör hagyományozódásának, a parasztság közötti fennmaradásának néhány fontos tanulságát. A gyűjtés idején az anekdóta-kör részletes feldolgozását terveztem, s a történeti valóságnak az anekdótákban és egyéb népi történetekben való tükröződését is meg akartam vizsgálni. Mivel a gyűjtés akkortájt abbamaradt, s mert már a tervezett feldolgozásra sem vállalkozhatom, az akkor megfogalmazott tanulságok vázlatos összefoglalásával együtt teszem közzé gyűjtött anyagomat.

A Józsa Gyurival kapcsolatos emlék-töredékeket, s a többé-kevésbé állandósult formájú történeteket (közöttük az anekdótákat) elsősorban a parasztság kisnemesi eredetű rétegénél gyűjthettem. Jól megfigyelhető, hogy ennek a rétegnek a történeti emlékeanyaga és történelmi tudása sokkal gazdagabb és biztosabb, mint más rétegeké. Szó sincs azonban arról, mintha valamiféle „osztály-szolidaritásból” emlékeznének Józsa Gyurira és más hasonszórú nábobokra! A kisnemesi öntudat kap rangot e történetekben, de ez az öntudat az elnyomottak öntudata. A „szegény néppel” azonosítják magukat a történetek őrzői, kimondatlanul is hangsúlyozva, hogy őseiket ugyanúgy sújtotta a főnemsek önkénye, mint a jobbágyokat és a zselléreket.

Különös indulattal emlékeznek a Józsa Gyuri-típusú nábobokra, s ennek okát Sárközi Mihály birtokszerzéséről szóló (magyában szintén egy anekdótát tartalmazó) történet magyarázza.³ Az ilyen sérelmek kiváltotta indulatot a Józsa Gyuri személyéhez kapcsolt, eredetileg egy-egy tréfát megfogalmazó, de durva és embertelen történetek még inkább erősítették. Kettős szerepűek voltak tehát az ilyen anekdóták a kisnemesi eredetű réteg történeti tudatában: anekdotikus formában adták elő, tehát a szórakoztatás funkcióját is betöltötték, de a főnemesség ellen érzett gyűlölet indítékát megmagyarázó „példázatokká” egyszerűsödve műfajilag az „igaz” történetekhez közelítettek.

Az elmondottakból következik, hogy az ilyen anekdóták egy része (legalábbis az általam feljegyzett formában) tulajdonképpen ál-anekdóta. Megőrizte egy-egy anekdotikus történet alap-motívumát, melyet gyakran valamely vándor-anekdóta központi moti-

vumaként tartunk számon, az előadási mód viszont korántsem anekdotizáló. A „szegény nép” szempontjából fontos tanulságok hangsúlyozódnak inkább, s ezért az előadó az anekdotától idegen „kommentárt” csatol a történethez.

A fentiekben körvonalazott, Józsa Gyurival és más nábobokkal kapcsolatos népi állásfoglalás egy viszonylag kislétszámú paraszti réteg sajátja. A telkes jobbágy eredetű réteg szintén tud Józsa Gyuriról és a Holt-Tisza partján épült palotájáról, de életéről, cselekedeteiről nem őriz ilyen anekdotákat vagy „igaz történeteket”. Vagyis a töredékes emlékek nem épültek be a jobbágyparaszti eredetű réteg történeti tudatába, esetleg Józsa Gyuri személyétől teljesen független szöveg-folklór emlékeként hagyományozódott az emléktöredékek néhány részlete. A történeti konkrétágtól mindinkább függetlenül hagyományozódás következménye az is – amint arra a Józsa Gyuriról szóló balladát közölve utaltam⁴, – hogy (számunkra logikátlanul) még részvétet keltő „népi hősként” is megjelenhet Józsa Gyuri.

A vázlatosan összefoglalt tanulságok részletes kifejtése további kutatásokat kívánna. A most publikálandó anekdoták és „igaz történetek” igazolni látszanak az ilyen következtetéseket. Gyűjtés közben megfigyelhettem e folklór-emlékek „életét”, s ezek a megfigyelések szintén az ilyen következtetéseket igazolják.

A gyűjtéskor szó szerinti feljegyzésre törekedtem, nagyolt átírással a népnyelvi jellegzetességeket is érzékeltetem. Közlöm ezen túl Hajnal István 1947-ben készült „Tiszafüred története” című kéziratának részleteit. Hajnal István szintén adatközlő volt, a kéziratot füzetében leírt anekdotákat szóbeli előadásában is hallottam. Abban az esetben, ha a kézirat részletei pontosabbak, mint a szóbeli közlések, az előbbieket közlöm. (Az eredeti kézirat Hajnal István tulajdona, 1958-ban készítettem a másolatot.)⁵

1. (Sárközi Mihály birtokszerzése)

A 700-as években már nagyobb urak nem voltak, mind kihaltak. Kis nemesek, és régi úrbérik művelték az összes határt, ők is voltak elég szép számmal, nagyobb része csak jószág tenyésztéssel foglalkozott, a Pető, Pallagi, Balogh, Kovách, Bakó, Katona, Nagy, Sisári, Kecskeméti, Vajda, Váradi, Erdei, Kiss és mások, ezek mind nemes családok voltak, a jószág tenyésztésében e megyében első hejen állottak, 60, 70 darab szarvas marha, 6–700 darab juh 10–16 darab első osztájú ló, sokat hallottam az apámtól, hogy a nagyapámnak is volt sok szép jószága olyan négy ökre hogy a megyébe nem volt párja 4–5 remondacsikaja, 20–25 darab heverő marhája. Kértem az apámtól mért nincs nekünk, hej fiam nekünk hogy lehessen ma – hová hajtánánk őket legelőre, hol kaszáljunk nekik szénát, elfoglalták tőlünk a határt a jövevények, kiknek nem volna a mi határunkban jussa azért nem tarthatunk jószágot és én mint gyerek kértem, mért engedték, azt felelte az apám, tanuld meg fiam, elsőb gondolkoz és aztán cselekedj, apáink elhamarkodták az egészet, Ide jött pokolból egy ur és össze hívta az összes kis nemeseket és mondja nekik, Haljáki kentek! itt hever ez a sok jó föld parlagon eljövök és meg tanítom kenteket hogykell gazdálkodni, a nemesek ellene voltak de volt köztök ki részre hajló volt, kétrészre szakadtak egyel töb lett az uri párt mondják mit ér a botbünkönélkül mégis csak jó lesz az, megtanít bennünket gazdálkodni, s szántani vetni, meg is tanította őket de ő nem dolgozott csak parancsolt, annyi földet kért csak mennyit két ökörral

egy nap körül barázdol, lett is földje elég, a Jánosállásnál az Igari útszélen belevetette a földbe az ekét és egy nap alatt háromezerhold-földet körül karczolt magának, Jánosállás, Csermus – Demeház és hármásnevű pusztákat, Ez volt az 1790 es években, a tisztos uraság pedig tekintetes, Nős, nemes, nemzetes Vitézlett idősb Sárközi Mihály ur. Született 1744-ben Kecskeméten, meghalt 1824-ben 81 éves korában Tiszafüreden – Azt mondta mikor már erősnek érezte magát a néppel szembe; nem halok meg míg szegény emberen szántott kenyeret nem eszek, Magyar a magyart sanczolta semibe sem nézte de az Isten azt az egy kérését nem adta meg, hanem a szegény népét azt igen, mert a nép megátkozta, hogy vesszen ki még a magja is az beteljesült, én még ismertem három unokáját Pétert, Ferenczet és Mihályt, ők már szegényen haltak el [...] Sárközit a nép megátkozta hogy a föld vesse ki, úgy is járt mert a föld háromszor vetette ki, vagyis háromszor dobták ki az emberek a sírjából.⁶

(Részlet Hajnal István: Tiszafüred története című kéziratából. A fenti részletet már ki-
vonatosan közöltem: Az elátkozott sír. Múzeumi Levelek, 7–8. sz. Szolnok, 1965.
39–40. lap.)

2. (Józsa Gyuri vagyona, birtokai)

a) *Le írom a Józsa (Gyuri) György esetét. Józsa Gyuri vitéz kapitány hatalmas kény ur, különöc életet élt, mint nőtlen ember az ő 56 évit csak a kényelemnek és pazarlásnak használta fel, többre nézte az agarait mint a dolgozó embert szoba inasokat, szoba lányokat és hajdukat tartot, örökké dáridóztak mulatoztak egyik vendég ment a másik jött, kifogyhatatlan kincsel rendelkezett, a monda szerint minden holnapra egy véka réz-péncz nyugdíjat kapott, Hát még sok tanya birtok guja, ménes, konda és juh nyáj ez is hozott valamit. Birtoka annyi volt hogy sem szélit sem hosszát nem tudta, A füredi hártártól szolnokig a maga birtokán ment, A karcagi magyarka dombon azt kérdi a gujástól, kinek a gujája ez öreg! de szép falka marha, feleli a gujás a Józsa Gyuri vitéz kapitány uré, ezt nem tudtam öreg hogy nekem még it is van, sokat nem tudtak ők de ha elveszett volna akkor már tudták volna.*

(Részlet Hajnal István: Tiszafüred története c. kéziratából.)

b) *A birtoka keresztül ment a karcagi határon is, le egísszen Szolnokig. A karcagi földön, Magyarkadombon, legeltetett egy gulyás szíp nagy falka marhát, meg szípeket. Meglátja Józsa Gyuri a falka marhát. Odahajtatott. Kérdi:*

– *Ki gulyája ez, barátom?*

– *A Józsa Gyuri vitéz kapitány uré!*

– *Esse tuttam – aszongya*

– *Maj meg tudná vitéz kapitány úr, ha eladnék vagy húszat belőle.*

Mer akkor ahány marha annyi huszonöt ment vóna a parasztra.

(Elmondta Hajnal István 77 éves 1959. január 29-én Tiszafüreden.)

3. (Józsa Gyuri házassága)

Egyszer a sok rábeszélésre rá adta a fejét hogy megnősül, el is ment lány nézőbe Ugy hiszem Szendrei vagy Szepesi nevű lány lett a menyasszonya, el is jöttek háztűz nézőbe a menyasszonyasszonyoméék, meg is voltak elégedve mindennel, csak a menyasszonynak nem tetszett a hat szobás földszintes lakás, Azt mondta rá a vőlegény – nem baj építettek emeleteset annyiszobával a mennyivel óhajtod, Lett is szoba és szoba az egész palota alá pincézve, Központi fűtéssel ellátva szembe a kapura, a mikor tető alá fel volt épülve üzent a menyasszonyának hogy kész a palota jöjjön el és nézze meg jól van e fel építve, El is jött a lelkem jóvá is hagyta, Csak egy hiba volt a mi a lelkemnek nem tetszet, kérdi a szerelmes vőlegény a kisasszonyt hogy na lelkem kivéle mi a hiba a palotába az biz ebbe Gyurka, hogy az a sok zsellér putri el veszi a palota minden ékességét, mert biz ahol a vásártér volt mostanában 1859 től 1944 ig azon a hejen a Józsa Gyuri 86 jobbágyának a lakásaik voltak, Azt felelte az uraság nem baj, két napon belől az összes putri eltisztul onnan, úgy is lett, a szegény embereknek kellett bontani az ő kis hajlékaikat és két nap alatt eltakarítani onnan mindent. Na de hova – azt meg mondta az ur hogy vigyed ami a tied mert a föld az uré volt, Szegény jobbágyok le költöztek a mai gödrökbe, ezt a részt azért hívják gödröknek mert vájog és téglá verő hej volt,⁷ Fel is épült félig meddig a 86 bogárhátú putri, egyszer megy ara Józsa Gyuri vadászni több ur társaival azt kérdi hogy ki engedelmével építették ide aszt a sok putrit, azt mondja rá Böszörményi János zsellér – Hát vitéz kapitány ur ezt a magunk engedelméből, valahol nekünk is kell hogy lakjunk mi is emberek vagyunk, a régi othonunkból elkergetet a vitéz kapitány ur, hogy a fiatal ur hölgynek jobb kilátása legyen a palotából hát azt hiszem hogy itt már nem vagyunk utjába, De biz Józsa Gyurinak még ott sem voltak jó hejen onnan is ki akarta őket hányni, Ha Lipcsei Gedeon nem lépfel eréjesen s nem védi a szegény jobbágyokat bizony ott sem lett volna a számokra hej, ő monta haggyad őket Gyurka hisz ők is emberek! Még volt az urhölgynek egy kívánsága te Gyurka! mért nem csináltatsz a tiszán egy hidat, menyivel jobb volna a közlekedés mint hajón, ez is meg lett 1849-ben gyújtották fel az oroszok előtt hogy átne jöjenek füredre de biz csak át jöttek.

Az ur hölgynek minden kívánsága teljesítve lett, még sem lettek egymásé, mert Józsa Gyuri az ő felfuvalkodottságában sokszor nem tudta hogymit csinál, amikor a palotára a kéményt rakták a kőművesek azt mondja Józsa Gyuri az ő hozzá illő Almási barátjának, koma nézd csak! egyre le lövöm azt a kőművest a kémény mellől, azt mondja Almási hogy ne bánnd hisz az is ember, ah mit nekem egy ember van vagy nincs le is lőtte, ezt meg tudta a menyasszonya és azonnal vissza dobta a jegy gyűrűt, Azt mondta, s én olyan házba nem költözök be a mejikhez vértapad, így aztán el pusztult s ki halt az összes ivadéka.⁸

(Részlet Hajnal István: Tiszafüred története c. kéziratából.)

4. (Józsa Gyuri leszármazottjai)

Na de mégis nem halt ki egészen, mert volt egy szakácsnéja és anak maradt egy fiú gyermeke ara hagyta az összes füredi ingatlanjait, de hát a szegénynek a szerencséje is szegény, Jöttek a Gencsi és Okolicsányi családok és a szakácsné ki dobták a birtokból pereskedtek de a szerencse csak az uraknak kedvezett, a mikor az utolsó tárgyalásra akartak menni akkor éjjel az ügyvédet el tették láb alól így aztán mieltt a Józsa Gyuri vitéz kapitány úr le származásából, egy szegény jobbágy zsidóbirtokban hol béres hol bivajos. Hiába volt minden írat a kezébe mert végrendeletileg ő neki volt hagyva a kócs mégis csak nem részesült belőlle! Ezt amit itt le írtam 1907-ben a telekházánál dolgoztam egy 40 méteres guja aklot építettem és a Józsa Gyuri fia szájából hallottam, bizony már akkor ő sem gyerek ember volt. 1844-ben született a nevét elfelejtettem, de az elbeszéléseit emlékezetbe tartottam. [Utólag bejegyezve:] a Józsa Gyuri szakácsnéja Spengel Zsuzsánna volt, fia pedig István.

(Részlet Hajnal István: Tiszafüred története c. kéziratából. Spengel Zsuzsannával kapcsolatban l. még Ballada Józsa Gyuriról. Népr. Közl. XII. 1967. 1–2. sz. 230–235. 1. c. közlésemet.)

5. (Nyári szánkó út)

Józsa Gyuri azt mondta Almásinak, hogy kánikulába bemegyek havon, szánkával Egerbe. Ami szárazmalom vót, mind Józsa Gyurinak örte a búzát. Beszórta az utat Fűredtől Egerig lisztel. Így szánkával, havon ment be Egerbe.

(Elmondta Hajnal István 77 éves 1959. január 29-én Tiszafüreden. Az anekdótát a kéziratok könyv is tartalmazza.)

6. (Józsa Gyuri és a kondása)

a) Vót egy kondása. Kimentek a vásárra, harminc-negyven süldőt kihajtott a kondás. Szemmihájnapi vásár vót. El is atták a díznót. A pízt meg a úr felszette. Adott osztán egy keveset a kondásnak is, mer kírt: aggyik mán egy kis borraivalót!

A kondás meg becsicscentett, oszt aszt danolta:

Szemmihájnap után akármerrül fú a szél

Hideg a!

Józsa Gyuri kondássának nincsen szüre

Fázik a!

Valaki megmonta Józsa Gyurinak, hogy mit danol a kondás. Ammeg keresett mingyán egy hajdút. Vigye oda elé a kondást. Lepiszkolta osztán, hogy mír mond ilyeneket. Ha nincs neki szójjon. Elvitte osztán egy szürszabóho, mind megvette ami szür csak vót. Vett neki hat pár csizmát, kucsrát is vagy hatot. Kocsin kellett hazavinni.

(Elmondta Oláh Márton 80 éves 1958. januárban, Tiszafüreden.)

b) Vót egy kondása. De a cselédbírt nem szerette megadni. Minden évbe vót szegődve egy cifraszűr. Mán 12 éve szolgált nálla, de még szűr egy se vót. Majd eccer felmegy a kondás a vásárba, hogy veszen egy szűrt. De meglátja, hogy Józsa Gyuri is ott van. Elkezd a kondás énekelni:

Szemmiháj nap után akármerrül fú a szél

Hideg a!

Józsa Gyuri kondásának nincsen szüre

Fázik a!

Meghajja Józsa Gyuri, nyakon csipi a kondást. Odavezeti a szürszabóho. Megvette neki mind a tizenkét szűrt. Mind a tizenkettőt a nyakába rakatta.

Hát ugyi a szemmihájnap vasárkor még meleg szokott lenni, maj meggebett szegíny.

(Elmondta Hajnal István 77 éves 1959. január 29-én, Tiszafüreden. Az anekdótát a kéziratos könyv is tartalmazza.)

7. (A nevető lovak)

Vót itt valamikor egy Józsa Gyuri nevezetű úriember. Ez mán nagyon-nagyon ri- gen vót, az én szípnagyapám idejébe. Még akkor ezek az urak összejártak. Ez is olyan di- linós úriember vót. Ha be tutta a másikat csapni, az nagy passzió vót.

Elhitta egyszer a barátját vendígsígbé. Jó négy lova vót annak is, annak az ember- nek. Eccer mikor mán berugtak, az úri embernek is a kocsissát bevittik a konyhára va- csorálni íccaka. Ez a Józsa Gyuri a kocsissának megmonta, hogy ha a kocsis bemegyén vacsorálni, a vendíg lovaknak mind a négy lábát a körminél.. Józsa Gyuri maga a kocsis- sával körülvágták a bírt, oszt felhúzták a térgyüig a bírt a vendíg lovainak. Mind a négy lúnak. Akkor osztán bementek. Hát ifil után kimegy a vendíg kocsis, hát szörnyet halt majnem. Mind a négy lúnak az első lába a körmitül fel van húzva a térgyüig. Emmeg hóttra ijett. Bement a gazdájáho. Bejelentette. De esős sáros idő vót. Kimegy a gazdája a kocsissával. Látta hogy mi van. A gazdája nem szitta össze a kocsist. Kinevette ű is. Maj ha hazamegyünk, aszongya, maj fogunk másik négyet hejette.

Mondja osztán a kocsisnak meg Józsa Gyurinak, hogy mi van velük. Oda se nízze- tek neki, azt mondja Józsa Gyuri, látják ezek, hogy miyen csúnya sáros idő van, felhú- zták a harisnyát térgyig, hogy ne legyen sáros a lábszárak.

Jött egy másik alkalom. Ugyanaz a másik úr hitta el Józsa Gyurit vendígsígbé. Szinte Józsa Gyuri is elment hintóval, négy lúval. Itt is, kérem, jól berugtak. Józsa Gyuri kocsissát behitták vacsorálni. Ifil fele. Ez a másik úr is a kocsissával megbeszilte. Ett-itt a Józsa Gyuri kocsissa odabe. Ezek meg kimentek a kocsissal az istálóba. Józsa Gyuri mind a négy lovának az alsó pittyit, felső pittyit levágták simára. Csak az alsó meg a felső foga látszott. Kimegyen eccer a Józsa Gyuri kocsissa. Látja, hogy mi van a lúval. Ez is megyen a gazdáho. Mondja Józsa Gyurinak a kocsissa, hogy mi van. Hát az is csak kine- vette. Van otthon a ménesbe, maj fogunk másikat. Mondja Józsa Gyuri a kolegájának, a másik úrnak, hogy mi van a lovával, hogy járt. A múltkor mikor úgy járt az én lovam. Felgyürközött. Asztat nevetik most a lovaid, hogy akkor hogy felgyürköztek a lovaim, hogy ne legyen a harisnyájuk sáros.

(Elmondta Oláh Márton 84 éves 1962. április 7-én, Tiszafüreden. Adatközlőm 1958-ban is elmondta már ezt az anekdótát, s azt a változatot akkor közöltem is: Ethn. LXX. 1959. 449—450. lap. A négy év különbséggel elmondott két változat összehasonlítása fontos tanulságokkal szolgálhat.)

8. (Józsa Gyuri mulatozásai)

Józsa, Almási, Rakocki olyanokat csináltak, hogy levágták a lúnak az állát. Megnyúzták térgyig.

Elindultak határjárni. 15–20 kocsit megraktak ílelemmel, cigánnyal, borral, nőkkel. Két-három hónapig odacsavarogtak az országban. Ahun dül lett, főztek, a cigány húzta. Akár egy félbolond azt csinálták mindíg.

(Elmondta Hajnal István 77 éves 1959. január 29-én, Tiszafüreden. A „nevető lovak” anekdótájának teljes változatát is leírta Hajnal István kéziratos könyvében.)

9.

Józsa Gyuri sok kutyát tartott. Gyerekek etették a kutyákat. Ha a gyerekek éhségükben megették a kutyák eledelét, forró vízzel kihajtották belőle. A Hóttisza partján vót a kastélya. Most is van ott egy domb.

(Elmondta Ács Jánosné 72 éves, 1958. január 31-én, Tiszafüreden. A Józsa Gyuriról szóló balladát ugyanekkor jegyeztem le Ács Jánosnétól.)

10. (Józsa Gyuri árnyékszéke)

Józsa Gyuri elhija ugyanazt az úri embert magáho vendígsígbé. És Józsa Gyuri csináltatott egy vécét. De olyat, hogy beleállított egy cigánt. Spongyijával el vót látva egy kanóc. Meg vót neki mondva, hogy ha oda megy az az úri ember, ki kell neki türülni a valagát a spongyijával. Ugy is vót. Kitürülte.

Akkor az az úriember megint elhitta. Az is csináltatott egy ojan vécét mint emez. Az is állított bele egy cigánt azzal a finom spongyijával ellátva. De itt mán a cigánnak meg vót mondva, hogy először a spongyiját márcsa bele abba a régi valamibe. Az az illető, aki odamegy, az bele fog nízni, hogy úgy van-e megcsinálva itt is a vécé és akkor azzal a finom spongyijával mázolja össze-vissza az arcát. Józsa Gyuri mikor bement olyan macatosan a vendígek közé, akkor osztán vót nagy nevetís. Mindenki nevette, hogy mir ojan kíváncsi Gyuri bácsi még arra is, hogy az hogy van elkészítve. Akkor osztán Gyuri bácsi az asztról azokat a finom törlöket felkapta, azzal megtürülte az arcát. Akkor meg még jobban nevettek.

Sokminden megtörtínt ezelött ides gyermekem. Igaz, hogy én se vótam ott, csak hallottam. (Elmondta Oláh Márton 84 éves, 1962. április 7-én, Tiszafüreden.)

11. (Lipcsei Jóska birtokfoglalása)

Évek telnek, napok mulnak s emberek pusztulnak, a világ csak így lehet egész, Ebben a világban minden forma emberek élnek, de sajnos igazak jaj kevesen, mikor még a szelelőrosta nem volt feltalálva és a cséplőgép lóval nyomtattak a nagy apáink, amikor valamenyit el nyomtattak ki vitték a város alá a szabad térre a búzát vagyis ugymondták a garmadát szórni, falapáttal hányták a búzát fel a levegőbe és a szél a pejvát kifújta belőlle szóval a búzát így tisztították. Azon a kerten hol ma a Lipcsei Elemér virág kertésze van több embernek volt a szóróheje, nagyon jó szóróhej volt. Azt kérdi Lipcsei Jóska mert ötet mindenki úgy tisztelte a szomszédoktól megengedik e hogy ő is ki jöjön ide szórni, pedig neki volt vagy hat hold kertje,⁹ mondják az emberek, jöjjön a téns ur, elfér. Ki is ment és szórt, már a következő évben csak ő szórt ott ahol az előt 30 és 40 ember szórt, harmadik évben már körül árkoltatta teljesen kizárta a szegény embereket a sajátjokból.

(Részlet Hajnal István: Tiszafüred története c. kéziratából.)

12. (Agárdi és a debreceni embervásár)

Gyerekkoromba Debrecenbe embervásár vót minden hetfűn. Kimentek a szeginy napszamosok kaszával, kapával, villával a nagyvásár térre. Oda kimentek az uraságok, akiknek napszamos kellett, az megfogatta egész hétre koszt mellett napszámra. Ott vót a kocsija a gazdának, ahány ember kellett, felpakolta, kivitte a tanyára. Egész héten koszt, kvártéj mellett ott dógoztak. Szombaton hazahozta.

Vót egy úri ember, Agárdinak hitták. Óriási úri ember, gazdag vót. Kicsit dilinós vót. Eleinte kiment kétszer-háromszor. Mit keres ott az a temérdek ember egész nap, ott heverszik a vásár téren. Bemegy ecker a kössigházára. Hát az alispányúr is jóembere vót, megkérdi, miféle heverő emberek vannak itt, mán háromszor-niccer megfigyelte. Mongya osztán az alispányúr, hogy napszamosok vónának ezek, de nem akatt nekik gazda. Kírt az alispányúrtól tiz megbizott embert. Kimentek a vásártérre. Mingyán ezt a tiz embert beosztotta pallérnak. Aki csak ott vót, röktön munkába állította őket. Kiszítsik a kaszát fel, a vásárteret meg kellett kaszálni. De nem vót rajta semmi. De csak kaszálni kellett. Mikor eljött a fröstökidő, le kellett ülni. Fröstököjjenek meg, kalapájják meg a kaszát. Dilig megin kaszájják az üres gyepet. Nem vót ott semmi a világon. Mikor eljött az idő, hogy fenni kell, meg kellett fenni a kaszát, mintha valóságosan vágott vóna valamit. Meg vót nekik mondva, hogy szombat reggelig mindenki ott legyen napfelföltre kaszával, kapával, villával. Negyven krajcár vót a napszám. Szombat reggel kifizette az uraság az öszszes munkásokat, pedig vótak vagy ötszázan. Mán a másik héten harmadrísze se vót. Ugy megunták az üres kaszálást. Aki kiment, azt megint kaszáltatta.

Az én időmben fenmaradt példabeszédnek, ha olyan helyen kaszált, ahun nem vót mit, hogy úgy járt mint Agárdi a vásártéren. Hogy a nincsent kaszáltatta, a levegőt.

(Elmondta Oláh Márton 84 éves, 1962. április 7-én, Tiszafüreden.)

Jegyzetek

1. Szilágyi Miklós: A „nevető lovak” anekdótájának népi változata. *Ethn.* LXX. (1959) 449–450. 1.
2. Szilágyi Miklós: Ballada Józsa Gyuriról. *Népr. Közl.* XII. (1967) 1–2. sz. 230–235. 1.
3. Az anekdótikus színezetű birtokszerzési történet és a népi átok („A föld háromszor vesse ki”) összekapcsolódását külön kellene megvizsgálni. Ezesetben egy anekdóta és egy hiedelemtörténet kontaminálódott „igaz” történetté.
4. V. ö.: Szilágyi: i. m. (Ballada...) 231–232. 1.
5. Hajnal István ács mester volt, s emellett gazdálkodott is. Az idézett kézirat sajátosan elegyíti az olvasmány-élményeket és a helyi hagyományt, az itt közölt részletek azonban az utóbbi „forrásból” származnak. A kisenemesi eredetű réteg fejlett történeti tudata, a múlt iránt megnyilvánuló érdeklődése jut kifejezésre abban, hogy Hajnal István írásba is foglalta mindazt, amit Tiszafüred történetéről tudott. Az érdeklődés és a történeti ismeret viszont általában is jellemző erre a rétegre, jóllehet Hajnal István ismeretei meghaladják az átlagost.
6. A történet megfogalmazta osztályharcos szemlélethez jó „hátteret” adnak a tiszafüredi parasztmozgalmak történeti publikációkból ismert részletei: Szántó Imre: *Parasztmozgalmak Heves és Külső-Szolnok megyében 1790–1795.* Eger, 1955.; Szántó Imre: *Parasztmozgalmak Heves és Külső-Szolnok megyében a 19. század első felében.* *Egri Pedagógiai Főiskola Évkönyve*, 1. (1955) 320–347. 1.
7. A Gödrök a község jellegzetes települési egysége: zsellérek, napszámok laktak itt, s a cigányok lakóhelye is ehhez csatlakozott. Települési különállását méginkább hangsúlyozta, hogy a Füzesabony-debreceni vasútvonal leválasztotta a községtől. A település-rész másik elnevezése (*Tiszavíg*) a Tiszához való közelségre utal. Az utóbbi időben a Gödrök szervesen egybeépült a fokozatosan lakottá váló *Tiszaszöllő*-vel. A községet félkörben szőlőskertek, gyümölcsösök vették körül (*Kornyikaszöllő, Rókásszöllő, Nyúlászöllő, Muhiszöllő, Tiszaszöllő*), s ezek a kertek fokozatosan mind lakottá válnak.
8. Általánosan elterjedt, hogy a házasság elmaradása miatt a Holt-Tisza partján épülő palotát nem fejezték be: félig felépítve, lakatlanul századunkat is megérte.
9. A kert ez esetben *ólaskertet* jelent. Hajnal István a *Külsőkertsor, Belsőkertsor* utcanevet (e népi elnevezést a hivatalos utcanévadás is átvette) a kertés település bizonyítékeként emlegette. Ezekben az utcákban a telkek lényegesen nagyobbak, mint a halmozos belső területen. A szőlőskertek övezete egyébként majdnem kilométeres távolságban húzódik ezektől az utcáktól. Tiszafüred esetleges kertességét részletesen meg kellene vizsgálni, hiszen Györffy István a II. József-féle térképlapokat átvizsgálva nem találta kertesnek (Vö.: Györffy István: *Az Alföld település formái.* In: *Magyar falu – magyar ház.* Budapest, 1943. 99. 1.)

TARTALOMJEGYZÉK

B. Irányi Lujza: A szokások változása Mónosokoron	5
Hoppál Mihály: Széki hiedelemtörténetek	63
Kovács Soma: Kalotaszegi népi gyógymódok	93
Szilágyi Miklós: Népi anekdóták Józsa Gyuriról és más földbirtokosokról	115

CONTENTS

Changing Folk Customs and Beliefs after Three Decades – Collected by Mrs. Borsos L. Irányi	5
Folk-Belief Stories – Collected by M. Hoppál	63
Notes on the Hungarian Ethnomedicine from Rumania – Collected by S. Kovács	93
Folk – Humor – Collected and commented by M. Szilágyi	115

Weöres Sándor

Vasi Népdalok elé

a verset elmondja: Pósfay Péter

Vasi népdalok Békefi Antal gyűjtéséből

Közreműködnek: Király Györgyi ének

Németh Lajos citera

Ölbői Pávakör

Vez.: Bárdosi Balázs

S Z Ü N E T

(1.5) Sremelj
600 mremelj
~~935~~ 935 mremelj
12 48 grom

Konuz 706 VI. 22-en nissa
S.F. 1553 → 1705 Br. kolektiv?

"Ej regü rejtem ..."

BY THESE MEANS

1977.

Lassu és friss

Antal: Mondd újra

Népdalok

Horváth: Csizmaverő

Antal: Somogyi táncok

Vasi népdalok

Pesovár: Búcsúzás Kemenesaljától

Közreműködik: Király Györgyi ének

Pósfay Péter vers

Sárvári Regós Együttes

Vez.: Kálóczi György

Ungaresca Táncegyüttes

Művészeti vezető:

Pesovár Ernő

